

Кеннет
Грехем

Молзордан
ОСТАН ШАМОЛ

821.111-3 Г 83

2021/53-129

Брехем Кочнет

Толзордан эстан
шамол.

Г. 2016

2645

2021/53-129

Кеннет Грехем

Толзордан

ЭСГАН ШАМОЛ

Қисса

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК: 821.111-3
КБК 84(4Ингл)
Г83

Ширин адабиёт

Инглиз тилидан **ТИЛАВОЛДИ ЖЎРАЕВ** таржимаси

Грехем, Кеннет

Г83 Толзордан эсган шамол [Матн]: кисса (К. Грехем: инглиз тилидан Т. Жўраев таржимаси. – Тошкент: «O'zbekiston» НМИУ, 2016. – 264 б.

ISBN 978-9943-28-683-2

Машхур инглиз адиби Кеннет Грехемнинг дунё болалари кўлдан кўймай мутолаа қиладиган мазкур киссаси Англиянинг ўзида қайта-қайта нашр этилиб, жаҳон тилларининг деярли барчасига таржима қилинган. Асарнинг пайдо бўлиш тарихи жуда оддий ва кизик. Ёзувчининг ёлғизгина ўғли ёзги таътил пайтида бувисининг хузурига йўл олади. Бу вақтинчалик айрилиқ, соғинч отани ҳар куни ўғлига мактуб ёзишга ундайди. Унинг йўллайдиган мактублари шунчаки арзи ҳол бўлиб қолмай, бу ғаройиб воқеалар асосида кўлингиздаги мазкур асар дунёга келди. Таржимон Тилаволди Жўраев асарни инглиз тилидан мохирона таржима қилган. Шу сабаб воқеалар яқин ўртада рўй бераётгандек туюлади ва китобхонни ром этиб, ўзига хос оламлар сари бошлайди.

УЎК: 821.111-3
КБК 84(4Ингл)

ISBN 978-9943-28-683-2

821/531

© Т. Жўраев (тарж.), 2016
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2016

СУБҲИДАМ ЁҒДУЛАРИГА ЧУЛҒАНГАН ХАЁЛ

Инсон ҳаёт экан, борлиғу оламнинг ҳеч нарсага алмашиб бўлмас бебаҳо мўъжизалари ёнидан кўпинча бепарво ўтиб кетади; аксарият ҳолларда лаҳзаларнинг кадрили сарик чақачалик эътироф этишга бўйни ёр бермайди; Яратган томонидан берилган умр мазмуни ва яшашдан мақсад уни кўпам безовта қилмагандек кўринади. Одатий, барчани бирдек безовта этган, бир томонга зир-зир чоптирган, қулоқларни бир томонга динг эттириб нигоҳларни ўша томонга қадашга мажбур этган умумий майда-чуйда ташвишлардан ҳалос бўлмоқликнинг қандайдир имкони йўқ, имкони топилганда эса кеч бўлган, кўп нарсалар бой берилган, қўлдан чиқиб кетган, баъзилар нималарни йўкотаётганликларини ҳам англаб-англамаган, айримлар эса афсус-надомат қаърига чўкканича қайтиб чиқмоқликнинг йўлини тополмай сарсари кезаётгандек туюлади. Кўринаётган ва туюлаётган нарсалар фонида, умумий оқим етовида кимнинг кимлигини билмоқлик душвордир, бунинг зарурати ҳам йўқдир. Зеро, ҳас-чўпларни окизиб долғаланган дарёнинг кенг ўзанларда тиниқиши жараёнида барча лойкаликлардан ҳалос бўла бориши турган гап. Аммо ўз бебаҳо умри поёнига етаётганини ҳис этган, англаган кўнгилнинг эврилишлари нечоғли эканлигини бир он тасаввур

килганингизда, айникса, у сизнинг якинингиз бўлганида бўғзингизга нималардир тикилади. Ёш бола каби, ҳаёт ходисалари қаршингизда энди-энди янги кирраларини очаётгани, барибир уларнинг нима-лигини англаб етолмаётгандек, ғалати ва мажҳул бир ҳолатга тушиб қоласиз. Албатта, бунинг нима-лигини тўқис тушунтириш ёки изҳор этиш ёинки тасвирлаш қаламидан сеҳрли таёкча каби турфа мўъжизалар яратган сўз усталарига ҳам насиб этмаган бўлса керак. Бу ўз йўлига, гап бунда эмас, гап шундаки, ҳаёт билан видолашаётган кўнгилнинг энг теран нуқталарида ҳаётнинг бебаҳолиги, унинг субҳидам нурларига чўлганган хаёллари, илк муҳаббатнинг тахир таъмлари, айрилиқ ва изтироблар – бари-бари жамланиб акс садо бера бошласа ажабмас; ажабмаски, бу ходисалар илоҳий сониялар орасида рўй бериб абадиёт кенгликларига ястаниб кетса. Тилаволди Жўраев, мен бу ерда «катта ёзувчи», «моҳир таржимон», «билгич олим», «ажойиб санъаткор» деган сифатларни кўлламоқчи бўлдим у кўллай олмадим, нега деганда унинг феноменини, такрорланмас шахсиятини, ўзига хос оламини ва шулар каби, инсонийлигини, мустаҳкам иродасини сўз билан ифодалаш ўзим учун қийинлигини, бунда сўзга нўноқлик ёинки ифода йўсинини тополмаганим сабаб бўлолмаслигини ҳис этдим. Мен у ҳақда ёзмоқчи бўлганимда бирга ўтказган кўпдан-кўп кунларимизни эсладим, батафсил тасвирласа бўладиган воқеалар кўплигини, уларнинг қайси бирини бўлмасин, танлаб олиб ёзиш мумкинлигини ўйладиму, лекин бу унинг хотирасини ифодалаб беришга жуда озлик қилишини, оддий ҳаётий ходисаларнинг бунга қучи етмаслиги-

ни пайқаб қолдим. Тасаввур этганимда бадий тафаккури жайдари воқеа-ҳодисаларни тасвирлашга мослашган ёзувчилар учун бундай йўсин асқатиши мумкинлигини эътироф этгандай бўлдим, яна ким билсин, ўшанда ҳам ҳар қандай йўсин-пўсин видолашаётган, аммо видо сўзларини, видо фикрларини ҳали тўлиқ айта олмаган инсоннинг ҳолатини акс эттиришга ожиз эканлигини ҳис этдим. Тилаволди ака операциядан кейин бир йилга яқин оғир хасталик билан яккама-якка, ич-ичидан, қалбининг энг теран ерларидан курашди, назаримда, уни жисмоний оғриқдан ҳам кўра яна бир бошка нарса безовта этаётгандек, у ўша билан курашаётгандек туюларди. У тахминан, бу ҳаёт нима, унда мазмун борми, бу жойдан кўчиб нариги томонга ўтсак нималарга дуч келамиз, бизни нималар қарши олади, ҳаёт ва абадият субстанциялари ҳақидаги тасаввурлар, қарашлар, илоҳий фикрлар нечоғли тўғри-нотўғрилиги ҳақида баҳслашар эдигу, энди ўзимиз борганда уларнинг қай бирига дуч келамиз экан, дуч келганимизда шаккок қарашларимиз учун жавоб бермасмиканмиз ёинки уларнинг барчаси сўниб, йўкликка дўнармикан деганга ўхшаш қарама-қарши фикрлар билан курашаётганга ўхшарди. Унинг озиб ич-ичига ботиб кетган ёноклари тафаккур учқунлари сачраб турган кўзларини янада катталашгириб, равшанлаштириб, теранлаштириб юборгандай эди, уларга бокиб тафаккур соҳибларига фикр қилиш учун ҳар қандай шароитда имкон мавжудлигига, улар бу имконни қўлдан чиқармасликка уринишларига беихтиёр имон келтириш мумкин эди. Унинг тафаккур оқими Ер юзиде инсониятнинг пайдо бўлишидан қадим халқлар,

уларнинг урф-удумлари, фаришта паноҳида юрганлару иблис измидан чикмайдиганларгача барча-барчасини илғаб олишга, кириб боргани сайин янада чуқурроқ, ичкарироқ киришга ундар эди, мана шу ундов таъсирида мўл-кўл ғоялар, қилинажак ишлар учун хамиртурушлар тайёр бўларди. Аммо уни фақат тасаввурот ва хаёлот дунёсида юрган эди дейиш нотўғри бўлар, нега деганда, у амалиёт кишиси, ҳамма нима ишни қилиб юрган бўлса у ҳам шуни қиладигандек кўринган, бироқ қадим-қадим халқларга ибтидо давридаёқ ёпишиб келган иллатлардан азият чеккан, шунинг азобини тортган, кўролмаслик ва пайини қирқишлар барча таназзулларнинг боши эканлигини англаган ҳолда буларни ҳам ўз бошидан ўтказган, аммо барчасига қўл силтаб узок-узокларга кетишни, қолаверса, бу ҳаётни тарк этишни асло истамаган қалб эгаси эди.

Бир гал, ўлимидан уч-тўрт ой аввал бўлса керак, унинг ўзига ҳам кўп нарсалар аён бўлиб қолган кезларида:

– Нахотки, кўлимдан ҳеч нарса келмаса? – деган эди ғуссали тарзда, шу асно ажабланаётгандек. – Индамасдан ўлиб кетавераманми?

Шундан сўнг у яна табибларга ўзини қаратди, тиббиёт китобларини титқилади, мўъжизаларга ишонгани, ўз кўли ва юраги билан инсонларни ҳайратга соладиган асарлар яратгани учун мўъжиза кутиб яшади. Унинг кўзларида мабодо шу мўъжиза рўй бергудек бўлса энди авваллари англамаган жуда кўп нарсаларни англагани намоён бўлар, агар шундай бўлса, одамларга айтадиган гаплари бисёрлиги нигоҳларида белги бериб турарди! Агар шу ажойиб ҳодиса рўй бергудек бўлса... афсуски,

инсоннинг яралиши ўзи мўъжизалар сирасига киргани билан унинг ҳаёти давомида, айниқса, ўзи истаганда мўъжиза юз бериши қийин кечар экан, шекилли.

Унинг шахсида ёзувчилик истеъдоди, олимлик салоҳияти, таржимонлик маҳорати, кўшиқчилик ҳаваси мужассам бўлган эди. Кўп нарсани билгани, боз устига юрагида битмас-туганмас завқ-шавқ булоғи кайнаб тургани учунми, бу нарсаларнинг ҳеч бири бир-бирига халакит бермас, қайтанга бир-бирини тўлдириб, бойитиб, мукаммалаштириб бораверарди. Бу унинг ижоди, шахси билан унча-мунча таниш бўлганларга яхши маълум. Инглиз, немис, рус тилларидан бемалол таржима қила олгани учун кўнглига ёккан асарларни она тилимизга ўгириб, бадиий тафаккуримиз бойишига хизмат қилди. Жумладан, инглиз тилидан улуғ фантаст ёзувчи Герберт Уэллснинг «Доктор Моро ороли»ни таржима қилиш жараёнида асарнинг матнига қатъий ёндошган бўлса, кўлингиздаги мазкур «Толзордан эсган шамол» киссаси таржимаси даврида ўзининг ижодкорлик, ёзувчилик иқтидори жиловини ҳам баралла қўйиб юборгани яққол кўзга ташланди. Шу сабабли халқимиз оғзаки ижодининг бой маҳсуллари, мақоллар, иборалар Кеннет Грехемнинг лексиконига бебилиска кириб кетиб қолдики, ўқувчи мутолаа жараёнида беихтиёр муаллифнинг инглиз эканлигини ҳам, орада бепоён уммонлар ажратиб турганини ҳам унутиб қўяди. Табиат тасвирларини ўқиб, ахир буларни кўрганман-ку, дейди, кўрсичконнинг хатти-ҳаракатлари, қурбаканинг ҳовликмаликлари, бўрсикнинг тепса-тебранмасликлари ҳам миллий либосларини ечиб ташлай-

ди. Буни яхши биладиган мутахассислар қандай баҳолашларини билмадимۇ, таржимон санъатда жуғрофий чегаралар бўлмаслигини ёклаган ҳолда айрим пайтларда ўзбекча жой номларини ҳам кўйиб юборади. Асарда тил унут бўлади, табиат мусикаларига илоҳий сас-сабарлар кўшилган ҳолда ажиб бир уйғунлик касб этадики, улар беихтиёр қалбингизда акс садо беради. Шунда сиз бу акс садонинг бежиз эмаслигини пайкаб қоласиз. Мохир санъаткор қалбининг энг нозик катламларини кўзгатиб-титратгани самараси ўлароқ юзага келган ва сизу бизга доимий эшитилиб турган овозидир. Унда субҳидам ёғдуларига йўғрилган ҳасёллар, ички ёруғликлар, киприкка илашган «суюқ ҳаяжон»лар мужассам бўлгандир. Шу сабабли, у бежиз эмас, унда илоҳийликка дахлдорлик, руҳониятга уйғунлик мавжуд. Бу овоз, китобни кўлдан кўйманг, ҳар қандай китобни кўлдан кўйманг, теварак-атрофингиздаги беҳуда шовкинларни, тасодифий айюханносларни йўқотиб, руҳингизга, аклингизга, қалбингизга озука берадиган товушларга кулок солинг, деяётгандек бўлади. Унинг биз учун ҳам, келажак учун ҳам энг муҳим аҳамияти ана шунда бўлса ажабмас.

Шойим БЎТАЕВ

1606
СОҲИЛДА

*ёхуд Кўрсичқоннинг ёруғ оламини
илк маротаба кўргани*

Кўрсичкон эрга тонгдан гимир-гимирини бошлади: ахир, табиат келинчаги баҳор ташриф буюраётир, уйни сал-пал эпақага келтириб қўйиш керак. Йўкса, кўнгил хира торгади. У дастлаб ҳаммаёкни супуриб-сидирди, ялтиратиб артди. Сўнг оҳакли пакирчани олиб, стулга, шотига чикиб, рўпак билан деворларни оклади. Кўзларига чанг кириб ачишди, томоғи гиппа бўғилиб, қўллари толди, белидан мадор кетди, бошидан-оёғигача оҳак сачраб, ўзи ҳам «олабўжи» бўлиб қолди.

Еру кўкни тўлдириб баҳор нафаси кезар, ҳатто Кўрсичқоннинг насткам кулбаси ҳам кўклам ҳавосидан энтикаётганга ўхшар, дилни аллақандай ширин хис-туйғулар қитикларди. Олам фараҳбахш исларга тўла-ю, лекин Кўрсичқоннинг кўнгли коп-коронғи уйдек бўм-бўш эди. Кўнглига чирок ёкса ёришмасди. У тўсатдан: «Шу ҳам инсофдан бўлдими?! Баҳор ташвишларининг падарига минг лаънат!», деб ғудранди-ю, устига тузукрок кийим кийиб олишни ҳам унутиб, ташқарига отилди. Йўл-йўлакай пакирча билан рўпакни ҳам каёкқадир улоктириб юборди. Жилов-жабдук нелигин билмайдиган асов куч уни бир ёкларга торткилаб

борарди: у ҳар куни ўтадиган торгина кавак йўлидан шахду шижоат билан йўрғаларди-ю, ўзича: «Анави такасалтанг олифталар каби баланд жойларда яшасам-ку, кандикка тикилиб, гўр азобини бошимдан кечирмасдим!» деб ўйларди ва баттар жиғибийрон бўларди. Афсуски, у ҳар куни минг бир азобни енгиб ўтишга мажбур эди: тупрокни виз-виз этказиб тимдалар-юмдалар, тирнокларининг ости худди зирапча киргандек лўқ-лўқ сирқирай бошлагач, бирпас ишдан тўхтар эди; кейин яна олға интилар, кавак йўлга тикилар, уринар, суринарди, орқа оёқлари зўриқиб чиранарди, тупрокни юмдалаб-тимдалайверарди. «Мана, ҳозир ёруғликка чиқиб оламиз! Бизнинг елкамизга ҳам офтоб тегади, ҳа!» деб ўзига-ўзи далда берарди...

Ниҳоят, тумшуғига гуп этиб мусаффо хаво урилди, ёруғликдан кўзлари камшиб кетди – у ер юзига чиқиб қолди-ю, қуёш қиздириб турган майсазор оралаб шундай югурдики!

– Оҳ, қандай яхши, зўра-а! – дерди ўзига-ўзи тўлкинланиб. – Менам юрган эканман-да, аҳмоқ бўлиб! Уй оқлаш қаёқда-ю, ям-яшил олам қаёқда!

Қуёш аъзойи баданига жон киритарди, ғир-ғир эсаётган шаббода терлаган манглайини майингина сийпаб ўтарди – агар дунёда ҳузур деган гап чин бўлса, шунчалик бўлади-да! Айниқса, сайроқи, қувнок қушларнинг жўр овозини айтмайсизми: бай-бай-бай, нақд ухлагиб қўяман дейди-я! Ер остида ётавериб қулоқлар ҳам том битиб қолган эканми, нима бало, бирдан очилиб кетди-ку!

Баҳор ифори, ҳаёт нашидаси кўксини тўлдирган Кўрсичкон ўзини қаёққа уришни билмасди. У бутун кучини тўрт оёғига тўплаб, ўтлоқнинг нариги томонига югурди.

– Ҳой, ўпкангни бос! Мунча шошяпсан, шошмагин! Тўхта! – деди кўкқис яшил-девор панасида ётган кекса Куён. – Нима, бу йўл энангни маҳрига тушганми?! Қани, аввало, йўлкирани чўзиб кўй-чи!

Кўрсичкон шу тобда ниҳоятда шахду шиддатга минган эдики, уни биров тўхтатиши амримахол эди: у кекса куённи ўмгани билан бир урди-ю, юмалатиб юборди.

— Эй, нима тўполон? – дейишиб инларидан бошларини чиқаришди куёнчалар.

– Барра кабоблар! Пиёз билан қовурилиб ем бўлгур, сабзихўрлар! – деб уларни калака қилди Кўрсичкон ва яшил ўтлок бўйлаб қочди.

Каловланиб қолган куёнчалар бири кўйиб-бири олиб вайсай бошладилар:

– Нега бақрайиб қолдинг, тентак! Бирор нима десанг, ўлармидинг!

– Ўзинг-чи, ўзинг! Тилинг калимага келмай қолди-ку!

– Ҳў-ўй, кимнинг тили калимага келмай қолди?!

Хуллас, куёнлар ўртасида даҳанаки жанг бошланган пайтда ғанимат фурсат аллақачон бой берилган эди.

Атроф бағоят гўзал эди, кўзни қувонтирарди. Кўрсичкон ям-яшил ўтлок, боғчалар, далалар узра уёқдан-буёққа тинимсиз диқир-диқир сакрарди. Қаёққа қарамасин, ҳамма ўзи билан ўзи овора эди. Қушлар ин қурарди. ғунчалар очилар, куртаклар япроқ ёзарди. Хуллас, ҳамма турмуш ташвишлари билан андармон ва бахтиёр эди. Ички бир овоз: «Уйни ким оқлайди?» деб Кўрсичконни мулзам қилмоқчи бўларди гўё. Лекин ўша овозни эшит-

масликка ҳаракат қилар, мудом ўз қилмишини оқларди: э-э, бутун дунё заҳмат чекиб, нимага эришдики, энди яна нимага эришарди?! Ундан кўра, беш кунлик фоний дунёда ялло қилиб қолганинг фойда, хузур-ҳаловат фойда! Ҳордик чиқаришнинг энг яхши йўли – эшакдек ишлаб ётган одамларни мирикиб томоша қилсанг-да, соя-салқинда мушук-дек кериши-иб ётсанг!.. «Эй Кўрсичқонбой, сен ўзингни оқлагандан кўра, уйингни оқласанг дуруст бўларди!» деб дашном берди ички овоз яна. Аммо, унинг қулоғига шу тобда гап кирмасди.

Кўрсичқон айланиб-ўргилиб лим-лим оқаётган дарё соҳилидан чикиб қолди: ана томошаю, мана томоша! Бунақа дарёни у етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди: мовийлигини қаранг-а, худди осмонни олиб тушиб, ерга пояндоз мисоли тўшаб кўйганга ўхшайди-я! Боз устига, илон изидек эгри-бугри. Қулқуллаб, офтоб нурида жимирлаб оқиб ётибди. Сув сатҳида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай оқиб келаётган ҳар хил нарсалар бирдан соҳилга улоктириларди-ю, аммо улар энди кутулдим деганда яна азим дарё эрмагига айланарди; қудратли қаноти билан бир ямлаб бағрига тортиб олар ва юмалатиб-думалатиб оқизиб кетарди. Дарёнинг бутун вужуди жимирлар, мавжланар, сиртдан ялт-юлт қилса, ботинан гулдурад эди. Бундай тилсимотни илк бора кўраётган Кўрсичқоннинг оғзи ранг очилиб, анграйи-иб қолди. Кейин у худди нотаниш катта одам кетидан эргашиб кетаётган ёш бола каби дарёга эргашиб бораверди: йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди. Ахийри ҳолдан тойди ва кирғокка ўтириб қолди. Дарё эса ҳамон шивирларди, гўё сирли бир эртак сўйлаётганга ўхшарди. У

эртак, аслан, ернинг мағзида пайдо бўлган эса-да, дарё уни ўзи тўқигандек авайлаб-асраб эртатка ўч мечкай Денгизга тухфа қилмоқчи эди.

Кўрсичқон теран ўй-хаёлларга чўмиб, дарёга тикилиб ўтирар экан, бирдан нариги соҳилдаги қопқора тешикка кўзи тушиб қолди: ўша тешик сув сағхидан сал баландроқда худди мўри мисоли кўзга яққол ташланиб турарди. Кўрсичқоннинг юраги орзикиб кетди: қанийди айвони дарёга қараган битта уйнинг бўлса, дунёнинг ташвишларини унутиб, чанг-чунглару шовкин-суронлардан холи яшасанг! У ҳамон ўша тешикдан кўз узмай ўтирарди... Бир пайт тешик ичкарасида нимадир ялт этиб кўзга ташланди-ю, бирпасда сўнди-қолди. Худди митти юлдузчанинг ўзгинаси эди. Бир оздан сўнг ўша нарса яна кўринди. Тавба, у ерда митти юлдуз нима қиларди? Балки, тиллақўнғиздир?.. Йўғ-э, у ерда тиллақўнғизга пишириб қўйибдими! Тиллақўнғиз кичкина бўлади-ку... Ҳа-а, Кўрсичқон энди илғади – ялтироқ нарса юлдузча ҳам, тиллақўнғиз ҳам эмас, балки кўз экан! Ана, худди девордаги расмнинг рамкасига ўхшаб кўз атрофида битта башара пайдо бўлди. Мўйлови ҳам бор экан, тумшуғи кўнбир тусли; афт-башараси юм-юмалок, викорли. Негадир кўзлари ялт-юлт қиларди, қулоқлари жажжигина, юнги эса қалин, момикдай. Бу муқаррам зот Сувкаламуш эди.

Икки ҳуркак нигоҳ бир сониягина тўқнашди.

– Салом Кўрсичқон! – деди Сувкаламуш. Кўрсичқонга тикилганча.

– Салом, Қаламуш! – деб алик олди Кўрсичқон.

– Буёққа ўтмайсизми? – деб таклиф қилди Қаламуш. Бир оз сукутдан сўнг: – Гаплашамиз, отамлашамиз, – деб қўйди.

– Майлингиз таҳсинга лойиқ. Лекин бекордан-бекор эзмаланиб ўтиришдан нима фойда! – деди Кўрсичкон андак асабий охангда.

У бу ерларда биринчи марта бўлиши эди; дарёнинг ҳам, ерли аҳолининг ҳам урф-одатини, удумини билмасди.

Каламуш лом-мим демади: соҳилга эгилиб, боғичи кўриниб турган арконни бир силтаган эди, сув сатҳида қайиқча пайдо бўлди – Каламуш бир сакраб унга чикиб олди. Кўрсичкон бундай матоҳ борлигини сезмаган эди: бу сирти кўкка, ичи оқка бўялган икки кишилик бежирим қайиқча эди. Ундан қай мақсадда фойдаланиш Кўрсичқонга номаълум эса-да, аммо бир кўришдаёқ ёктириб қолди.

Каламуш чаққон-чаққон эшкак уриб, бирпасда бериги қирғоққа яқинлашди ва ҳадиксираб сувга тушаётган Кўрсичқонга қўлини узатди-ю:

– Қўлингизни беринг! Қани, тезроқ! – деди.

Кўрсичқон қайиққа қандай чиққанини билмай қолди: бир пайт мундоқ қараса, расмана қайиқнинг куйруғида ўтирибди.

– Қойил-э, бугун антика кун бўлди-да, ўзиям! – деди у қайиқни суриб, эшкакни қўлига олаётган Каламушга қараб. – Биласизми, умримда биринчи марта қайиққа ўтиришим!

– Йўғ-э! – деди Каламуш хайратланиб. – Илгари ҳечам қайиқда сузмаганмисиз?! Яшанг-э, шоввоз! Шу пайтгача қасрда эдингиз?!

– Расмана қайиқда юзиш маза бўлса керак-а? – деб сўради Кўрсичқон бир оз ийманиб. Айни чоқда у бундай сайр маза эканини ич-ичидан сезиб турарди. У ўриндикқа суянганча эшкакни, эшкак қулоқларини, бошқа асбоб-анжомларни кўздан кечирди.

Қайикча сувда қалкиб-қалкиб сузиб борарди.

– Мазами? Дунёда бундан ҳам ёкимлироқ яна нима бор?! – деди Каламуш мактангиси келиб завк билан эшкак эшар экан. – Дўстим, менга ишона-веринг, дунёда қайикда юзишдан аълороқ хузур-халоват бўлмайди! – деб гапини маъкулатмокчи бўларди Каламуш. У ширин хаёлга чўмди. – Ростини айтсам, дунёда мазали нарсалар тўлиб-тошиб ётибди, фақат...

– Эй, ҳой, секинроқ! Хў-ўй, Каламуш! – деб кичкирди Кўрсичқон тўсатдан.

Аммо, фурсат ўтган эди: Кўрсичқоннинг огоҳ-лантириши зое кетди – қайик бор залвори билан қирғоққа урилди-ю, хаёлпараст эшкакчининг оёғи осмондан келиб қайик тубига ағдарилиб тушди.

– Маза мана бунақа бўпти! Кўрдингизми, ё қайикда юзиш маза, ёки мана шунақа ағдарилиш маза! – деб хахоларди Каламуш ўрнидан турар экан. – Қайикка ағдариласанми ёки ундан учиб кетасанми – бунинг унчалик аҳамияти йўқ. Ҳамма гап шундаки, мен сизга айтсам, қандай ағдарилиш ҳам, юзиш-юзмаслик ҳам, бирор жойга бориш-бормаслик ҳам муҳим аҳамиятга эга эмас. Муҳими – бекор ўтирмасанг бас! Чунки юзишни ўйласанг – ишинг қолиб кетади, лекин ишдан кўпи йўқ: ҳали унисига уннаб кетасан, ҳали бунисига... Фақат ишга бўйин ёр берса бўлди. Лекин бўйин ёр бермайди-да, қурмагур! Менга каранг, ошнам, агар бошқа зарур иш бўлмаса, дарёда кечгача юзиб би-ир маза қилмаймизми-а?

Кутилмаган таклифни эшитиб, суюнганидан Кўрсичқон чапак чалиб юборди. Сўнг кўксини тўлдириб нафас олди ва хузур килиб ўриндикқа суянди.

– Хўб ажойиб кун бўлди-да! – деб лукма ташлади. – Қани, кетдик!

– Шошилманг, азизим! – деди Каламуш кайикча тумшуғидаги арконни кирғокдаги халкага ўтказиб боғлар экан. Кейин у югуриб инига кириб кетди-ю, бирпасда майишганча оғир бир саватни кўтариб чиқди. – Мана буни ўриндиқ остига тикиб кўйинг! – деб илтимос килди у Кўрсичкондан. Сўнг арконни бўшатиб, эшкак уришни бошлади.

– Анави саватда нима бор? – деб сўради Кўрсичкон сабрсизлик билан.

– Нима бўларди, жўжанинг яхна гўшти! – деб тўнғилади Каламуш. Сўнг, мактангиси келдими, нима бало, бидирлай бошлади: – Яхна тил, тўнғиз, мол гўшти, сирка, сапча бодринг, шакароб, шираванон, бутерброд, консерва, гўшт, занжабил, пиво, лимон сув...

– Бўлди, бас! – деб қичкирди Кўрсичкон сўлаги оқиб. – Вой-бўй, мунча кў-ўп?!

– Нимаси кўп экан?! – деб ростакамига хайратланди Каламуш. – Сафарга хамиша бир сават смиш олиб чиқаман. Лекин, оғзига кучи етмайдиган махлуклар мени доим, «Нонемас!» деб калака килишади.

Унинг гап-сўзлари Кўрсичконнинг қулоғига кирмай колди. Чунки у янги таассуротлар уммонига фарк бўлган эди: сувнинг мавжланиши-ю, жилоси, хушбўй ҳидлару жозибадор товушлар, боз устига, қуёшнинг роҳатижон тафти уни тамомила маст килиб қўйди. Кўрсичкон кайикдан кўлини чиқариб, сув сатҳига ҳар хил шакллар чизганча мудради. Сувкаламуш бўлса бир текис эшкак урар, Кўрсичконга халакит бермасдан сукут сақлади.

– Кийимингиз зўр экан-да, ўртоқ! – деб охири гап бошлади Каламуш. – Агар ишларим юришиб,

бойиб кетсам, албатта, қора бахмалдан шунақа нимча гиктириб қияман!

– Нега мен боғдан келсам, сиз тоғдан келасиз?.. Ахир, ҳозир шунақа гапнинг мавридими! – деди Кўрсичкон энсаси қотиб. – Ундан кўра, атрофга бир назар ташланг: нақадар гўзал-а, дарёни айтмай-сизми!

– Ҳа, дарё бизнинг ризқ-рўзимиз, саховатли онамиз, – деди Каламуш теран ўйга толиб.

– Ие, чиндан ҳам сизларни мана шу дарё боқадими? Қойил-э!

– Фақат дарёнинг ўзи бокмайди: унинг ичидаги, ташидаги, атрофидаги ҳамма нарса бизники. Ростини айтсам, уруғ-аймоғим ҳам, туғишган иним ҳам, оқ ювиб-оқ тараган ҳам, сув десам шарбат тутган ҳам мана шу дарё бўлади! У менинг суянган тоғим, жоним-жаҳоним! Шунисиға ҳам шукр! Бундан бошқа жаҳонни на қилай? Устим бут, қорним тўқ, емишим олдимда... Бахору ёзу қузу қишда – йилнинг исталган фаслида дарё коримизга ярайди. Фақат февраль ойида дарё суви кўтарилиб, ертўла билан омборимни сув босади, ётоғимнинг дарчаси ёнидан лойқа сув ҳайқириб оқади – шунақа пайтлари сал-пал кўрқаман, холос. Кейин, худога шукр, сув шаштидан қайтади: лойқа босган ўзан тарам-тарам бўлиб қолади, ўша ердан олхўри хидига ўхшаш ажиб бўй таралади; камишзору сувўтлар устига боқибегам одамлар озик-овқат қолдиқларини ташлаб кетишади. Эҳ, жуда маза-да!

– Ёлғизликда зерикмай-сизми? – деб сўради Кўрсичкон ҳайратланиб. – Битта ўзингиз ким билан гаплашасиз?

– Бировни бошимга урамани? Сиздан гинахонлик қилиш ноўрин. Чунки сиз кўп нарсани бил-

майсиз, – деди Каламуш босиклик билан. – Дарё хозир торайиб қолди, кўпчилик кенг жойларга кўчиб кетишяпти. Дарёнинг илгариги файзи йўқ. Қундуз, кўктарок куш, ўрдак-пўрдак, карқара дарёга танда кўйиб олдилар. Худди ўзимнинг ташвишим камлик қилаётгандек, уларга ҳам кўз-қулок бўлиб туришим лозим.

– Хув анави ерда нима бор? – деб сўради Кўрсичкон дарё соҳилини қоплаб ётган тўқайга ишора қилиб.

– У ерда қалин чакалакзор бор, – деди Каламуш истамайгина. – Биз у ёққа кам борамиз.

– У ернинг аҳолиси ёмонми? – деб сўради Кўрсичкон ҳадиксираб.

– Нима десам экан... – дея мужмал жавоб берди Каламуш. – Хўш, мундоқ ўйлаб кўрсак, олмагонлар ёвуз халқ эмас. Қуёнлар ҳам... Лекин, ҳаммасини мўмин-қобил деб бўлмайди – қуёнлар ҳар хил бўлади. Бўрсиклар ўзимизнинг сувсарлар қавмидан бўлса-да, аммо боскинчилик уларга ота-мерос! Ўзлариям моховлар каби овлоқ чакалакзорларда яшайдилар: маҳалла-кўйга аралашмайдилар. Бир ҳисобда улар бир четда яшагани маъқул, – деди Каламуш маънодор оҳангда.

– Тўғри айтасиз. Одамнинг оласи ичида бўлади, дейишади-ку! Демак, хайвонларнинг оласи ҳам ичида бўлади.

– Ҳай, – деди Каламуш кўзларини пирпиратиб. – Ростини айтсам, мен шевада сўзлашадиган махлуқларни унчалик ёқтирмайман. Масалан, анави сувсичконлар, оксичконлар, тулқилар ва ҳоказолар сиртдан туппа-тузук кўринишади-ю, бироқ ўлардек маҳаллийчи бўлишади! Шу боис

мен улар билан шунчаки салом-аликдан нарига ўтмайман. Чунки уларга чинакамига ишониб бўлмайди: дарров сотиб кетишади, ярамастар!

Кўрсичкон хайвонот оламида ҳукм сурадиган ирим-сиримларни яхши биларди: агар бўрининг номи тилга олинса – бас, албатта, унинг кулоғи кўринади. Шунинг учун суҳбат жараёнида ўшанинг номини тилга олиш шарт бўлиб қолса, «қаришқоқ» дейиларди. Яхшиси, суҳбат мавзусини ўзгартирган маъқул. Чунки, лаънати бўривой ўзининг лақабини ҳам билиб олган бўлиши мумкин-да!

– Чакалакзор ортида нима бор? Ху-ув уёқлар кўкиш туманга ўралганми? Қандайдир тепаликлар кўриняпти... Чамаси, Қумкўрғонга ўхшайди-я? Ё саробмикан?

– Сароб эмас, чакалакзорнинг ортидан Катта дарё бошланади. Лекин мен у ёққа қадам босмаганман. Сизга ҳам маслаҳатим, оғайни, уёққа бора кўрманг, тилга ҳам олманг... Мана, ирмоққа етиб келдик. Энди тамадди қилиб оламиз!

Улар дарё ўзанини ортда қолдиришиб, сокин ирмоққа бурилишди. Ям-яшил кирғоқлар сувда жилваланиб акс этарди: ирмоқ тубида эса бақа тўни қоплаган тўнкалар, илонсимон томирлар қорайиб кўзга ташланарди. Рўпарадаги кубба томли тегирмон тарновидан кўпикланиб, олтиндек товланиб, шовуллаб сув тушарди. Сувнинг бир маромда шовуллаши дилга ором берарди; ора-сира унга жўр бўлаётгандай тегирмон парраги ғичирлаб қўярди. Атроф шу қадар тароватли эдики, Кўрсичкон кўлларини кўкка чўзиб, беихтиёр пичирлади: «Вой бў-ўй, буни қаранг-а!»

Қайиқ қирғокка тумшуғи билан урилиб тўхтагач, Каламуш ногавон Кўрсичқонга кўмаклашиб, соҳилга чиқариб кўйди. Сўнг саватни кўтариб туширди. Кўрсичқон дастурхон тузашга майл билдирди. Каламуш қаршилиқ қилмади ва фурсатдан фойдаланиб: «Вой жоним-эй!» деб ажриққа узала чўзилди. Кўрсичқон бўлса, ўзига бағоят масъулиятли вазифа ишониб топширилганидан ҳаяжонланиб, нознеъматларни ўз мақоми бўйича меҳр билан дастурхонга териб кўя бошлади ва ўзича: «Буни қаранг-а, шунақасиям бўлар экан-да!» деб пичирлади.

Нонуштага ҳамма нарса тахт бўлгач:

– Қани, оғайни, бошланг! – деди Каламуш.

Кўрсичқон жон деб амрга бўйсунди: «Подшоҳнинг амри вожибдир, таксир!» деб Каламушга андак ялтоқлик ҳам қилгиси келди. Сирасини айтганда, у қаллаи саҳарлаб юмушга уннагани боис, нонушта қилишга фурсати бўлмаганди. Жиддий ишга қўл урилса, шунақа бўлади – қорин эсан чиқиб кетади.

– Нега бир нуктага тикилиб қолдингиз? – деб сўради Каламуш бир оз тамадди қилишгач.

Дастурхонга тикилиб қолган Кўрсичқоннинг кўзлари ҳаракатга келди.

– Мен кўзимнинг кири билан сув бетида пайдо бўлаётган пуфакчаларни томоша қилаётиман. Қаранг, зўра-а!

– Қанақа пуфакчалар? – деди Каламуш. У имо-ишора билан бировни дастурхонга таклиф этди.

Бирпасдан кейин сув сатҳида силлиқ қалла кўринди: ҳашаматли Қундуз қирғокка чиқди-да, пўстинини бир силқитди – сувини қокди.

– Яширинган жойини қаранглар, ноқаслар-эй! – деди у ҳазил аралаш. Сўнг салмоқланиб дастурхон

томон якинлашаркан: – Каламушвой, нега мени олдинрок хабардор қилмадингиз? – деди ўпкаланиб.

– Ўзимиз ҳам билмай қолдик. Тўғриси, тўсатдан уюшиб қолдик, – деб ўзини оқлади Каламуш. – Танишиб кўйсинлар: бу зот менинг дўстим, жаноб Кўрсичқон!

– Ў-ў, бағоят мамнунман! – деди Қундуз ва дўстининг дўсти билан бир умр қадрдон бўлиб қолишга тантанали равишда ваъда берди. – Қасрга борма, тўс-тўполон, кий-чув худди революция бўлаётганга ўхшайди! – деб нолиди Қундуз. – Нима бало, дам олиш учун дарёдан бошқа жойни ер ютганми! Ахийри, овлок ирмоққа бурилиб, бирпас хордиқ чиқараман десам... бу ерни ҳам ўзлари эгаллаб олибдилар. Қойил-э!

Ҳозиргача бултурги хазонлар уюлиб ётган девор ортидан шитир-шитир товуш эшитилди: сал ўтмай букри елкалар ўртасига жойлашган қалла кўринди.

– Ие, Бўрсиквой-ку! Дўстим. Қани дастурхонга марҳамат қилсинлар! – деб қичқирди Каламуш.

Бўрсик бир-икки қадам олға босди-ю:

– Оббо, бу ерда ҳам улфатчиликми?! Э-э, бу дунёда тинчлик йўқ экан-да! – деб шарт бурилиб орқасига қайтди.

– Кўрдингизми, бу зоти олийлари нозиктаъб бўлиб қолганлар, – деди Каламуш хафа бўлиб. – Жамоани жини суймайди, якка хўжалик бўлиб яшашни истайдилар. Хўш, дарёда яна кимлар бор?

– Қурбакага кўзим тушди, – деди Қундуз. – Яп-янги байдаркасида башанг кийиниб олиб, сайр қилиб юрибди.

Икки ошна кўз уриштириб олишди-ю, бирдан хахолаб юборишди.

– Дастлаб, у елканли кайик спортга ишкивоз бўлганди. спортнинг бошқа турларини икки пулга олмай кўйди. Кейин эшакли кайикни кўнгли тусади – кечасию кундузи сувни шалоплатиб, махоратини оширарди. Лекин, буниям уддасидан чиқа олмади... Ўтган йили нақдгина юзадиган уйга ишки тушиб қолса бўладими?! Илож қанча, биз кейин нима бўлишини сабр-тоқат билан кутиб турдик... Мана, ундан ҳам кўнгли совибди. Ҳамма нарсадан бирпасда кўнгли қолади. Ҳайронманки, негадир бу Қурбакавойнинг ўз хотинидан кўнгли қолмаяпти-я! – деб аския қилди Каламуш.

– Аммо, ўзи ажойиб йигит! – деб сўз қотди Қундуз. – Фақат салгина субутсизлиги бор. Айниқса, спорт масаласида унга асло ишониб бўлмайди. Бир замонлар унинг гап-сўзларига лакка ишонишиб, миллий Олимпиада терма жамоасига ҳам аъзо қилиб олишган эди...

Даврада енгил кулги кўтарилди.

Хув нарида ям-яшил орол ястаниб ётганига қарамасдан дарёнинг асосий ўзани яққол кўриниб турарди. Бир пайт ўзанда кичик пойгачи кайик кўринди: пак-пакана битта махлук зўр ғайрат билан сувни шопириб, тинимсиз эшак урарди.

– Қойилман, куч ҳам бор экан-да! – деди Каламуш ўрнидан салчиб туриб, – ҳойнаҳой, Қурбака бўлса керак... Ҳа, Қурбака экан! – Эшакчи улфатлар ўтирган томонга қайрилиб қарамади ҳам, уфқ сари шитоб билан ўтиб кетди. – Намунча шошмаса, қайикдан учиб кетай деяпти-ку! – деди у жойига ўтираркан.

– Ҳозир учиб кетади! – деб кикир-киқир қулди Қундуз. – Мен сизларга Қурбака билан тўғон кўрикчиси воқеасини айтиб берганманми?... Айт-

маган бўлсам керак. Мана, эшитинг: бир куни Курбака...

Шу чок адашиб колган пашша зиёфатдан қайтаётган маст мисоли ўйноқлаб, ирмоқ устидан ғиз-ғиз этиб ўтди-ю, бирдан сокин сув сатҳида доирачалар ҳосил бўлди ва шалоп этган товуш эшитилди. Пашша қўққисдан ғойиб бўлди.

Таассуфки, Кундуз ҳам ғойиб бўлган эди.

Кўрсичкон сувга қаради: тавба, Кундузнинг товуши ҳамон кулоқлари остида жаранглаб турарди-ю, аммо ўзи ерда ҳам, кўкда ҳам кўринмасди. Шунакасиям бўлар экан-да! Сувда пуфакчалар кўзга чалинарди, холос.

Каламуш майин куйни хиргойи кила бошлади. Ҳайвонот олами удумига кўра, бехос йўқолиб қолган ҳамтовоқларни сўраб-суриштириш хосиятсизлик белгиси ҳисобланарди. Шу боис Кўрсичкон тилини тишлашга мажбур бўлди.

– Чамамда, сафаримиз қариди, шекилли, – деди Каламуш. – Энди дастурхонни ким йиғиштиради? – деб сўради у эринчоклик билан.

– Ўзим йиғиштираман, – деди Кўрсичкон чакконлиги тутиб.

– Куръа-пуръа ташлаб ўтирмаймизми?

– Йўғ-э, ўзим йиғиштираман, дедим-ку! – деб Кўрсичкон шахдам ишга киришди.

Ҳамма буюмларни битта саватга жойлаштириш Кўрсичкон кутгандек осон эмас экан. Аммо бугун ҳар қандай мушкул вазифани ҳам жон-жон деб адо этишга рози эди: шу сабабли хатто саватни тўлдириб, оғзини боғлаб қўйгандан кейин битта ликопча ажрикнинг устида қолиб кетганини кўрди-ю, бироқ асло сўкинмасдан боғични қайта ечди. У са-

ват оғзини иккинчи марта кўртугун қилиб боғлагач, Каламуш оёқ остида қолган ялтироқ санчкини кўрсатди: Кўрсичкон эринмасдан яна боғичини ечди, асло жаҳли чикмади. Боз устига, доривор қутисини қидириб роса хуноб бўлган бўлса-да, зинҳор-базинҳор таъби тиррик бўлмади.

Куёш уфкка оғди. Каламуш ўзича алламбалоларни хиргойи қилганча уйкусираб эшкак урарди ва қайикни уй томон хайдаб борарди. Кўрсичкон ниҳоятда мамнун эди: нонушта зўр бўлди, саёхат кўнгилдагидан ҳам зиёда кечди. Бирдан унинг гайрати жўш уриб, ўзини яна нималарга қодир эканини кўрсатиб қўйгиси келди ва:

– Оғайни, энди эшкакни менга берсангиз! – деб илтимос қилди.

Каламуш кулиб, бош ирғади.

– Ҳали эшкак эшишингизга тўртта қовун пишиғи бор, – деди беғараз оҳангда. – Аввало, бирмунча пайт машқ қилиш керак. Бу сиз ўйлаганчалик осонмас.

Кўрсичкон алламаҳалгача жим бўлиб қолди: у Каламушнинг бамайлихотир эшкак ураётганини кўриб ҳам ҳавас қиларди, ҳам ҳасад. Ҳасад одамларни не қўйларга солиши маълум, албатта. Лекин ҳасад ҳайвонларни ҳам ўйнатиб юборар экан: Кўрсичкон сапчиб туриб, шартта эшкакка ёпишди; ўзича бир нималарни пичирлаб келаётган Каламуш кўккис ҳужумдан ағдарилиб тушди – шу бугун ҳисобидан иккинчи марта қайик ичига чалқанчасига йиқилди. Кўрсичкон бўлса, виқор билан эшкакчининг ўрнини эгаллади.

– Ҳой, тентак, бу нима қилик?! – деди Каламуш ётган жойида. – Сиз эшкак уришни билмайсиз, қайикни тўнтариб юборасиз-ку!

Кўрсичкон бор бўйича энгашиб, эшкакни оркага олди ва бир силтаб сувга ботирмоқчи бўлди. Лекин бу иш ўзи ўйлагандек чиқмади: эшкаклар сув сатҳига етмади – фақат хавони шопирди, холос. Таянч нуқтасини йўқотган Кўрсичкон қайиқ тубида ётган Каламушнинг устига гурс этиб кулаб тушиди. Дарёга тушиб кетишидан хавфсираб шоша-пиша қайиқ ёндорига ёпишиди-ю, шу пайт шалоп этган товуш эшитилди – қайиқ тўнтарилди. Сувга ботиб қолган Кўрсичкон жон ҳалпида типирчиларди.

Сув жуда совуқ эди: муздай эди, муз-а! Кўрсичкон димикиб-димикиб қоларди, фақат сувнинг шалоплаганини эшитарди... У сув пуркаб, йўталиб, оҳ-вой қилиб сув сатҳига чиққан пайтлари куёш кўзига шу қадар азиз кўришиб кетардики, асти кўяверасиз! Бироқ, Кўрсичкон яна тўхтовсиз равишда сув қаърига чўка бошларди... Ҳаётдан деярли умидини узиб қўйди... Ахийри битта кучли қўл унинг елкасидан ушлаб қолди: бу Каламуш эди. У пиқир-пиқир қуларди, шу боис қўли ҳам кулгисига ҳамоҳанг тарзда силкинарди.

Каламуш эшкакларни Кўрсичконнинг икки қўлтиғидан ўтказиб, нотавон ошпасини аста кирғок томонга итариб чиқариб майса устига ўтказди. Уёк-буёғини ишқалади, юнгидан сувини сиқди. Сўнг:

– Энди бир силкининг-чи! Озгина югурсангиз бирпасда иссиб кетасиз! Мен ҳозир саватимизни олиб чиқаман, – деди Каламуш ва дарёга тушиб кетди.

Қалт-қалт титраётган Кўрсичкон ич-этини еб, номус зўрлигидан шу топда ер ёрилса остига кириб кетишга ҳам рози бўлиб, соҳилда югура бошлади.

Каламуш қайиқни тўнтрилагунча хийла овора бўлди: сўнг ичидан сувини селиб қуритди, охири

кайик тумшугини киргокка чиқариб, дарёда сузиб юрган ашкол-дашқолларни келтириб жойлади. Зил-замбилдай бўлиб кетган саватни олиб чиқишга кўп уринди боёкиш.

Қайтиш учун ҳамма нарса тахт бўлгач, Кўрсичкон куйрукдаги ўриндикка ўтирди ва кайик жойидан жилиши билан:

– Жон дўстим, мен аҳмоқни кечиринг! Ножўя қилигим туфайли ажойиб саватимиздан ажралиб қолишимиз мумкин эканини ўйласам, юрагим орқага тортиб кетяпти. Фақат жиннилар шунақа иш қилиши мумкин. Илтимосим шуки, илгари қандай дўст бўлсак, шундай бўлиб қолайлик! – деди култ-култ ютиниб.

– Бемаъни дийдиёларни қўйинг! – деди Каламуш бепарво. – Каламуш оз-моз шилта бўлса, осмон узилиб ерга тушмайди. Мен шундоқ ҳам асосан сув билан тирикман. Сув – менинг хаётим!.. Менга қаранг, озгина фурсат меникида яшамай-сизми? Тўғри, уйим оддийгина, Қурбаканикидай кошона эмас. Лекин сизга шарт-шароит яратиб беришга қурбим етади. Қолаверса, сизга эшкак уришни, юзишни ўргатар эдим – ҳали дарё халқидан қолишмайдиган бўлиб кетасиз!

Бу сўзлардан Кўрсичкон шу қадар таъсирландики, анча вақтгача нафаси ичига тушиб, тили калимага келмай қолди. У киприклари остидан юмалаётган ёшларни дам-бадам артиб кўярди, холос. Каламуш дўстини хижолатга қўймаслик учун юзини четга бурди. Кўрсичкон бирпасда ўзига келди; у ҳатто ўзининг таскара кўринишини калака қилаётган какликларга ҳам ўшқириб берди.

Уйга келишгач, Каламуш ўт ёқиб, Кўрсичконни ўчоқ ёнига ўтказди. Иссик чопон, шиппак келтирди.

Сўнг дарё тўғрисида ҳар хил ривоятлардан сўзлади. Ғаройиб хикоятлар Кўрсичкон учун мутлақо янгилик эди: чунки у доим ер остида яшарди-да! Тўсатдан рўй берадиган сув тошқинлари, дамба қурилиши, чўртан баликлар, оғир шишаларни денгизга улоктирадиган кемалар, хуллас, сув билан боғлиқ ҳамма нарса унга деярли нотаниш эди. Шу боис ўша оғир шишалар кемадан ташлаб юборилармиди ёки уларни кемалар отиб юборармиди, Кўрсичконга унчалик аҳамияти йўқдек туюлди. Каламуш тўлқинланиб Қарқаралар ва уларнинг суҳбатдош танлашдаги устомонлиги тўғрисида, окова қувурлар ичидаги хангомалар ва Қундуз билан биргаликдаги тунги овлар ҳақида, Бўрсик ҳамроҳлигидаги дарбадарлик борасида эртақлар сўйлади.

– Бувимга ўхшар экансиз, – деди Кўрсичкон маънодор қилиб.

– Нега? – деб сўради Каламуш хайрон бўлиб.

– Шу мен ҳам болалигимда кўп эртақ эшитардим, сўйлаб берарди бувим... Бувимнинг айтишича, мен қоп-қора тунда туғилган эканман.

– Нима бўпти?! Биров кундузи туғилади, биров кечаси туғилади – шунга ҳам ота-она айбдорми? – деди Каламуш қошларини чимириб.

– Йў-ўқ, мен бувимнинг мияси сал-пал айниб-роқ қолган эди, демокчийдим, холос. Бўлмасам, у Кўрсичконлар доим ер остида, қоп-қоронги ертўлада яшашини эсидан чиқариб қўймасди...

– Ҳм-м, гап буёқда экан-да! – деди Каламуш ниманидир тушунгандай оҳангда.

Кечги зиёфат ҳам зўр бўлди. Кайфиятлар чоғ, қоринлар ёстик боғлангандай дўмпайиб қолди. Зиёфат поёнида Кўрсичкон хийла оғирлашиб,

уйкусираб қолди: уни Каламуш юқоридаги энг ши-
нам хоналардан бирига судраб чиқарди. Мехмон
тамшаниб-тамшаниб бошини пар ёстикқа кўяр
экан, алламаҳалгача унинг кулоқларига дарёнинг
майин шовуллаши эшитилиб турди.

Бу кун Каламуш ошёнида кечадиган сон-
саноксиз кунларнинг дебочаси эди, холос. Келажак
хар бир кун жазирама ёз фаслини яқинлаштирар,
кейингиси олдингисидан бирмунча узунроқ,
жозибалироқ бўларди.

Кўрсичкон сузишни ҳам, эшкак уришни ҳам
ўрганиб олди. Дарё инъом этадиган севинч ва
кувончдан баҳраманд бўлди: камишзор шовкинига
кулоқ тутиб, майин-майин шивир-шивирларининг
мағзини чақишни ўрганди.

И б о б

ОЛИС САФАР

ёки пачоқ ароба, ҳолингга вой...

– Каламушжон, сизга битта илтимосим бор, –
деди Кўрсичкон куёшли кунларнинг бирида.

Каламуш кирғоқда ўзича хиргойи қилиб ўти-
рарди. Янги тўкиган жайдари қўшиғига шу қадар
махлиё бўлиб қолган эдики, шу топда на Кўрсичкон,
на бошқа нарса эсига келарди. У тонг палласи-
ни ўрдак ошналари билан кўнгилхушлик қилиб
ўтказди: ўрдаклар думларини тик қилишиб, бош-
ларини сувга тикишса, у ҳам дарров шўнғирди-ю,
уларнинг бағбақасини китиклаб кочарди. Бе-
чора ўрдаклар зудлик билан сувдан бошлари-
ни чиқаришиб, сув пуркашар, аччикланиб қанот

қоқишар эди ва шу гарзда норозилик билдиришар-ди. Ниҳоят, улар:

– Бас, чарчадик! Боринг энди, тошингизни теринг! Бизни ўз ҳолимизга қўясизми-йўкми?! – дейишди ялинишиб.

Каламуш ҳазил аралаш улардан узр сўради ва кирғокка яхшилаб жойлашиб олди-да, ашула тўкиди. Лекин ашуласини «Ўрдақлар кўшиғи» деб номлади.

*Атрофлари қамишзор,
Сокингина ҳавзада.
Хиром этиб ўрдақлар,
Ўйнашади, маза-да!*

*Думлари тик гўё найза,
Оёқлар-чи, питиллар,
Сариқ тумшуклар қайда?
Сув остини титкилар.*

*«Шилта, яшил сувўтлар,
Қизилкўзлар кўп жойда
Ризқ-рўзимиз сақланар,
Омбор – балчиқ ҳам лойда.*

*Сувга тиқиб бошимиз,
Думимизни қилиб тик,
Топилгунча ошимиз
Туришни одат қилдик».*

*Жарқалдирғоч чарх урар
Чугур-чугур осмонда,
Ўрдақлар-чи, жим турар,
Кўзлар ўлжа томонда!*

– Мен сизга айтсам, Каламушжон, кўшигингиз каминага унча ёқмаяпти, – деди Кўрсичкон мулозим товушда. Унинг ўзида шоирликнинг «ш» ҳарфи ҳам йўқ эди. Буни ўзи очик-ойдин тан оларди.

– Ўрдақлар ҳам шундай дейишяпти, – деди Каламуш кулимсираб. – Жиддий танқидга учрадим: «Нега бизга халакит беради? Муддаоси нима ўзи? Қирғоқка ястаниб олиб, ўтирсак – ўпок, турсак – сўпок дейди! Яна бизни калака қилиб шеър ёзганига ўлайликми! Инсоф борми ўзи?! Кошкийди бу шеъри назмга ўхшаса, куп-курук сафсата, холос», дейишяпти ўрдақлар.

– Жуда тўғри айтишибди, – деди Кўрсичкон кишииб.

– Нимаси тўғри экан! – деб бирдан ўшқириб юборди Каламуш.

– Мен ҳам шунақа демокчийдим, – деб дарров ён берди Кўрсичкон. – Танқидчи халки қачон тўғри гапни тўғрилиқча айтган эдики, энди ўрдақлар айтишса! Улар ҳатто ёлғонни ҳам айлантириб айтишади! Келинг, қўйинг ўшаларни, бекорга асабингизни бузманг! Дийдори курсин!.. Мен сиздан бошқа бир нарсани илтимос қилмоқчиман: мени жаноби Қурбақаникига олиб борсангиз! У ҳақда жуда кўп яхши гапларни эшитдим, энди ўзи билан танишиб қўйсам ёмон бўлмасди!

– Ўзингиз ҳам хўп бамаъни зотсиз-да, Кўрсичқонбой! Сиздек оғайнининг садақаси кетсанг арзийди! Қани, кетдик! – деди кўнгилчан Каламуш ва ҳозиргина ит-мушук бўлиб ўтирганини ҳам унутиб, сапчиб ўрнидан турди. – Қайикни келтиринг, ҳозирок жўнаймиз! Уникига эртаю кеч бориш мумкин – меҳмон борса, боши осмонга етади. Мард,

кўнгли очик, меҳмонни кўрса бас, ўзини томдан ташлашдан ҳам тоймайди. Лекин, ундан осонликча кутулиб ҳам бўлмайди!

– Демак, Қурбака ажойиб улфат экан-да! – деди Кўрсичкон эшкакларни кўлига олар экан.

Каламуш қайиқнинг куйрук томонига ўрнашиб олди.

– Бунақаси кам учрайди, ишонаверинг! – деб дўстининг гапини қувватлади Каламуш. – Камтарин, самимий, дали-ғули. Лекин битта айби бор – овсарлиги ҳам йўқ эмас. Ўзимиз ҳам доно эмасмиз-ку, тўғрими? Унинг яна битта камчилиги – сал мактаниб гуришни яхши кўради. Баъзан кекқайиброк юради... Шундай бўлса-да, Қурбаканинг ижобий хислатлари кўп, буни инкор этиб бўлмайди.

Дарё бурилган ерда, дарёга туташ ярим оролда, ям-яшил ўтлоқ кўйнида қизғиш ғиштдан қурилган, шинам, данғиллама иморат кўр тўкиб турарди.

– Анави Қурбаканинг кошонаси бўлади! – деб кўрсатди Каламуш. – Чап томондаги лавҳани кўр-япсизми? «Хусусий томорқа, қайиқда юриш мумкин эмас!» деган шиор осилган жойга қараб ҳайдайверинг: тўппа-тўғри қайиқ кўйиладиган бандаргоҳдан чикасиз! Қайиғимизни ўша бандаргоҳда колдирамиз. Ўнг тарафда отхона бор, рўпарада зиёфатхона – қадимий услубда қурилган. Қурбака нуфузли бойлардан, Швейцария банкида ҳам пули бор. Иморатини кўр-япсизми? Бунақаси Европада ҳам йўқ! Лекин, унинг ўзига буни айта кўрманг; мактанавериб, кулоқ-миянгизни еб кўяди.

Қайиқ жилға бўйлаб силжий бошлади. Кўрсичкон эшкакларни бортга суяди. Улар катта сарой соясига бориб тўхтадилар. У ерда ранг-баранг

кайиқлар калашиб ётарди; баъзилари козиқларга кулликлуб қўйилган, бошқалари арконларга осиб қўйилган эди. Сувда бигга ҳам кайиқ кўринмасди. Саройнинг ўзи жуда бетартиб, ташландик ҳолда эди. Каламуш саройни бир кур кўздан кечирди-да:

– Тушунарли, – деди. – Демак, кайиқ спорти ҳам меъдасига тегибди. Қизиқ, ҳозир нима билан машғул экан? Кетдик, ўзини топайлик-чи?

Улар кирғокка чиқишди. Гул-чечак қопланган майсазор бўйлаб одимлай бошладилар. Аммо, ҳеч канча юрмай Курбаканинг манглайдан чикиб қолишди. Жиддий киёфадаги Курбака тўқима беланчакда, тиззасидаги харитага тикилиб ўтирарди. Меҳмонларга кўзи тушган заҳоти ўрнидан ирғиб турди ва:

– Ур-ра, койил! – деб кичкириб юборди.

У янги меҳмон билан танишиб ҳам ўтирмади, дарҳол иккови билан ҳол-аҳвол сўраша бошлади. Шодлигидан терисига сигмай, дикир-дикир сакраб ўйинга тушди.

– Бормисиз, дўстларим! Яшанглар! – деб хитоб қилди. – Ҳозир сизга кайиқ юбораман деб турган эдим, азизим Каламушбек! Нима иши бўлса ҳам қолдириб, ўзини олиб келинглар, деб тайинламоқчи бўлиб турган эдим. Хайрият, ўзларинг келиб қолдиларинг: Хизрни йўқласам бўлар экан! Нима ичасизлар? Юринглар, аввало, уйга кириб бирор нарса ютиб олайлик. Сизларга ёлгон-у, аммо ўзимга чин – роса вақтида қелдиларинг-да!

– Олдин бир оз нафасимизни ростлаб олайлик. Бақабой, – деди Каламуш ўзини юмшоқ креслога ташлаб.

Кўрсичкон ҳам дўстининг ёнидан жой олди ва гап орасида Қурбаканинг уйига тан берганини изхор қилди.

– Британия оролидаги энг зўр уй меники! – деб гапни илиб кетди Бака. – Аслида, дунёдаги энг зўр уй меники десам ҳам хато бўлмайди! – деб илова қилди у.

Каламуш тирноғи билан Кўрсичконни туртиб қўйди. Шу пайт унинг хатти-харакатини Қурбака кузатиб турган экан: иккови ҳам қип-қизариб кетишди. Уртага нокулай жимлик чўкди. Бир оздан сўнг Қурбака хахолаб юборди.

– Кечир, Каламушбек! – деди у. – Биласанку, суг билан кирган жон билан чикади – сал-пал мактаниб турмасам негадир баданимга кичима тошиб кетаверади! Лекин уйим чакки эмас, тўғрими? Майли қўйинглар энди шу гапларни. Ундан кўра, жиддий мавзуларда суҳбатлашайлик: менга муҳим бир ишда ёрдам бермасаларинг бўлмайди.

– Яна эшкак масаласими? – деб сўради Каламуш соддадиллик билан. – Сувни ҳаддан зиёд шалоплатиб, сачратиб юборсангиз-да, аммо эшкак уришга қўлингиз келиб қолибди. Агар сабр-тоқатли битта устоз топилса...

– Э-э, қўйсангиз-чи, ўша эшкак-пешкакларни! – деб гапни шарт бўлди Қурбака. – Бу ёш боланинг иши экан. Ундай хунарни ташлаб юборганимга анча бўлди. Умримни беҳуда ўтказиб юрган эканман, аҳмоқ бўлиб! Сизларга ҳам ачинаман: умрингизни қаёқдаги ишларга сарфлаб юрибсизлар! Кучингизни нимага ишлатишни билмайсизлар. Мана, мен биламан! Тўғри, илгари мен ҳам билмасдим, энди билдим, колган умримни нима-

га бағишлашни яхши биламан. Афсуски, умримнинг кўп қисмини беҳуда ишларга исроф қилиб кўйибман-а! Майли буёғига худо баракасини берса, ҳали кўп нарсага улгураман. Юринглар, мен отхонада сизларга бир нарсани кўрсатаман! Кўрса арзийдиган нарса ўзиям! Ишқилиб, дўстингиз қарши эмасмикин?

– Йўқ, бажонидил томоша қиламан, – деди Кўрсичқон.

– Мезбоннинг сазасини қайтариб бўлармиди! Улар бирин-кетин кўра тарафга юрдилар. Каламуш беихтиёр афт-башарасини буриштирди. Лекин, сир бой бермасликка тиришиб, Қурбаканинг ортидан виқор билан қадам ташлади. Сарой дарвозаси ёнида яп-янги арава турарди. Ўзиям лўлининг чодирига ўхшарди – ғилдираклари яшил-кизил рангда, ўзи сап-сарик.

– Кўринг, ҳавас қилинг, мен шу улуг аравақашлар мамлакатининг фуқаросиман! – деди Қурбака хотини кериб, собит турганча қўлларини белига тираб. – Гап мундоқ бўпти! Хўш, кўнгил нимани тусайди? Оламга саёҳат қилайликми? Чанг-тўзон йўллардан ё майсазор боғлардан, тик тепаликлардан ёки барханлар орасидан юрайликми? Ҳамма жойдан ўтамиз, ўта оламиз! Фақат саломатлик дош берса бас! Минг-минглаб кўналғалар, қишлоқлар, катта-кичик шаҳарлар ортимизда қолади. Бугун бир ерда бўлсак, эртасига кўз кўриб, қулоқ эшитмаган манзилга етиб борамиз! Кўрмаган ерларимизни кўрамиз: дунё бепоён, йўллар чексиз-чегарасиз. Билсангиз, бу арава жумлаи жаҳондаги энг зўр нақлиёт воситаси! Бундан зўри йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас! Ичини кўринг, ичига қирайлик. Ўзиям

шахсий буюртма бўйича жиҳозланди. Бу менинг ишим, меники! – деб кўксига муштлади Қурбака.

Кўрсичкон араванинг ичкарисини кўргиси келиб, соҳибнинг кетидан соябонли аравага чиқди. Каламуш бўлса, кўлларини думғазасига тираганча жойидан жилмай тураверди.

Араванинг ичи Қурбака таърифлаганча бор экан: ҳамма қулайликлар мухайё, кўнгилдагидек жиҳозланган. Ётиб дам оладиган кичик-кичик ўриндиклар, йиғма стол, ошхона печкаси, озик-овқат жавони, китоб кўйиладиган токчалар, кафасча, кафасчада кушча, идиш-товоклар, чойнак-пиёла-лар худди расмдагидек териб ташланган эди.

– Яна нима керак? Ҳамма нарса борми? Бор! – деди гердаиб Қурбака жавончаларни бирма-бир очиб кўрсатаркан. – Мана, бисквит, кискичбака, балиқ дейсизми – ҳаммаси бор! Кўнглингиз яна нимани тусайди? Ана шифобахш сув, тамаки, шинни, шароб, май – истаганингиздан ичинг! Манави ерда карта, домино ҳам бор! Ҳеч нарсани эдан чиқарганим йўқ, хотиржам бўлаверинг! Хуллас, тушдан кейин олис сафарга жўнаймиз, – деб кўшиб кўйди у зинадан пастга тушаркан.

– Маъзур кўрасиз-у, таксир, тушдан кейин олис сафарга жўнаймиз дедингизми? – деб қайта сўради Каламуш похол поясини лабининг бир четида гажиркан.

– Ўзингизни дарров панага олманг-да, азизим! – деди Қурбака хафа бўлиб. – Ахир, сафарга ёлғиз ўзимни юбормайсиз-ку, тўғримми? Мен сиз бормасангиз бир қадам ҳам босмайман. Гап тамом, вассалом! Энди жанжаллашиб ўтиришдан нима фойда? Биласиз-ку, жанжалга токатим йўқ.

Алмисокдан қолган дарёда тентираб юраве-риш жонингизга теғмадими? Ёки ўша қавакдан чикмасдан ўтиб кетмоқчимисиз? Қайикни кўзингиз киймаяптими? Э-э, кўйсангиз-чи! Кетдик, мен билан юрсангиз муроди мақсадингизга етасиз!

– Мен тупурдим унака муроди мақсадларга! – деди Каламуш ўжарлиги тутиб. – Ҳеч қаёққа бормайман, вассалом! Алмисокдан қолган бўлса-да, лекин ўзимнинг дарёмга содикман. Ҳа, мен қавакда яшайман, қайиғим бор, аммо қайлиғим йўқ. Нима бўпти? Менинг кўнглим шуларни тусайди, холос. Бошқа нарсани кўнглим тусамайди. Эшитдингизми?! Кўрсичқон ҳам ҳеч қаёққа бормайди! Мен, борма, десам – бир қадам ҳам жилмайди! Ишонмангиз, ана, ўзидан сўранг! Тўғрими, Кўрсичқон?

– Албатта, – деди Кўрсичқон мурасозлик билан. – Сиз нима десангиз шу. Аммо, сафарга бориб-келсак ҳам чакки бўлмасди, чоғи? – деди у ботинмайгина. Чунки у сафарга боришни жуда-жуда истаб турарди: ичига олов тушган эди гўё. Сарик арава, арава ичидаги лаш-лушлар аллақачон дилига васваса солиб қўйганди.

Каламуш ҳам Кўрсичқоннинг кўнглидан нималар кечаётганини билиб турарди. Шу боис ўзи иккилана бошлади. Аслида, Каламуш дўстларини ранжитишни ёмон кўрарди. Кўрсичқон эса унинг дўсти эди, ундан борини аямасди.

Курбақа меҳмонларни зимдан кузатиб турди-да: – Юринглар, уйга кириб овқатланиб оламиз, – деб таклиф қилди у, бир нарсаларни чамалаб. – Жиддий ишларни шошма-шошарлик билан ҳал қилиб бўлмайди. Сафар ҳам жиддий масала. Бафуржа ўйлаб кўриш лозим. Ростини айтсам, сиз-

ларни бир хурсанд қиламан, деб ўйлаган эдим. «Дўстинг учун заҳар ич!» деган мақолга умр бўйи амал қилиб яшаётганимни биласизлар-ку!

Қурбака дидли-фаросатли экан. Ҳатто тушлик ҳам шундан нишона эди: аъло даражада тайёрланибди. Овқатдан сўнг Қурбақани таниб бўлмади қолди – гўё у Каламуш борлигини унутиб, бўшбаёв Кўрсичқонни алдаб-аврай бошлади. У табиатан мулоҳазали, гапга чечан эмасми, бирпасда саёҳат ишқига уни мубтало қилди-қўйди. Бечора Кўрсичқон бир жойда ўтира олмай қолди. Ишқилиб, сафар муаммоси тушлик охирига бориб ҳал бўлди ҳисоб. Улар ўртасида бўлиб ўтган суҳбат ҳам, дастаклар ҳам бемаънироқ эканини Каламуш англаб турарди-ю, лекин кўпчиликнинг кўнглига қарашга мажбур бўлди. Чунки унинг феъли-хўйи мулойим эди, жангари эмасди. Ахир, сафарнинг ҳар бир кунини чўтга солиб, режа тузиб ўтирган дўстларининг юзига оёқ қўя олмайди-ку!

Музокара поёнига етгач, соф ғалабага эришган Қурбака меҳмонларни отлар турган қўрага бошлади.

– Қари отни ушланглар, шуниси тажрибали, иссиқ-совуқка чидамли! – деди Қурбака.

Худо урмаган бўлса, олис сафар мушкулотлари келиб-келиб қари отнинг чекига тушадими?! Мана, энди тўйиб-тўйиб чанг ютади, яғири чиқиб кетади.

– Уни дарҳол аравага қўшинглар! – деб фармон берди Қурбака.

Салт отга қўрадан бошқа ҳаловатли жой бўлмайди, шу боис у тутқич бермасликка чандон уринди. Уни ушлагунча манави бечоралар ҳам қора терга ботиб кетишди. Қурбака фурсатдан фой-

даланиб, арава жавонларини сафар анжомларига тўлдирди; ерда ётган тўрва-халталарни, пичан ва пиёз боғламларини арава орқасига осиб қўйди. Бу орада от аравага қўшилди. Арава ўрnidан кўзғалди. Қизиғи шундаки, учови ҳам ўзи билан ўзи гаплашарди, тинмай вайсардилар. Ҳар қайсиси ўзи маъқул кўрган тарзда йўл босарди: бирови арава ёнида лўкиллаб борса, бошқаси арава шотисига ўтириб оларди. Хуллас, сафарнинг ўзи бир жаҳон бўлса, буларнинг ҳар бири биттадан мустақил олам эди.

Куёш тик кўтарилди. Туш махали бўлди. Одимлардан кўкка ўрлаётган чанг-чунгдан маст қилгувчи бўй тараларди. Йўл ёқасидаги боғчаларда қушлар сафардошларнинг номини тилга олишиб чуғурлашар, ҳуштак чалишар, рўпарадан келаётган йўловчилар эса қуюқ салом-алиқ қилишарди. Аравани кўриб, ҳамду сано ўқийдиганлар ҳам топилиб турарди.

– Ў-ў, қасида ёзаман, қасида! Йўк-йўк, қасида эмас, мадҳия ёзаман, мадҳия! Қайтишларингга қуй ҳам басталатиб қўяман! – деб чинакам ваъда берарди қандайдир сарой шоири ялтоқланиб.

Яшил девор тагида сабзи кавшаб ўтирган қуёнлар бўлса:

– Ву-у, анавини каранглар, анавини! – дейишиб чапак чалишарди.

Анча-мунча йўл юрдилар, ҳолдан тойдилар. Бироқ, руҳан тетик эдилар. Улар ҳазил-хузул қилишиб одамлардан холироқ жойга бориб тўхтадиларда, отни аравадан чиқаришиб, пичан беришди; ўзлари арава соясига ўтиришиб тамадди қила бошлашди. Қурбақа ўзининг ишлари тўғрисида тинимсиз сафсата сотарди, жағи ором нелигин асло бил-

масди. Осмондаги юлдузлар тобора катталашиб борар, қасқандир пайдо бўлган тўлин ой уларнинг суҳбатига жимгина кулок соларди. Ниҳоят, омонат ўринларга узала тушиб чўзилдилар. Қурбака оёқларини узатиб, уйқусираган кўйи:

– Хайрли тун, йигитлар! Ҳақиқий эркаклар мана бунақа ҳаёт кечирishi керак! Титиги чиқиб кетган дарё тўғрисида гапириб ўтиравериш уят бўлади, – деди.

– Мен дарё тўғрисида бирор нима дедимми?! – деди Каламуш ичи оғриб. – У фақат хаёлимдан нари кетмаяпти, холос, – деб негадир ўзини оқламоқчи ҳам бўлди.

Кўрсичкон кўрпача остида пайпасланиб, қоронғида Каламушнинг кўлини топди ва дўстона қисиб кўйди.

– Сиз нима десангиз шу, мен доим тайёрман, – деб пичирлади Кўрсичкон. – Хоҳласангиз, эрта тонгда қочиб кетамиз. Бир илож қилиб соҳилдаги қўнолғамизга етиб олармиз.

– Майли, кани кўрайлик-чи, охири нима бўлар экан, – деб жавоб берди Каламуш. – Сиздан миннатдорман, фақат охиригача чидаш керак. Қурбакани ўз холига ташлаб кетиб бўлмайди. Лекин, у бошлаган иш ҳам узоққа чўзилмаса керак. Ширин тушлар кўринг, азизим!

Каламуш билиб башорат қилган экан: сафар кутилмаганда интиҳосига етди.

Дастлабки куни узоқ йўл босилгани учунми ёки беҳуда ишлар кўп бўлгани учунми, нима бало, Қурбака шу қадар донг қоғиб ухлаб қолдики, эрта-лаб уни тепиб ҳам уйғотиб бўлмади. Ахийри унинг уйғонишини кутиб ўтиришмасдан ўзлари ишга

киришиб кетдилар. Каламуш отга қаради, ўт ёқди, кеча окшом ишлатилган идиш-товокларни яхшилаб ювди. Кўрсичкон кўшни кишлокка бориб сут-қатик, тухум ва бошқа емишларни келтирди. Қаранг, сафарга пухта ҳозирлик кўрилган бўлса-да, аммо энг асосий нарсалар Қурбаканинг эсидан чикиб қолган экан! Улар ишларни бирёқлик қилишиб, хориб-чарчашиб энди оёқ узатиб ўтиришган эдики, ўзида йўқ хурсанд ҳолатда Қурбака кўринди.

– Ҳаёт дегани бундок бўпти! Уйдаги ҳаёт ҳаётми, бошга битган бало-ку! – деб лукма ташлаб қўйди у.

Бугун улар кўм-кўк текисликлардан, торгина чанг йўллардан ўтдилар. Окшом пайти яна бир жойга кўноқ бўлдилар.

– Биродарлар баробар бўлиши керак. Ҳамма теппа-тенг ишласин! – деб таклиф қилди Каламуш.

Кўрсичкон ҳам бу таклифни қўллаб-қувватлади.

Эртаси куни эрталаб йўл ҳозирлиги кўрилаётган чокда Қурбаканинг машки пастрок кўринди: у негадир табиат кўйнидаги ҳаётни мактамасди. У ётоқ-жойда гужанак бўлиб олиб, ўрнидан туришни ҳам истамасди – зўрга ўрнидан кўзгатишди. Арава ҳар кунгидай тупрок йўлдан борарди. Куннинг иккинчи ярмида шоҳкўчага чикдилар – бу сафар давомида учраган дастлабки расмана кўча эди. Сайёҳат такдирини ҳал қилиб, кейинчалик Қурбака ҳаётида туб бурилиш ясаган фалокат айнан мана шу кўчада рўй берди.

Улар кўча бўйлаб равон юриб борардилар. Каламуш от ёнида, югандан ушлаб, гоҳ-гоҳида отга таскин бериб кўярди. Чунки от ҳаётнинг лаззатидан бебаҳра ўтиб бораётганидан доим шикоят қиларди.

– Бундан кўра, қирғизнинг оти бўлганим минг марта афзал эди. Ўшанда ҳеч бўлмаса, Гулсари каби номим оламга дoston бўларди! – дерди от.

Қурбака билан Кўрсичқон арава орқасида қизгин суҳбатлашиб келишарди. Тўғрироғи, одатдагидек, Қурбака гурунғ берарди, Кўрсичқон бўлса онда-сонда: «Бўлмасам-чи!.. Буни қаранг-а!», деб хитоб қилиб кўярди, холос. Хаёли эса бошқа томонларда кезиб юрарди. Шу пайт йирок-йироклардан асаларининг ғувиллашига ўхшаш товуш эшитилди. Атрофда ҳеч нарса кўзга кўринмасди, фақат чанг тобора қуюқлашарди. Ниҳоят, чанг-тўзон ичра балойи офатни эслатадиган бир нарса қорайиб кўринди. Булутга ўхшаш нарса шиддат билан шу тарафга яқинлашаверди: дам-бадам аллақандай ўкирикми-бўкирикми янгради. – «Би-бип-бип!» Лекин бунга ҳеч ким эътибор бермади, узилиб қолган суҳбатни бамайлихотир давом эттирдилар. Кўкис улар бўрон гирдобига тушиб қолдилар: ёввойи шиддатдан йўлнинг чеккасига учиб, ариққа бориб тушдилар, даҳшатли даражада гумбурлаш товуши қулоқларни батанг қилиб кўйди. Навбатдаги «Би-бип-бип!» деган огоҳлантириш нақд уларнинг юрагини ёриб юбораёзди. Кўзларига элас-элас чалиниб қолган нарса шу бўлдики, ялтироқ ойна ичида битта сўхтаси совук кимса рулга қапишиб ўтирарди. Шундай қилиб, ниҳоятда хашаматли машина бир зумда кўздан ғойиб бўлди, ҳадсмай уфқдаги қопқора нуктага айланди-қолди. Қулоққа ғув-ғув этган товуш ғира-шира эшитилар, чангга тўлган кўзларга эса ҳеч нарса кўринмас эди.

Йўл бўйи тўкис оилавий ҳаётни орзу қилиб келаётган от бирдан офатга дуч келди-ю, сароси-

мага тушиб колди: зўр бериб депсинар, тайсаллар, орқага тисарилар, орқа оёқларида тик туриб осмонга сапчир эди; тизгинига осилиб, уни тинмасдан силаб-сийпалаётган, инсофга чакираётган Каламушга асло бўй бергиси келмади. Бечора Каламушнинг барча ҳаракатлари зое кетди: арава йўл ёкасидаги ариққа қарс-курс этиб ағдарилиб тушди. Ҳамманинг ўтақаси ёрилди! Афсус, сафдошларнинг миллий ифтихори бўлган сап-сарик арава энди бир тутам ўтинга айланди-қолди.

Каламуш югуриб кўча ўртасига чикди. У дағдағ титрарди, жазаваси тутиб депсинарди. Муштларини дўлайтириб, машина кетган томонга қараб бакира бошлади:

– Аблах, ярамас! Катта йўлни эгаллаб олган, каллакесар! Сен итваччани барибир судга бераман! Полицияга шикоят қиламан! Шошма, Шерлок Холмсга арз қилмасам, отимни бошқа қўяман! Судма-суд сарсон қилавериб, дунёга келганингга касам ичтириб юбормасам, ўзимни поезднинг остига ташлайман!

Уй соғинчи ҳам Каламушнинг ёдидан кўтарилди. Ҳозир у бефаросат денгизчилар боткокка ботириб қўйган кема дарғасидек ҳис этарди ўзини. У йўл ёкасида нари бориб-бери келаркан, кема дарғаларни ишлатадиган шалок сўзларни эслашга зўр бериб тиришарди.

Қурбака йўлнинг ўртасида эс-хушини йўқотиб, меровсираб, узоклашиб бораётган машинага тикилган кўйи оёқларини узатиб ўтирар эди. Энтикиб-энтикиб нафас оларди, юзида қандайдир телба табассум жилва қиларди, баъзан: «Би-бип!» деб қўярди охиста.

Кўрсичқон урина-урина отни аранг тинчитди. Сўнг йўл четида ағанаб ётган аравани кўздан кечирди. Араванинг эшиклари, ойналари пачок бўлибди; ўқи эгилиб, яроқсиз холга келибди, битта ғилдираги учиб кетибди; баликлар атрофга сочилиб ётибди, кафасдаги кушча кўйиб юборишни илтижо килиб, тинимсиз фарёд соларди.

Кўрсичқон аравани турғизишга уриниб кўрди, лекин кучи етмади. Каламушни ёрдамга чорлади, аммо барибир аравани қимирлатиб бўлмади.

– Бакабой, бу ёққа келинг! Ўзингиз бир иложини топмасангиз, биз чорасини тополмаяпмиз! – деб шовкин кўтардилар.

Қурбака ўтирган ўрнида ҳатто кимирлаб ҳам кўймади.

– Ие, унга нима жин урди? – деб Каламуш йўл томон юрди.

Сичқон ҳам унга эргашди.

Қурбака ҳайкал мисоли қотиб қолган эди-ю, лекин ҳамон юзида табассум ўйноқларди, нигоҳларини машина қолдириб кетган ўркач-ўркач чанглардан узмасди. Гоҳ-гоҳида: «Би-бип!» деб личирларди боёқиш.

Каламуш Қурбаканинг елкасидан қаттиқ-қаттиқ силтади.

– Бизга ёрдам берасизми-йўкми?! – деди у тутукиб.

– Ғоятда зўр нарса экан, – деб мингирлади Қурбака. Аммо ўрнидан кўзғалишни хаёлига ҳам келтирмасди. – Тезлигини қара-я, тезлигини! Учар гиламга ўхшайди, худди эртақдагидек экан! Саёҳатга мана шунақа нарсада чиксанг борми, дунёдан беармон кетасан-да, ўзиям! Бугун бу ерда бўлсанг,

билмадим, эртага каерларга етиб борар экансан?! Шахару кишлоклар зув-зув ортингда колаверади, олдингда янги уфклар ястаниб ётади. Йўк, уфк ястаниб ётмайди, балки туради, муаллак туради. Эҳтимол, биз кўрмайдиган таянч нуктасига таяниб турар. Пў-ўшт, пў-ўшт, би-би! —

— Майнавозчиликни йиғиштиринг! — деб ўш-кирди Каламуш каловланиб.

— Дунёда бунака нарсалар ҳам бор экан-да, тавба! — деди Қурбақа яна минғирлаган товушда. — Эссизгина ўтган умрим! Шунча йил нима килиб юрган эканман? Ҳатто етти ухлаб тушимда кўрмаганман-а? Мана, энди ўнгимда кўрдим. Кўрдим ошики мубтало бўлдим-колдим. Ошик дардининг давоси висолдир. Мен ҳам унинг висолига етмасам, ўламан. Эҳ, армоним маним! Мана шу армоним ҳам ушалса, армонсиз ўтардим! Ўша машина рулига бир мартагина ўтирсам — бас, йўл ёкаларини ағдарилган-ўнтарилган араваларга тўлдириб ташлайман! Бемаъни мана шу араваларни кўргани кўзим йўк. Қуриб кетмайдими ҳар қандай арава!..

— Энди уни нима киламиз? — деб сўради Кўрсичқон маъюс тортиб.

— Нима килардик?! Энди фойдаси йўк, — деди Каламуш катъий охангда. — Уни азалдан биламан. Ҳозир эс-хуши ўзида эмас, ўша машинада. Токи ўзига келгунча ойпарастлар каби кечалари ҳам уйкусида юриб чикади. Уни ўз холига қўйинг. Кетдик, яхшиси, ўзимиз бориб аравани бир ёклик қилайлик!

Арава синчиклаб кўздан кечирилгач, маълум бўлдики, уни ўрнидан турғизишдан фойда йўк экан: барибир юрмасди, шалоғи чикиб кетибди.

Каламуш тизгинни отнинг устига ташлаб, югандан ушлади ва жон-жаҳди билан қушча типирчилаётган кафасни бир қўлида кўтарган кўйи:

– Кетдик, – деб Кўрсичқонга ғамгин бош ирғади. – Энг яқин шаҳарга беш-олти чакирим бор. Яёв боришдан бошқа иложимиз йўқ.

– Қурбакани нима киламиз? – деб хавотирланиб сўради Кўрсичқон. – Уни бу ҳолатда йўлнинг ўртасида ташлаб кетиб бўлмас? Яна бирорта машина-пашина босиб кетмасин!

– Баттар бўлмайдими! Жонимга тегди! – деди Каламуш алам билан.

Улар фалокат рўй берган жойдан озгина узоклашган ҳам эдиларки, оркаларидан кадам товуши эшитилди. Бирпасда Қурбақа уларга етиб олдида, қўлтиқларига кирди. У энтикиб-энтикиб нафас оларди, кўзларини уфққа қадаган эди.

– Менга қаранг, бойвачча! – деди Каламуш Қурбақага зардали товушда. – Шаҳарга боришимиз биланок дарҳол полицияга учрайсиз: машинанинг эгаси кимлигини аниқлайсиз, шикоят қиласиз. Кейин темирчига бориб шартнома тузасиз: у аравани шаҳарга келтириб тузатиб берсин! Бу ишларни битиришга анча-мунча фурсат зарур, лекин фурсат топилди. Биз Кўрсичқон билан тузукрок меҳмонхонадан жой оламиз; арава тузалиб, эс-ҳушингизни йиғиштириб олгунингизча кутиб турамиз.

– Қанақа полиция? Қанақа темирчи? – деди Қурбақа меровсираб. – Нима, мен ўша ғаройиб машинанинг ғаройиб эгасидан шикоят қиламанми? Аравани тузатиш керакми? Қуллук, минг марта қуллук! Арава энди менинг унут дафтаримдан жой олган. Эҳ, Каламушбек, мен билан саёҳатга

чикишга рози бўлганингизни ўла-ўлгунимча асло унутмайман: акс ҳолда, бу оққушни, қуёш зиёсини, машина деб аталмиш бу ажойиботни кўриш ва бир умрга севиб қолиш менга насиб этармиди?! Моторнинг мафтункор мусикасини эшитиб, тутуннинг афсунгар бўйини қандай туйган бўлардим?! Ҳаммаси учун сиздан қарздорман, дўстгинам! – деб оташин нутқини яқунлади Қурбака.

Каламуш ранжиб, юзини тесқари бурди.

– Кўрдингизми, энди унга ҳеч қандай муолажа қилмайди, – деди Каламуш. – Шаҳарга боришимиз билан тўғри вокзалга бориб, уйга қайтамиз. Агар иккинчи марта ана шу миждовга ҳамроҳ бўлиб бирор жойга борсам, ит бўлай! – деб қасам ичди Каламуш. У аламини кимдан олишни билмасдан захрини Кўрсичконга тўкарди.

Улар шаҳарга етиб бордилар-у, вокзалга шошилдилар. Эҳтиётти шарт юк ташувчи ҳаммол қўлига икки пул беришди-да, Қурбакани иккинчи даражали йўловчилар хонасида қолдиришди. Сўнг тўппатўғри меҳмонхонага боришиб, отни меҳмонхона отхонасига топширишди. Йўлда ҳалокатга учраган аравани нима қилиш тўғрисида ҳам кўрсатмалар берилди. Кейин бир амаллаб почта поездига ўтиришди-ю, Қурбаканинг уйи яқинидаги бекатда тушиб қолдилар. Ҳамон тихирлик қилиб келаётган Қурбака уйқуси очилмаган ёш бола мисоли қийшиқ-шийшиқ қадам ташларди. Уни икки қўлтиғидан суяшиб, аранг уйга киритдилар. Хўжалик ишларини бошқарадиган оқсоч хотинга хўжасини кўшқўллаб топширдилар-да:

– Овқатлантириб, ечинтириб ётқизиб қўярсиз, – деб тайинладилар.

Шундан сўнг кўнгиллари тинчиб, бандаргоҳдан қайикни олиб чиқдилар ва қадрдон уйларига равона бўлишди. Кўрсичқон бағоят мамнун эди. Каламуш ҳам ўз уйига — ўлан тўшагига омон-эсон етиб келганидан шод эди. Улар кечки овкатга ўтирган пайтда хуфтон бўлганди.

Эртаси куни Кўрсичқон кеч уйғонди. Кун бўйи бекордан-бекор сангиб юрди. Пешиндан кейин қармокни олиб, балиқ илинтириш учун энди соҳилга ўтирган ҳам эдики, меҳмондорчиликка кетган Каламуш қайтиб келди. У Кўрсичқонга кўзи тушган заҳоти айтган гапи шу бўлди:

— Янгиликни эшитдингизми? Қурбақа бугун эрталаб биринчи поездда шаҳарга жўнаб кетибди. Маҳаллада дув-дув гап гўё Қурбақа хашаматли автомобиль сотиб олмокчи эмиш. Ҳа!

III б о б

ЁВВОЙИ ЧАКАЛАКЗОР

машъум бағрига чорлар

Кўрсичқон анчадан буён Бўрсик билан танишишга орзуманд эди. Миш-мишларга қараганда, у жонзотларга кам қўшилса-да, дарё аҳолиси ўртасида ўзига яраша нуфузга эга эди. Шу боис Кўрсичқон Бўрсик билан тезроқ танишишни истарди: бу борада Каламушга бир неча марта арз-додини айтганди-ю, бироқ ҳар гал рад жавобини эшитганди.

— Вақти-соати етса, Бўрсик ўз оёғи билан келиб қолади, ана ўшанда таништириб қўяман, — дерди Каламуш бўладиган ишни негадир пайсалга солиб. — Ўзидан-ўзи сумаланиб уйга кириб келаверади. Одати шунақа. Аммо унга илтифот кўрсатиб

бўлмайди, эҳтиёт бўлиб гаплашиш керак. Таъби нозикрок.

– Уни тушлик-пушликка таклиф килсак-чи? – деди Кўрсичкон.

– Келмайди, – деди Каламуш лўнда қилиб. – Кўпчилик ўртасида ўтиришга тоқати йўқ.

– Бўлмаса, ўзимиз уникага меҳмонга борайлик! – деди Кўрсичкон.

– Йўғ-э, нималар деяпсиз?! – деди Каламуш капалаги учиб. – У жуда камсукум, тортинчок – бирпасда хафа бўлади-қолади. Биз минг йиллик кадрдонмиз-у, лекин уйига умуман кадам босмаганман. Қолаверса, уёқларга бориш беҳосият иш. У Ёввойи чакалакзорда яшайди-ку!

– Нима кипти? Ўзингиз, у ерда ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, деб айтгандингиз, шекилли?

– Десам дегандирман, аммо менинг ҳамма гапларимга лаққа ишонавериш ҳам тўғри эмасда! – деди Каламуш гапни чалғитиб. – Боз устига, ҳозир мавриди эмас. Ҳозир уйда борми-йўқми – итим биладими! Йўл олис... Ҳадеб жоникаверманг, хайтовур, ўзи келиб колар!

Кўрсичкон худди бир нарсадан қуруқ қолаётгандек беҳуда ошиқаётганини англади-ю, жоникмасликка қарор қилди.

Ҳар куни янги, хилма-хил ўйин-қулги, ажаб-товур саргузаштлар содир бўларди. Кекса Бўрсик ҳамманинг ёдидан деярли кўтарилиб кетди. Шу тарзда ёз ҳам ўтди. Аёз тушди, совуқ кунлар бошланди, лойгарчилик... Энди факат уйга камалиб ўтириш лозим эди. Дарёнинг суви кўтарилди, ётоқхона деразаси ёнидан шовуллаб сув оқарди. Қайикда сайр этиш мавсуми тугади. Ана шундай муштипар кун-

лари бсихтиёр Ёввойи чакалакзор, унда яшаётган сўккабош Бўрсик яна Кўрсичқоннинг ёдига тушди. Бўрсикдан эса ҳамон дарак йўк эди.

Қиш кунлари Каламуш асосий вақтини уйқу билан ўтказарди: эрта ётарди, кеч турарди. Баъзан у ўзича шсър-пеър ҳам тўкирди, кораламасни дафтарга ёзиб қўярди: «Насиб этса, ўз ҳисобимдан китоб чиқараман, иннайкейин, менга Нобель мукофоти беришади!» деб кўксига муштларди илхоми жўш урган кезларда. Каламуш «ижоддан бўш пайтлари» уй-рўзгор юмушлари билан андармон бўларди. Ора-сира меҳмонлар келиб туришарди, ёйиқ ёзнинг мафтункор саргузаштлари бирин-кетин эсларди, тафсилотлар, икир-чикирлар, мулоҳазалар нақл қилинарди. «Буларнинг ҳаммасини китоб қилиб ёзса арзийди. Келаси йили мен ҳам ўз ҳисобимдан китоб чиқарсаммикин?» деб кўнглидан ўтказарди Кўрсичқон.

Табиаган хаёлпараст бўлган Кўрсичқон ширин орзулар уммонига гарқ бўларди. Йўк-йўк, у машҳур ёзувчи шуҳратини кўз олдига келтирарди-ю, нақ ақлдан озиб қолай дерди! Ростдан ҳам, агар бир китоб ёзса борми, ниҳоятда зўр бўларди-да! Қанийди тасвирдаги воқеаларни жонли тарзда бир кўришнинг ҳам имкони бўлса: кўзни камаштирадиган ранглар, бўёқлар, тирик қиёфалар ўқувчининг рўпарасида таптанали равишда ўтаверарди-ўтаверарди, бири бошқасидан кўркам, бошқаси бошқасидан ҳашаматлироқ... Ана, сафнинг олдинги қаторида хушбичим қора йўнғичка ўтаётир; куюк кокиллари зилол сувга тегай-тегай деб майин тебранади, жилвагар юзининг сувдаги акси оламга табассум ҳади қилади. Мапа, чанқоқ

дилларни қондириш учун Қизилбарг бўй кўрсатди: во ажаб, мунчалар латиф, мунчалар ғамгин, шафак нурига йўғрилган қирмизи булутнинг асл нусхасига ўхшайди-я! Қўл ушлашиб ийманибгина келаётганларни кўрдингизми?.. Улар попуксимон тўпгулли испарак – зангор осмоннинг эгизаклари! Гали келиб, ҳаёт саҳнасига субҳидамда наъматак ташриф буюради: журъатсиз, хуркак оҳуга ўхшайди. Бу ёз келганидан нишона эмасми? «Ёз бўлди, ёз бўлди! Ғознинг каноти қоғоз бўлди!..» Бундай хушхабарни факат жўровоз бўлиб оламга таркатиш мумкин. Бироқ, ҳаёт саҳнаси ҳали тўкис эмас, подачини ўрмон илоҳаси бағридан бўшатгани йўқ – очик деразалардан хонимлар унга ичкиб-ичкиб термилишади холос. Бундан ташқари, уйкудаги гўзал санамни – ёзни уйғотиб, оташин бўса ва муҳаббат армуғон этгувчи шахзода – тубулғигул ҳамон кўринмасди: қачонки, хушбўй тубулғи қаҳрабо ёқаси гулли камзулини эгнига ташлаб бўйгинасини кўрсатса, ана ўшанда ҳақиқий ёз бошланади!

Хуллас, Кўрсичкон ёзмокни ният қилган китоб ажойиб бўларди, ғаройиб бўларди!

Қишнинг изғирини, совуқ ёмғир томчилари ойнага уриларди. Жондорлар иссик инларига бикиниб олишиб, беҳолгина мудраб ўтиришарди. Ҳаёлда эса эрта тонгда буғи кўтарилаётган дарё жонланарди: илк бора илик сувга ташаётганинда беихтиёр этинг жунжикади, бор куч-қувватингни йиғиб сувга шўнғийсан-у, бирпасда қирғоққа қочиб чикасан, исиб олиш учун ҳар тарафга югурасан... Ўрқач-ўрқач қоялар ортидан куёш кўринади – бутун борлиқ хайратомуз ҳолатга қиради, гўё кўзни қамаштирадиган ранглар ерда пайдо бўлиб, ернинг ўзгача сайқал бераётганидек туюлади.

Эҳ, хаёлдан нималар кечмайди дейсиз! Ёзнинг дим кунлари ниҳолчалар соясида тушгача холсизланиб ётасан: тушдан сўнг маза килиб чўмиласан, кайиқда сайр қиласан, тупроқ йўлларда сарсари кезасан, гарқ пишган буғдойзорларда ялло килиб юрасан... Майли, буларни қўйинг! Серташвиш кунларга хотима ясаб, дўстлик ришталарини янада мустаҳкамроқ боғлаш учун оромижон окшомларда эртанги кун саргузаштларига ҳозирлик кўришнинг ўзи бир дунё эмасми?!

Узун-узун қиш кечалари жониворлар ўчоқ атрофини ўраб олишиб, минг турли бўлган-бўлмаган гапларни нақл қилишарди. Лекин барибир кун ўтмасди, кун ўтса-да, тун ўтмасди. Кўрсичконнинг бўш вақти кўп бўларди, баъзан у нима қилишини билмай қоларди. Ушандай кунлардан бирида Каламуш оловга чотини тоблаб ўтириб мудраб қолдими ёки бўлажак шеърига қофия кидириб, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолдими, ишқилиб, Кўрсичкон унинг кўзини шамғалат қилди-ю, Бўрсикни кўриб келай деб Ёввойи чакалакзорга йўл олди.

Иссиқдан тоза ҳавога чиккач, Кўрсичконнинг эти жунжикди. Ҳаво совуқ, осмонда қора қўрғошиндек оғир булут муаллақ осилиб турарди. Дарахтларнинг барглари тўкилиб, ялонғоч бўлиб қолган эди. У умрида илк бора беноёнликка дуч келаётганди. Табиат либосини ечиб, ҳар йили уйқуга кетар экан. Кўрсичкон бундай ҳодисанинг моҳиятини ҳали англаб етмасди. Ёз кезлари қуюқ япроқлар орасига яширинган бутазор ҳам, қақир срлару шағал қонлари ҳам энди сирли туюлмасди – гўё уларнинг сирларини биров фош қилиб қўйган каби маънос бокадилар. Айни пайтда келажакда яна мўъжиза

ваъда қиладилар. Табиатнинг «сўзсиз суврати»да ҳам буюк бир ҳикмат яширинганга ўхшарди. Табиат зеб-зийнагсиз, ёзги либоссиз ҳам ўзига ром қилаётгани Кўрсичқонни бағоят завклантирарди. Ҳозир у табиатнинг қок суяқларини кўриб турарди. Ялонғоч келбатидан ҳам қудрат ёғилиб, гўзаллик уфуриб турарди табиатнинг. Кўрсичқон бир-бирига уланиб кетадиган адоксиз байрамларни ҳам, бегим кунларини ҳам унчалик ёқтирмасди. Шу боис, унинг назарида, қовжираган буталар, оқ қайин ва қайрағочлар барибир гўзал эди. «Гўзаллик кийимида ҳам гўзал бўларди, кийимсиз ҳам гўзал бўлади», деб хаёлидан ўтказди Кўрсичқон Лондондаги Қирол музейида кўриб титраб кетгани «Чўмилаётган аёл» расмини эслаб. Шундан сўнг у негадир умрида биринчи бора маҳалласидаги битта келинчакни ростакамига севиб қолганини ва пайт пойлаб туриб, уни шартта кўтариб жўхоризорга олиб кириб кетганини эслади-ю, лавлагидек қизариб кетди. Ўшанда Кўрсичқон: «Беодоблик қилган бўлсам, кечиринг, ўгинаман!» деб хўнграб юборган эди... Шуларни ўйларкан, Кўрсичқон мийиғида кулиб қўйди ва қайфияти бир оз кўтарилиб, Ёввойи чакалакзорга дадил одимлади. Ёввойи чакалакзор ўлжасини пойлаб турган йиртқич мисоли унинг йўлларига мухтабир бўлиб турганини боёқиш қайдан билсин.

У беғам-бепарво ўрмон ичкарасига кириб борди. Оёк остида шох-шаббалар, ҳазонлар қисирларди, ағнаб ётган дарахтлар юришга халакит берарди. Тўнкаларни тўсин қоплаганини кўрди-ю, юрагининг тубида таниш ваҳима ғимирлаб қолди. Лекин ваҳимани юрагидан қувиб солди. Биринчи таассуротлари ҳаяжонли, завкли эди. Аста-секин да-

рахтлар калинлашарди, кўланкалар куюклашарди. Онда-сонда учраб қоладиган қаваклар аждарҳонинг инига ўхшарди.

Ўрмон жимжит. Атрофни қоронғилик қоплаб келарди, ёруғлик худди баҳор тошқини мисоли чекинарди. Гоҳ-гоҳида ҳар хил шўртумшуклар кўзга чалина бошлади. Назарида, Кўрсичқоннинг орқасида бир нима тик тургандек туюларди. Ҳа, аниқ бир нима турибди. Эҳтимол, пойлаб тургандир?.. Агар ҳозир у орқасига ўгирилса бас, қоп-қора тешиқдан мўралаб турган понасимон ёвуз башарага кўзи тушадигандек сесканиб кетди. У бор иродасини тўплаб, ёвузлик билан юзма-юз бўлишга аҳд қилиб, шартта орқасига ўгирилган эди, афсус, башара ғойиб бўлибди.

Кўрсичқон қадамини тезлатди. «Бемаъни нарсаларни ўйламаслик лозим. Бўлмаса, лабимга учуқ тошиб кетади», деди ўзига-ўзи. Уялар, инлар бирин-кетин ортда қолаверади: бир, икки, уч... уч, икки, бир... Нима бўлса ҳам санокни мана шу лаънати «уч»дан оширмамаслик керак. Акс ҳолда, санок юзга, мишга, милёнга етса, ваҳима босиб, юрак ёрилиб ўлиб қолиш мумкин. Жўяли мулоҳаза юритиб кетаётган Кўрсичқоннинг кўзи беҳос битта қавакка тушиб қолди: нигоҳидан қаҳр ёғилиб турган ингичка тумшук лии этди-ю, ғойиб бўлди! Кўрсичқон турган жойида қоғиб қолди. Сўнг кўрқувни зўрға босиб, олға интилди. Худди шу чоқ узоқ-яқиндаги барча инлардан биттадан тумшук еб кўйгудек алфозда тикилиб қолса бўладими?!

Шу қора қаваклардаги жирканч башараларнинг падарига минг лаънат! Кўрсичқон дуч келган тарафга қочиб кетишни истарди, анавиларни кўрарга кўзи, отарга ўки йўқ эди. У сўқмоқдан бир сакраб четга чиқди-да, ўрмонга ўзини урди.

Хуштак товуши кулоғига чалингандай бўлди. Ингичка, чинқирок хуштак товуши орка тарафдан элас-элас эшитилди. Ҳеч нарсани тушунмади, жон халпида олға чопди. Бир пайт ўша хуштак товуши олд тарафдан эшитилди: ингичка, чинқирок... Кўрсичқон такка тўхтади. У нима қилишини билмасдан бошини кашлади ва орқага қараб қочиш керак деб, энди изига кайтмоқчи бўлиб турган ҳам эдики, хуштак товуши ҳамма томондан эшитила бошлади. Гўё ўрмонни хуштакбозлар босиб олган эди! Демак, уни тириклайин қўлга туширамиз дейишиб, кўпдан бери йўлини пойлаб ётишган экан-да, вой ярамаслар-эй! «Тириклайин қўлга тушадиган аҳмоқ йўк! Тиз чўкиб яшагандан кўра, тик туриб ўлган афзал!» деб беихтиёр Куба инкилобчиларининг шиорини такрорларди Кўрсичқон. Лекин, шу захоти ўша шиор ўзининг ҳозирги ҳолатига мос келмаслигини эътироф этди. Чунки, улар кўпчилик, бунда эса оддий совук курол ҳам йўк эди. Ўчакишгандек, зим-зиё тун...

Тапир-тупур товушлар эшитилди. Қадам товушлари шу қалар оҳиста эдики, гўё япроқ тўкилаётганга ўхшарди. Товушлар тобора кучайиб, бир маромга тушди. Тапир-тупурлар олислардан эшитилаётган қадам товушлари эканига энди ҳеч қандай шак-шубҳа қолмади. Лекин, улар орқадами ёки олдиндами? Дастлаб, рўпарадан келаётгандек эди, кейин орқадан таъқиб қилаётгандек туюлди. Ҳозир ҳар тарафлама қуршовга олишга қарор қилишган, шекилли. «Лаънатилар-эй, ҳарбий саноатдан хийла хабардор кўринишади! Вазиятга қараб дарҳол тактикани ўзгартиришяпти!» деб сўкинди Кўрсичқон. Тапир-тупур товуши авж пардага кўтарилди. «Та-

мом, асир олишади! Ишкилиб, огохлантирмасдан отиб ташлашмаса бас!»

Кўрсичкон такдирга тан бериб, букчайиб олди. Шу чок битта Куён дарахт панасидан сакраб чикди-ю, унинг устига ўзини отди. «Куён мени кўриб шаштидан кайтар», деган умидда Кўрсичкон қаддини тиклади. Аммо, Куён қахр-ғазабдан қизариб-бўзариб унга човут солди. Кўрсичкон охирги дакикада чап бериб қолди. Куён Кўрсичконни сал-пал юмдалаб ёнидан учиб ўтиб кетди. Ўтаётиб: «Бу ерда катта холангни изляяпсанми?! Йўқол, хумса!» деди тишларини гичирлатиб. Шундай деб Куён тўнка ортидаги кавакка ўзини урди.

Тапир-тупур товушлар тобора кучаяр, гўё атрофни қоплаган хазон устига савалаб дўл ёғарди. Худди бутун ўрмон ахлининг пайтавасига қурт тушиб қолгандек, ёппасига ҳаракатга келган эди: кўплашиб ниманидир, кимнидир таъкиб этишар, қувлашиб ушлаб олмоқчи бўлишарди. Кимни, нимани ушлашмоқчи? Кўрсичконними?.. Эсанкираб қолган Кўрсичкон уёқдан-буёққа ўзини урар, ҳозир ўзининг уйи минг тилло эди. У бир нарсаларга кокилиб ўмбалок ошиб тушарди, гоҳ тўнқаларнинг қавагига беҳос кириб кетар, гоҳида оёғи ерга тегмасдан осилиб қоларди. Ахийри кекса оқ қайин жонига оро кирди: Кўрсичкон бир амаллаб унинг қавагига биқиниб олди. «Хайрият, энди бало-қазо аригандир! Яна ким билсин?» деб атрофга олазарақ назар ташларди у. Кўрсичконнинг мадори қуриб битганди, энди қимирлашга ҳоли қолмаган эди. У қавакка шамол учириб кирган хазонлар остига яшириниб олди. Дир-дир титрар, негандир кўнгли айниб, қусгиси келарди. Ташқаридан ҳуштак ва

тапир-тупур товушлар ҳамон эшитилиб турарди. Каламуш бу сафарни нега пайсалга солганини, Ёввойи чакалакзор нақадар бехосият жой эканини энди англаб етган эди...

Уёқда иссиқкина ўчок олдида Каламуш ҳамон мудраб ўтирарди. Чала шеърининг қоралама нусхаси тиззасидан сирғалиб ерга тушиб кетганди; боши кресло суянчиғида, оғзи очик; туш кўряпти, тушида кўнгил кўпригида сайр этиб юрарди. Бир вақт ўчокдан битта кўмир чўғи чарс этиб сачради-ю, Каламуш уйғониб кетди. Шундан сўнг у шеър ёзаётганини эслади ва ерда ётган қоғозга кўлини чўзди. Кўлини чўзди-ю, шеърга тикилган кўйи ўйланиб қолди... Ўйланиб ўтириб-ўтириб, хаёлида чарх ураётган мисрага қофия топа олмади ва:

– Холиққа солиқни, борлиққа ёрлиқни қофия килса бўладими? – деб сўради.

Саволига жавоб бўлмагач, ёнига ўгирилиб қаради: Кўрсичқон жойида йўқ эди.

Уёқ-буёққа кулок тутди. Уй жимжит, ҳеч қандай шарпа эшитилмасди. У бир неча марта: «Кўрсичқон! Кўрсичқонжон!..» деб чакириб кўрди. Аммо, жавоб бўлмади. Каламуш ноилож дахлизга чиқди: илғакда унинг бош кийими кўринмасди, зонтик осиладиган устунга суяб кўйилган калишлар ҳам йўқ эди.

Каламуш ташқарига чиқиб изи қолганмикан деб лой ерни синчиклаб кўздан кечирди. Мана, яқинда лойгарчилик пайти кийиш учун олинган калишнинг изи ҳали ўчмабди – излар тўппа-тўғри Ёввойи чакалакзорга қараб кетган эди.

Каламушнинг ковоқ-тумшуғи осилди; бошини чангаллаганча бирпас ўйланиб турди, кейин ич-

карига кирди. Камарини белига боғлаб, унга бир жуфт тўппончасини кистириб қўйди. Сўнг бурчакда турган қайки таёкни олиб, зудлик билан Ёввойи чакалакзорга жўнади.

У ўрмон этакларига етиб борган пайтда коронги тушиб қолган эди. Бедарак кетган дўстининг изини қидира-қидира ўрмон ичкарасига тап тортмай кириб кетди. Унда-бунда дарғазаб башаралар мўралаб туришарди, лекин улар тўппонча тақиб олган доворак махлукни кўришарди-ю, дарҳол писиб кетишарди. Айниқса, гурзидек таёк нотаниш жонзотларда ёркин таассурот қолдирарди. Каламуш дастлаб ўрмонга кадам қўйганда тапир-тупур, тўс-тўполон кўтарилган бўлса-да, аммо кўп ўтмасдан атроф сокин бўлиб қолди. У чакалакзорни тиккасига кесиб ўтди: атай сўкмоқ бўйлаб юрмади, овлок жойларнинг тити-питисини чиқарди. Вақти-вақти билан:

– Кўрсичқон, хо-о Кўрсичқонбек! Қаердасан?! Бу мен, дўстингиз Каламуш! – деб чақириб қўярди.

Бир соатдан мўлроқ вақт мобайнида ўрмонни роса кезди. Хайрият, чақирикларга ахийри жавоб келди. У товуш келган тарафга юрди: зим-зиё бўлишига қарамасдан оқ қайинни бехато топди. Кавакдан дилхаста товуш чиқди:

– Нахотки, сиз бўлсангиз, Каламушжон!

Каламуш бир амаллаб кавакка қаради-ю, ўлар ҳолатда ётган, дир-дир титраётган Кўрсичқонни кўрди.

– Эҳ, Каламушжон, мен кўрқоқлик қилиб... иштонимни хўллаб қўйдим! – деб нола қилди Кўрсичқон. – Айтсам, ишонмайсиз!

– Нега ишонмас эканман? – деди Каламуш таскин оҳангида. – Йигитчиликда бўлади-да! Фақат ўйланмай қилинган иш яхшилик билан ту-

гамайди. Кўрдингиз, сизни бу йўлдан қайтараман деб чакана уринмадим. Биз дарёликлар ҳам буёкка кам келамиз, келадиган бўлсак гурух-гурух бўлиб келамиз. Шунда фалокатга йўликмайсиз. Бундан ташқари, ўрмоннинг сир-асроридан хабардор бўлиш лозим: биз хабардормиз, сиз беҳабарсиз! Ўрмон хайвонлари чўчийдиган афсун ва дуоларни, имо-ишораларни, пичирлаб ўкиб юриладиган шеърларни ёддан билиши керак. Чўнтакда бир хил хид таратадиган гиёҳларни олиб юриш лозим. Ана шунақа хийла-найрангларни билмасангиз, албатта, иштонингизни хўллаб кўясиз-да! Тағинам сиз осон қутулибсиз! Ҳайвонларга ем бўлиб кетиш ҳам ҳеч гап эмас, ҳа! Ҳартугул, ўрмонга тумшук тикмаган маъқул. Акс холда, шўрингиз қурийди. Бўрсик ёки Қундуз бошка гап, уларга тенглашиб бўлмайди. Мияни ишлатиш керак, дўстим!

– Қурбака буёкка келишдан кўркмайдими? – деб сўради Кўрсичкон умидвор оҳангда.

Каламуш қаҳқаҳа отиб юборди.

– Мункиллаб қолган Бақани айтяпсизми?! Устига зарбоф чопон ёпсангиз ҳам буёкка қадам босмайди! У анойилардан эмас! – деди у.

Каламушнинг қаҳқаҳаси, камарида ялтираб турган тўппончалари Кўрсичконнинг руҳини тетиклаштирди. Унинг титроғи босилди, ўзига келди.

– Қани, кетдик! – деди Каламуш ўрнидан кўзгалиб. – Тезроқ уйга етиб олайлик. Бўлмаса, туни билан бу ерда қолиб кетсак борми, музлаб ўлишимиз ҳеч гап эмас.

– Каламушжон, бирпас дам олай. Илтимос! – деб зорланди Кўрсичкон. – Тинка-мадорим қуриб қолди. Бу туришда уйга етиб боришим даргумон,

йўл-пўлда узилиб колсам борми, ўлигим ҳам сизга дардисар бўлади!

– Майли, бирпас нафасингизни ростлаб олинг, – деб розилик билдирди Каламуш. – Лекин, ёмон нафас қилманг: яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаршталар «омин!» дейди... Салдан сўнг ой чиқади, ойдинда юриш осон.

Кўрсичкон хазонларни устига тортиб, гужанак бўлиб уйкуга кетди. Қуш уйқуси, деганлари шундай бўлса керак: беҳаловат, бедор уйқу кўз юмик бўлади-ю, аммо кўнгил уйғок. Каламуш жунжикиб, хазонга бурканиб ўтирди. У ўқланган тўшончасини маҳкам ушлаган кўйи дўстининг уйғонишини сабр-тоқат билан кута бошлади.

Кўрсичконнинг уйқуси узокқа чўзилмади, дарров уйғонди. Энди у хийла хушчакчак бўлиб қолганди.

– Эҳтиёти шарт ташқарини бир кўздан кечириб келай, – деди Каламуш дўстига қараб. – Тинчлик бўлса, дарҳол йўлга тушамиз! – У қавакдан бошини чиқардию: – Вой бў-ўй, буёғи расво бўлибди-ку! – деб юборди.

– Нима бўпти, Каламушжон? – деб сўради Кўрсичкон ҳайратланиб.

– Қор! Ёғишини қаранг, роса ташляпти-да! – деб жавоб берди Каламуш.

Кўрсичкон ҳам Каламушнинг ёнига сукилиб кириб, ташқарига бўйлади-ю, оғзи ланг очилиб қолди: ваҳимали ўрмон бирпасда оппок либосга бурканган эди. Бу срларга йўли тушган ҳар қандай махлуқни зир-зир титратадиган қора қаваклар, пис-тирмалар оппок қор остида қолганди. Гўё атрофга сеҳрли оқ гилам тўшалганки, бундай гиламни кир-

чир оёқ билан топташ гуноҳдек туюларди. Паға-паға ёғаётган қор ўйноқлаб юзга уриларди, этни жунжиктирарди. Қорнинг ёғдуси бормиди, нима бало, дарахтлар қорайиб кўзга ташланарди.

– Начора, йўл топишга уриниб кўриш керак. Энг ёмони – мен ҳозир қаерда турганимизни ҳам билмайман, қор ҳаммаёқни кўмиб юборибди, – деди Кўрсичқон ўйга толиб.

Айтса-айтмаса, Кўрсичқон ўрмонни таний олмасди; тўрт тараф ҳам қиблага ўхшаб қолган эди. Энди таваққал қилиб, бир томонга қараб юрилмаса бўлмайди. Бошқа илож йўқ. Улар бир-бирларининг пинжларига тикилишиб, аста одимлай бошладилар. Дилда умид мужассам, кўзда илинж. Гўё йўлда учрайдиган ҳар бир дов-дарахт эски қадрдонлардек эгилибгина салом берарди; оппоқ қор босган муюлиш ҳам ўша-ўша – ўзгармаган, худди минг йиллик танишдай илиқ кутиб олиб, илиқ кузатиб қолди. Ҳартугул, улар сир бой бермасдилар.

Бир ярим-икки соатлар чамаси йўл юрилгач, дилларда умидсизлик нишонаси пайдо бўлди. Аввалига бошлари қотди, сўнг саросимага тушдилар ва нафас ростлаш баҳонасида йиқилиб ётган дарахтга аста ўтирдилар. Оёқлари лов-лов ёнарди, бўғинлари сиркирарди, юнглари жикка хўл, қор босиб қолган хандақларга ағнайвериб аъзойи баданлари моматалоқ бўлиб кетган эди. Азбаройи қор қалинлигидан юриш амримахол бўлиб қолди. Ўрмон тобора қуюқлашарди; бир-бирига чирмашиб кетган дарахтларни оралаб ўтиш мумкин эмасди. Гўё ўрмон чексиз эди, унинг чегарасига етиб боришга ҳеч ким қафолат беролмасди.

– Бу ерда яна қанча ўтирамиз? – деди Каламуш норози бўлиб, – музлаб қоламиз-ку, совукни

каранг! Хайронман, кор ёғаётганда бунчалик совук бўлмаслиги керак эди... Туринг, яна бир марта уриниб кўрайлик! Ўтиргандан фойда йўк. Агар ўтиргандан фойда бўлганда борми, дунёдаги барча қари кизлар киролича бўлиб кетишарди! – деб ҳазил қилди Каламуш. Сўнг агрофга ўйчан назар ташлаб давом этди: – Хали кор тинадиганга ўхшамайди. Демак, йўл юриш бундан ҳам кийин бўлиб қолади... Ҳу-ув анави тарафда водий кўриняпти, чоғи. Тепаликларни кўряпсизми? Ўша томонга омон-эсон етиб олсак бас, бошпана топилади: ғоргами, кавакками, кандикками кириб олиб дам оламиз. Бошимиздан кор уриб турмаса бўлгани, уёғи бир гап бўлади-да! Нима дедингиз? Ўзимиз ҳам божмоннинг итидай чарчадик.

Улар зўр-базўр кўзголишиб, рўнарада тахмин килинган водий томон равона бўлишди. Хийла йўл юришди, мўлгина юришди ва бир тепалик пойига етиб боришди. Ўша ерда пайпасланишиб, тимирскиланишиб туришар экан, Кўрсичқон ноҳос инграб юборди. Қоқиниб кетдими, нима бало, мункиб кор остига кириб кетди.

– Вой оёғим! – деб додлади у. – Илгим синдику! – деб оёғини чангаллаганча қорга ўтириб қолди.

– Нима, бугун чап ёнингиз билан турганмисиз? Ҳар қадамда бир офатга йўлиқасиз-а? – деб Каламуш дўстининг ёнига чўк тушди. – Қани оёқчангизни буёққа узатинг-чи! Бай-бай, ёмон кесилибди-ку! Қимирламай ўтиринг! Ўқ томирингизни боғлаб қўямасам, қон тўхтамайди.

– Қор остидаги бутоқками-мутоқами уриб олдим, шекилли, – деди Кўрсичқон инграниб. – Вой-ей, бунча азоб тортгунча уйланиб, уйда хотинининг кучоғида ётсам ўламанми, а?!

– Ҳечқиси йўк, танадаги жароҳат битади, лекин дил жароҳати битмайди, – деди Каламуш салмоқдор оҳангда. – Қани, кўрайлик-чи! – У Кўрсичконнинг ярасини обдан кўздан кечирди-да: – Бутоқ ҳам, бутокнинг кофиядоши ҳам бунақа кесмайди, оёғингизни ўткир темир кесган! – деб хулоса чиқарди. Сўнг у тепаликларга синчиклаб назар ташлади.

– Э-э, нима кесганини аҳамияти йўк! – деб чийиллади Кўрсичкон жон аччиғида. – Бахтсиз ходисага учраганим учун менга биров суғурта тўлармиди!

Каламуш дўстининг дийдиёсига эътибор бермасдан тезда ярани боғлади-да, бир жойдаги қорни ҳар томонга улоктира бошлади. У жон-жаҳди билан тўрт оёғида ҳаракат қиларди: қорни тўғри келган тарафга иткитарди, сўнг бирпас ишдан тўхтаб, ерга синчков разм соларди ва ишида давом этарди. Кўрсичкон унга қараб турди-да, ахийри тоқати тоқ бўлиб:

– Каламушжон, бас қилинг! Нега бирдан жазовага тушиб қолдингиз?! Бу ерда ҳеч қанақа қазилма бойлик йўк! – деди.

Каламуш тўсатдан кичкириб юборди: «Ур-ра! Урр-эй!» деб қор устида ирғишлаб ўйинга туша бошлади.

– Нима топдингиз? – деб сўради ҳамон оёғини ушлаб ўтирган Кўрсичкон.

– Келинг, кўринг! – деди Каламуш ирғишлаб.

Кўрсичкон оксоқланиб унинг ёнига борди ва қор бағрида очилиб қолган чуқурга кўз тикди.

– Бу нима? – деб сўради ҳайрон бўлиб. – Тушунмаяпман. Илгариям бир кўрганман. Хўш, ни-

маси кизик? Бор-йўғи, оёқ кирғич битта темир, холос. Нима қипти? Шунга шунча ирғишлайдими?!

– Эҳ, каллаварам! Шунга ҳам аклингиз етмаяптими? – деб сўради Каламуш тўлқинланиб.

– Нега аклим етмас экан? Етиб турибди! – деб эътироз билдирди Кўрсичқон. – Бирорга овсар эсидан чиқариб қолдирган, шекилли. Бунақа асбобни дуч келган жойда эсдан чиқариб қолдиравериш яхши эмас. Бу ердан мендан бошқа махлук юрса ҳам, албатта, оёғини кесиб оларди. Вой бефаросат-эй! Ҳали уйга омон-эсон етиб борай, устидан арз қиламан!

– Бўлди! – деб хитоб қилди Каламуш. – Бекорга сафсата сотгандан кўра, менга ёрдамлашиб юборинг! – У жон-жаҳди билан яна қорни кавлай бошлади; ўзи қор бўрон ичра кўринмай қолди.

Саъй-ҳаракатлар зое кетмади, ниҳоят, остонага тўшаб қўйиладиган шолча кўринди.

– Мана, мен сизга нима дегандим! – деди Каламуш гердайиб.

– Хўш, нима қипти? Буни сира ажабланадиган жойи йўқ-ку! – деди Кўрсичқон пинак бузмай. – Шарти кетиб, парти қолган битта латта топибсиз. Ким билсинки, бу кимнинг эски иштони экан! Майли, тилла топган тентакка ўхшаб ўзингиздан ўзингиз ўйинга тушаверинг. Лекин, ховурингиз босилгач, уйга кетишни ҳам ўйлаб кўрсак чакки бўлмасди. Нима дедингиз? Ёки мана шу шолчани еб ётамизми, устимизга ёпинамизми? Кошкийди, учар гилам бўлсаки, устига чиқиб олиб бирпасда уйга етиб борсак.

– Хомкалла экансиз, хомкалла! – деди Каламуш тутоқиб. – Ундан кўра, манави шолча бу ерда нима қилиб ётганини ўйлаб кўрмайсизми?

– Каламушвой, майнавозчиликни йиғишти-ринг! Балки, ўша шолча билан гаплашиб кўрар-сиз? Нега бу ерда ётганини ўзи айтиб берар-а?

– Хой, хом сут эмган банда! Бехуда гап сотган-дан кўра, менга ёрдам беринг, дейман! – деди Каламуш ростакамига газабланиб. – Қорни кавланг, тимдаланг, хаммаёкни ағдар-тўнтар килинг! Шу кеча иссиқ кўрпага бурканиб ухлашни истайсиз-ми? Жонингиздан умидингиз борми? Бор бўлса, марҳамат, ишга киришинг! Лаллайиб турманг! – деб Каламуш вақтни ганимат билиб тагин қор бос-ган тепаликка ёпишди. У қайки таёғнинг учини у ер-бу ерга тикиб кўрди-да, сўнг шиддат билан қорни қовлай бошлади.

Кўрсичкон томошабин бўлиб туришни ўзига эп кўрмади: у ҳам номига бўлса-да, қимирлаб турди. У гўё Каламушга химмат кўрсатаётгандек ҳаракат қиларди. Ичида эса Каламушнинг ақдан озиб қолганига мутлақо шубҳа қилмасди.

Орадан анча-мунча вақт ўтгач, ҳор-ҳор терга бот-ган Каламушнинг кўлидаги таёқ қаттиқ бир нар-сага урилди. Ғалати товуш эшитилди – бу тубсиз бўшлиқнинг товуши чиккан ерни қордан тозаллади-да, кўлини чуқурга тикиб ниманидир пайпаслаб кўрди. Сўнг Кўрсичконни ёнига қорлади. Икковлашиб яна қорни тозаладилар. Охири пешона терлари бехуда кетмади: топилмани кўриб Кўрсичконнинг оғзи ланг очилиб қолди. У кўзларига ишонмасди. Қор уюмига ўхшаш тепаликка чиқаверишда тўқ ранга бўялган мустаҳкам эшик кўзга яққол ташланиб турарди. Эшик тепасида қўнғирок ҳалқаси ипга осилган, унинг остида қатта ҳарфларда тахтачага мўъжаз лавҳа ўйиб ёзилган эди: «Жаноб Бўрсик». Қор ёғдусида ёзув-

ни хижжалаб ўкиган Кўрсичқон беихтиёр ўзини чалканчасига корга ташлаб юборди. Афтидан, боя айтган гапларига пушаймон қиларди. Шу боис:

– Каламушжон, сизга яна бир марта койилман! – деди хушомад оҳангида. – Каллангиз бутун, каллангиз! Мен оёғимни кесиб олган заҳоти бу ерда нима борлигини билдингиз-а! Ярамни кўрибоқ миянгизга дохиёна фикр келган: «Факат пойафзал тозалагични топдингиз, лекин шу билан қаноатланмадингиз. Агар сизнинг ўрнингизда бошқаси бўлганда борми, топганига шукр қилиб кетаверарди. Сиз ундай эмас, каллангизни чексиз даврий касрдек ишлатасиз. Тўхта, деддингиз, тозалагич борми, демак оёқ артгич шолча ҳам бўлиши керак... Ва шолчани ҳам топдингиз. Яъни, назарияни амалда тасдиқладингиз! Офарин, тасанно! Сиз излаганингизни топадиганлар тоифасига мансуб экансиз! Хўш, шолча борми, демак эшик ҳам бўлиши керак. Бўлмаса, эсли-хушли махлуқ оёғини артгач... кўчага қараб кетадими? Албатта, ичкарига киради. Ростини айтсам, шундай калла билан сиз қадрингизни муносиб баҳолайдиган жойларга бориб яшашингиз лозим. Бизга ўхшаш оми жониворлар орасида илмингизни хор қилиб, нимага эришардингиз?! Эҳ, Каламушвой, сизнинг каллангиз менда бўлганда борми, нима қилишни ўзим билардим!

– Нима қилишни билганингизда боядан бери валақламасдан, ҳеч бўлмаса, қўлингиздан келадиган ишни бажарардингиз! – деди Каламуш зардаси қайнаб. – Ўрнингиздан туринг! Анави кўнғирокни кўряпсизми? Ўшанинг ҳалқасидан ушлаб кучингиз борича тортинг, чалинг! Мен эшикни тақиллатаман.

Каламуш кайқи таёғи билан эшикни даранг-дур-
рунг этказиб қоқа бошлади. Кўрсичкон халкани
мўлжаллаб туриб бир сакради-да, уни ушлаб олди.
Лекин оёғи ерга тегмай қолди: у халкага осил-
ганча у ёқдан-бу ёққа бориб-келарди. Ичкаридан
эса қўнғирокнинг кучсиз жаранглаши элас-элас
қулоққа чалинарди, холос.

IV б о б

ЖАНОБИ БЎРСИҚ

ёхуд ишонсанг гап ўзингга ишон

Каламуш билан Кўрсичкон совқотган оёқларини
бетоқат тапиллатишган кўйи остонада анча ку-
тиб қолишди. Ахийри ичкарида эшик тарафга
яқинлашиб келаётган кадам шарпасини илғадилар.
Кўрсичконнинг назарида, ичкаридаги махлуқ ки-
йилавериб шалпайиб кетган бесўнақай шиппакни
судраб келаётган эди. У ўз мулоҳазаларини Кала-
мушга шипшитиб кўйишга ҳам улгурди. Ажабки,
Кўрсичкон янглишмаган экан – у айтган гап тўғри
чиқди.

Эшик тамбаси шараклаб сурилди ва қопқаси
қия очилди. Тиркишдан узун тумшук, бир жуфт
уйқусираган кўзни бемалол кўриш мумкин эди.

– Ҳой, ким бўлсанг ҳам эшикни яна бир марта
шунақа тарақлатсанг... – деган таҳдидли товуш эши-
тилди ичкаридан. – Кимсан? Бемаҳалда нима қилиб
тентираб юрибсан? Нега индамайсан, жавоб бер!

– Бўрсик. Эшикни очинг-да, энди! – деб хитоб
қилди Каламуш. – Жуда интизор қилиб кўйдингиз-
ку! Бу мен Каламушман, ўртоғим Кўрсичкон билан
адашиб қолдик. Ташкарида бўралаб қор ёғаётир!

– Ие, Каламуш?! Ўзингмисан?! Оббо, қадрдоним-эй! – деб қувноқ товушда кичкирди Бўрсик дарҳол гап оҳангини ўзгартириб. – Кани, марҳамат! Ичкарига киринглар! Вой-бў, музлаб колибсизларку. Э-э, сизларни қаранглар-у! Қор-бўронда, зим-зиё тунда Ёввойи чакалакзорда пишириб қўйибдими?! Кирсаларинг-чи, нега қакқайиб колдиларинг!

Иссик жойда жон саклашга интиқ бўлиб турган икки жонивор уриниб-суриниб ичкарига кирдилар. Уларнинг бахтига эшик дарҳол ёпилди, совук ташқарида қолди. Хайрият, деб кўнгилларидан кечирдилар ва бирдан енгил тин олдилар.

Бўрсик этаги ерга тегадиган иссик халат кийиб олган эди. Оёғида шалпайиб колган шиппак, қўлида япалок шамдон. Афтидан, эшик тақиллаган пайтда энди ётмоқчи бўлиб турган, шекилли. У тик турган кўйи меҳмонларга ачиниб разм соларкан, икковининг бошини силаб-сийпаларди.

– Бемаҳалда майда жониворлар санғимасдан уйида ўтириши лозим, – деди у оталарча меҳр билан. Ишқилиб, Каламушжон, бирор ғавғони бошлаб қўймадингми?.. Юринглар, ошхонага ўтайлик, овқат тап-тайёр, ўчоқ бозиллаб турибди.

Мезбоннинг ўзи йўл бошлади: унинг шиппаклари тапиллар, шамни баланд кўтариб олган эди. Унга изма-из Каламуш билан Кўрсичқон борардилар, ҳар иккови ҳам бу кеча хушнуд ўтишига асло шубҳаланмасди, албатта. Шу маънода меҳмонлар бир-бирларини нуқиб-нуқиб қўйишди. Боши-ке-ти номаълум, нимқоронгу, кўримсиз йўлақдан ўтдилар-да, охири марказий залга кириб бордилар: у ердан ҳар томонга ертўлани эслатадиган йўлақлар тармоқ отиб кетганди. Залга эмандан

килинган вазмин эшиклар орқали кирилди. Бўрсик нариги эшиклардан бирини ланг очиб юборди-ю, юз-кўзларига иссик ҳаво ва ошхонанинг хушбўй хиди гуп этиб урилди.

Қизғиш гиштин пол анча ейилиб, юпка бўлиб қолган эди. Ғўлачалар аланга олиб ёнаётган ўчокнинг икки ёнига, слвизакдан холи жойга, гап сотиб ўтириш учун бир-бирига караган, тик суян-чикли иккита кресло қўйилганди. Ошхона ўртасида узун ясси стол, икки томонида ўриндиклар муҳайё. Столнинг нариги бошида, орқага озгина сурилган ҳолатда қолган кресло рўпарасида чала тановул қилинган овқатлар турибди. Афтидан, Бўрсикдан ортиб қолган бўлса керак: оддий, лекин тўйимли экани шундоқ билиниб турибди. Ошхона бурчагида буфетга тартиб билан териб қўйилган топ-тоза ликопчалар ялт-юлт қилади. Шифт вассаларига дудланган гўшт, куритилган гиёхлар, боғлам пиёзлар, тухум тўла саватлар осиб қўйилибди. Бундай ошхонани шавкатли жангдан кейин буюк ғалабани нишонлашга тўпланган қаҳрамонларга ёки ўрим-йигим якунига бағишланган ҳосил байрамида иштирок этаётган азамат деҳқонларга раво кўриш мумкин эди. Ўз-ўзидан равшанки, уч-тўртта бўлиб олиб чакчаклашиш учун ҳам бундан ортик гўшани топиб бўлмасди.

Қизғиш пол дуд қопланган шифтга табассум ҳадя этарди; ўтилавериб сийқаланиб кетган эман эшиклар бир-бирлари билан имлашарди; буфетдаги ликопчалар тоқчадаги кўзачаларга қараб илжайишарди. Ўчокдаги гулхан эса сеники-меники килиб ўтирмасдан барчага баробар ёғду сочарди.

Меҳмондўст Бўрсик тузукрок исипсин дея Каламуш билан Кўрсичконни ўтга якинроқ ўриндикларга жойлаштириб, ҳўл бўлиб кетган устбошларини, оёк кийимларини ечиб олди. Сўнг уларга чопон, шиппак келтирди. Кўрсичконнинг болдиридаги ярани иссиқ сувда ювиб, қандайдир малҳам суртган эди, бирпасда оёғи соғайди-қолди. Меҳмонлар иссиқдан бўшашиб, оёкларини бамайлихотир узатишиб ўтиришарди-ю, лекин овқатланиш учун Бўрсик столга териб кўяётган идиш-товоклар товушини кулоқларини динг қилишиб эшитишарди. Ёввойи чакалакзорда рўй берган балойи офатлардан халос бўлишгач, энди улар худди довулдан сўнг сокин бандаргоҳга омон-эсон етиб келган денгизчилар мисоли ўзларини ниҳоятда бахтиёр ҳис этишарди. Уларнинг назарида, қор босган ўрмон гўё борса-келмас ороли каби минг-минглаб чакирим олисларда қолиб кетган бўлиб, бошларидан кечган азоб-укубатлар ҳам ёмон тушдай туюларди.

Мириқиб исиниб олишгач, Бўрсик уларни тўкин дастурхонга таклиф этди. Бечоралар ўлгудек оч қолишгани учун, хилма-хил таомларни кўриб шошиб қолишди. Иштаҳалари карнай бўлиб кетиб, нимадан бошлашни билишмасди – қайси таомдан олиб, қайси таомни кейинга қолдиришни ўйлашарди. Роса бошлари қотди. Кейин ўйлашни тўхтатиб, дуч келганини оғзиларига тикаверишди. Овқатланиш жараёнида «миқ» этган товуш чиқаришмади, фақат лабларининг чапиллаши эшитиларди, холос. Охири қоринлар қалпайиб, суҳбат мавриди етган чок ажаб ҳангома рўй берди. Ана ўшанда ҳам лунжлар шишиб турар, оғиз тўла овқат эди. Ана хижолат-

пазлигу мана хижолатпазлик! Яхшиямки, Бўрсик бунака икир-чикирларга эътибор берадиган бачкана кайноталарга ўхшамасди. Ҳамма бараварига вағир-вуғур қияптими, биров столга ўмганини ташлаб олиб хуррак отяптими – унга барибир. Жамоатга кам аралашадиган, кўпчилики жини суймайдиган Бўрсик кўр тўкиб дастурхон бошида ўтирарди, дўстларининг саргузашт тафсилотларини диққат билан тинглар, лозим топган пайтида бошини силкитиб, маъқуллаб кўярди. У орага гап сукмасди, юзида на ажабланиш, на аччиқланиш аломати бор эди. «Сизларга айтган эдим-ку! Нима учун гапимга кулоқ солмадинглар!» каби дашномлардан ҳам ўзини тияр эди. Ундок қилиш керак, бундок қилиш керак қабилдаги панд-насихатларни ўзига эп кўрмасди. Сухбатлашиш давомида Кўрсичқон уни жуда яхши кўриб қолди.

Овқатланиб бўлишгач, қоринлар шу қадар тўйиб кетдики, кимириласа торс ёриламан дерди. Уччовлон гўлачалар яллиғланиб ёнаётган ўчоқни қуршаб ўтиришарди. Қорин тўқ, қайғу йўқ. Ярим тунда бундай ўтириш ҳар кимга ҳам насиб этавермаслигини ҳаммаси жуда яхши биларди. Олди-кочди гаплар поёнига етгач, Бўрсик самимий оҳангда:

– Қани, сизлар томонда нима гаплар бор? Қурбака биродаримизнинг аҳволлари қалай? Бир эшитайлик-чи! – деб қолди.

– Э-э асти сўраманг! Биродарингизни ҳолига маймунлар йиғлапти! – деди Каламуш ташвишманд киёфада. Кўрсичқон эса кўлларини боши остига қўйиб, скамейкага чўзилиб олганди. У ҳам афғини гижимланган маҳсидек буриштириб ётарди. – Чаток бўлди... Уткан ҳафтаям Бақа фа-

локатга йўликди: энди машинага ишқивоз бўлиб қолди. Мол-мулкини гаровга тикиб, машина олиш ҳаракатида куйиб-пишиб юрибди. Аввало, машина бошқаришни ўргангин, бирорга тажрибали хайдовчини ёллагин десак, асло кўнмаяпти. Ўзим туғма талантман, дейди.

– Бу нечанчиси? – деди Бўрсик маъюс тортиб.

– Фалокатми ёки машинами? – деб саволга аниклик киритмокчи бўлди Каламуш. Сўнг беҳафсала давом этди: – Унга қолса, иккиси ҳам бир гўр. Ўзиям ҳозир еттинчи марта янги машина оляпти, олдингиларини пачоклаб бўлди! Аравахонасига кадам босиб бўлмайди: темир-терсақларга тўлиб кетган... Қўйинг ўшани, бекорга жағимизни оғритиб нима қиламиз!

– Кейинги пайтларда уч марта кетма-кет касалхонага тушди, – деб гап қистирди Кўрсичқон. – Полицияга тўлаган жарималарининг ҳад-ҳисоби йўқ.

– Буёғи ҳам майли-я, аммо-лекин, Қурбақа бой бўлса-да, миллионер эмас-ку! – деб фикрини давом эттирди Каламуш. – Икки куннинг бирида яп-янги машинани пачоклаб тураверса, жарақ-жарақ жарима тўлайверса, ахир, бунақада Сулаймон тоғи ҳам дош беролмайди, емирилиб соб бўлади! Мана кўрасиз, тез кунларда Қурбақа ё ўзининг бошини еб кетади ёки узил-кесил хонавайрон бўлади! Бироқ, биз ўша мусибатли кун келишини бир четда томошабинлардай кузатиб туrolмаймиз, дўстимизга ёрдам беришимиз керак. Тўғрими, Бўрсик?

Бўрсик теран ўйга толди. Орадан анча-мунча фурсат ўтгач:

– Ўзларинг биласизлар. Ҳозир менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди, – деди жиддий оҳангда.

Бундай жавоб ўз-ўзидан тушунарли эди. Шу боис дарров маъқулланди. Негаки, тартиб-интизомга кўра, «ўлик мавсум»да – киш кезлари хузур-халоватга путур етказадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатдан ҳар бир хайвон бош тортиш ҳуқуқига эга эди. Бу ҳуқуқ Қонунларда катъий ҳимоя қилинарди. Чунки кишда ўрмон аҳли ёппасига уйкуга кетарди ёки мудроқ ҳолатда ҳаёт кечирарди. Ишқилиб, ҳамманинг инон-ихтиёри ўзида бўлади; оёқни узатиб бемалол ётадилар. Қолаверса, об-хаво чағоқ, белдан кувват, иликдан мадор кетган палла эди.

– Гап бундай, шошмайлик, киш охирласин, тунлар кискариб, кунлар узайсин, кўзларимиз уйкуга тўйсин, ағнаб ётавериш ҳам жонимизга тегсин, ана ўшанда... – деб суҳбатдошларига маънодор разм солди Бўрсик. – Менимча, уёғини айтмасам ҳам бўлади. Тушундиларингми?

– Тушундик, тушундик! – дейишиб Каламуш билан Кўрсичқон баравар бош ирғашди.

– Балли, азаматлар! Тушунадиган махлукларнинг садақаси кетсанг арзийди-да! – деди Бўрсик мамнуният билан. – Хуллас, иннайкейин, биз уч-човлашиб Курбака билан жиддий шуғулланамиз, уни қўлга олмасак бўлмайди. Қани, жиннилик қилиб кўрсин-чи! Керак бўлса, мулла минган эш-шакдек ювош қилиб қўямиз!.. Ие, Каламушбек, кўзингиз кетиб қолибди-ку!

– Кечирасиз, – деб кўзларини очди Каламуш. – Чарчабман, шекилли.

– У овқатдан сўнг уч марта мизғиб олди! – деб ахборот берди Кўрсичқон ҳиринглаб. Ўзи эса ниҳоятда тетик кўринади, негадир уйкуси келмасди. Сабаби –

у ер остида туғилиб ўсгани учун Бўрсикнинг уйида ўзини эмин-эркин хис этарди.

Каламуш бўлса, дарё шабадасига кўксини тутиб яшашга ўрганган бўлиб, Бўрсикнинг хавоси дим уйида дарров холсизланиб колди.

– Юринглар. Нариги хонага чиқамиз! – деб таклиф килди Бўрсик.

У ўрнидан туриб, япалок шамдонни кўлига олди. – Мен сизларга ётоқни кўрсатиб қўяман. Эрталаб хоҳлаганча ухлайверинглар. Нонушта хар доим тайёр туради.

У меҳмонларни узун хонага эргаштириб кирди: бу хона ётоқми, чердакми тушуниб бўлмасди. Хонанинг ярмини олма, шолгом, картошка уюмлари, ёнғоқ тўла саватлар, асал тўлдирилган кўзачалар эгаллаган эди. Нариги бурчакда иккита кўркам каравот турарди: чойшаблар дағал бўлса-да, лекин топ-тоза, улардан хушбўй хид тараларди. Каламуш билан Кўрсичкон хаш-паш дегунча уст-бошларни ечдилар-да, мамнуният билан кўрпанинг остига кириб кетдилар.

Мезбоннинг кўрсатмасига амал қилишиб, росаям мириқиб ухлашди ва алламаҳалда ошхонага тушдилар. Ўчоқда ловуллаб олов ёнарди; типра-тиконнинг иккита боласи ёғоч косада сули ёрмасидан тайёрланган бўтқани еб ўтиришарди. Улар меҳмонларни кўрдилар-у, дарҳол қошиқларни коса четига қўйишди ва ўринларидан туришиб, ўта мулозамат билан бош эгдилар.

– Бемалол ўгираверинглар, кўзгалманглар! – деди Каламуш меҳри товланиб. – Овқатланаверинглар! Хўш, қайси шамол учирди? Хойнахой, қорда адашиб колган бўлсаларинг керак-а? – деди у тахминан.

– Топдингиз, сэр! – деди кирпи болаларидан бири одоб билан. – Укам Билл билан мактабга кетаётган эдик. Об-хаво айниб турганига карамасдан, ойимлар бизни мактабга жўнатдилар, аммо йўлда адашиб қолдик. Билли кўркканидан бўкириб йиғлай бошлади. Бир пайт мундоқ карасак, жаноби Бўрсикнинг орка эшиги ёнида турибмиз. Уйлаб-нетиб ўтирмай, дарҳол эшикни қокдик. Жаноби Бўрсикнинг меҳрибонлигини яхши билардик-да!

– Тушунарли, тушунарли, – деди Каламуш тузланган гўштдан бир лўнда кесиб оларкан. Кўрсичкон бўлса, қуймоқка тухум чақиш билан овора эди. – Ҳадеб мени «сэр» деяверманглар, хўпми, миттивойлар!.. Хўш, тепада об-хаво қалай?

– Жуда ёмон, сэр, қор қалин, – деб жавоб берди кирпичча. – Яхшиси, ташқарига чиқмаган маъқул.

– Бўрсикнинг ўзи кани? – деб сўради Кўрсичкон қаҳва идишни оловга қўяр экан.

– У киши кабинетларига кириб кетдилар. Муҳим ишим бор, ҳеч ким халакит бермасин, дедилар, – деб жавоб берди бийрон кирпи бола.

Гап нимадалигини катталар англадилар, албатта. Боя таъкидлаганимиздек, ўрмон аҳли, хусусан, Бўрсик ҳам йилнинг ярмини кизгин меҳнат кучоғида ўтказадилар, қолган ярмини эса уйқуда ўтказишлари лозим. Акс ҳолда, бетоб бўлиб қолишади ёки ажалдан беш кун бурун ўлиб кетишади. Аммо, зарур иш билан келган меҳмонларга ҳадеб уйқуни рўқач қилавериш ҳам одобдан эмас. Буни Бўрсик биларди. Шунинг учун меҳмонларга оғир ботмайдиган йўлни танлаган – «муҳим иш» баҳонасини ўйлаб топган. Аниқки, у тўйиб нонушта қилгач, бедана юриш қилиб кабинетига кириб кетган ва ҳозир

оёқларини чалиштирганча юзига кизил дуррани ташлаб олиб пиш-пиш этиб ухлаб ўтирарди. Қиш фаслида «муҳим иш» шунақа бўлади.

Эшик кўнғироғи кўкисдан жиринглаб қолди. Бутерброд ёғини ҳамма томонига суркаб, икки лунжини ҳам овқатга тўлдириб олган Каламуш:

– Ким бўлди экан? Бор, билиб кел-чи! – деб кирпи бола Биллга ишора қилди.

Остонадан тапир-тупур кадам товушлари эшитилди. Дам ўтмасдан Биллнинг оркасида Қундуз кўринди: у кулочини ёйган кўйи Каламуш тарафга кела бошлади.

– Бас, бўлди! – деди оғзи овқатга тўла Каламуш ўзини олиб қочиб.

– Шу ерда бўлса керак дегандим! Топдимми? Адашмаган эканман! – деб бидирлади қувончи ичига сиғмаётган Қундуз. – Эрталаб сохилга чиксам, маҳаллада дув-дув гап: сизни йўқотиб қўйишибди, кечаси билан ҳеч ким ухламабди. Роса қидиришибди. Каламуш уйда ётмабдими, демак Кўрсичкон ҳам йўқ – уларга бир бало бўлган, дейишди оломон. Изларингни қор кўмиб юборибди. Бирок, мен биламанки, бировга бирор қор-ҳол бўлса, уни албатта Бўрсикнинг уйдан излаш лозим! Ҳеч бўлмаса, нима бўлганини Бўрсик айтиб беради. Шундай қилиб, аканг карағай, тўппа-тўғри шу ёкка келавердим! Қуёш дарахтлар орасидан мўралаб турса, ўрмонда қор кечиб юришининг гашти ўзгача бўлар экан. Ҳаммаёқ сув селгандек жимжит. Бехос шохшаббадан бир уюм қор гуп этиб устингга тушади-ку! Ўтаканг ёрилай дейди, орқа-олдингга қарамасдан шунақаям қочасанки, бунаканги катта тезликда Ла-Манш кўрфазини ҳатлаб, Европага ўтиб кетиш чўт

эмас! Бир кечада шу кадар калин қор ёғибди, ўралар-хандақлар теп-текис бўлиб қолибди. Ажабтовур кўприклар, миноралар, айвонлар пайдо бўлибди. Минг йиллик эманларнинг минг ёшли улкан шохлари қор уюмларини кўтара олмасдан қарс-қарс синиб тушибди. Суллоҳ қарғалар синиб тушган шохшаббаларнинг устиларида Марғилоннинг йўлига қараб ўтиришибди: хайронман, мунча ўзларига бино кўйишади-а, бу аҳмоқлар! Гўё улар ўша Марғилон томондан чиққан битта таржимоннинг бийрон-бийрон сўзларини эшитаётган эмиш! Ҳа, улар айнан шунақа дейишиб, ҳаммани оғзиларига махтал қилиб ўтиришибди! Ишонмайсизларми?! Тўғри қиласизлар, мен ҳам ишонмадим!.. Осмону фалакда, булутларга тегай-тегай деб ёввойи ўрдақлар учиб юришибди. Гўнқарғалар бўлса, ўрмон тепасида ғужғон, пастда нима бўлаётганини билиш учун бир пастлайдилар-бир кўтариладилар. Қўним топишга кўркадилар, чамаси. Бировдан гап сўрайман десам, гаплашадиган зот учрамайди. Хайрият, ахирри битта Қуённи кўриб қолдим: у шўртумшуғини силаб-сийпаб тўнка устида ўтирган экан. Орқа тарафдан пойлаб бордим-да, елкасидан шартта ушладим – бирам ўтакаси ёрилдики, ҳушидан кетиб қолди, занғар! Ҳушига келтиргунимча она сутим оғзимга келди. Хуллас, Қуённинг нақл қилишича, кеча кечаси биров Кўрсичқонни Ёввойи чакалакзорда кўрган эмиш. Кавақлардан мўралаб турган бенаволар бўлса, яқкаш бир гапни такрорлашарди: «Қаламушнинг дўстини худо урди! Кўрсичқон ўрмонда адашиб қолди. Биз уни қуршовга олдик, лекин асир тушира олмадик. Роса қувладик, аммо тутқич бермади!» Бундай дийдиёларни эшитиб жаҳлим чиқиб

кетди ва куённинг ҳикилдоғидан сиқдим-да: «Унга нега ёрдам бермадинг?! Ахир, сенлар кўпчиликсан, жир битиб семириб ётибсанлар! Ҳаммаёқда инларинг бор, бировинг бошпана берсанг, фалокатдан асраб қолсанг, ўласанларми?!» дедим. «Нима, куёнларнинг шундан бошқа иши йўкми?! Кўрсичқон адашиб қолган экан, биз уни қувладик. Нима бўпти? Қачонгача бизни қувлашади, биз ҳам қувлайлик-да!» деб жавоб берди Куён. Бундай жавобни эшитиб, ўзимни тутиб тура олмадим. Унинг юзига шапалок тортиб юбордим ва йўлимда давом этдим. Лекин, баъзи бир тафсилотларни билиб олдим. Энди улардан бирортаси қўлимга тушса борми, нима қилиш кераклигини ўзим биламан!

– Мен асло кўркканим... Айтинг-чи, нима қилардингиз? – деб сўради жўртгага Кўрсичқон гапни бошқа томонга буриш мақсадида. Чунки у Ёввойи чакалакзор номини эшитган захоти дир-дир титрай бошлаган эди.

– Нима қилардим?! – деб икки қатор ўткир тишларини кўрсатиб тиржайди Қундуз. – Яна бир марта ҳазиллашиб кўришсин-чи! Мен уларга ҳазил қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман!.. Менга қаранг, Кўрсичқонжон, анави гўштдан озгина қовуриб келмайсизми? Ўлгудек очкаб кетдим. Биз унгача Қаламуш билан гаплашиб оламиз, гап кўп. Ўзиям анчадан бери кўришмаган эдик.

Кўрсичқон дудланган гўштдан кесиб олиб, уни паррак-паррак қилиб тўғради-да, қирри болаларга:

– Тойчоклар, манавини дарров қовуриб келинглари-чи, ха-а, ақаси лўмбиридан! – деб топширди.

Қаламуш билан Қундуз дарёга оид қандайдир масала борасида баҳслаша бошладилар. Дарё бе-

поён бўлгани каби уларнинг баҳс-мунозарасининг чеки-чегараси кўринмасди. Кўрсичқон уларнинг гапларига кулоқ солганча нонуштасини давом эттираверди.

Биринчи ковордок пок-покиза туширилди, энди янгиси буюртма берилди. Лекин, овқатга уннашга тураддуд кўрилаётган пайт кўзларини укалаган кўйи, эснаб-эснаб Бўрсик ошхонага кириб келди. У ҳамма билан қайта-қайта саломлашди. Сўнг Қундузга қараб:

– Туш бўлиб қолди, шекилли. Биз билан овқатланмайсизми? Эрталаб жуда совук бўлди, қорин бирпасда очқайди, – деди.

– Нимасини айтасиз! – деди Қундуз Кўрсичқонга кўз қисиб. – Манави кирпиваччалар ковордок еяётганини кўриб, беихтиёр сўлақайим оқиб ўтирган эдим!

Атиги бир косада бўтқа еган кирпиваччалар одоб юзасидан бетга чопарлик қилишмади. Аслида, гўшт ковураётиб уларнинг ҳам иштаҳалари очилиб кетган эди.

– Ҳой миттивойлар, уйларингга бормайсизларми? – деди Бўрсик қирпи болаларини эркалатиб. – Ўзим айтаман, биров сизларни кузатиб кўяди. Қоринларинг ҳам дўмбира бўлиб кетгандир-а? Бугун тушлик қилманглар. Йўқса, бўкиб қоласизлар! – Бўрсик қирпичалар кўлига чақа пул тутқазди-да, яна бошларини силади.

Қирпичалар уй соҳибига таъзим бажо келтиришди ва эшик гомон тисарилишди. Сўнг, яна бир марта таъзим қилишди. Ҳар гал таъзим қилишганда бошларидан кепкасини кўлига олишарди, осилиб пешонасига тушаётган сочларини тўғирлаб кўйишарди.

Мезбон ва меҳмонлар дарҳол тушликка ўтирдилар. Кўрсичкон бу сафар Бўрсикнинг ёнидан жой олди. Каламуш билан Қундуз ҳамон дарёга алоқадор қандайдир масала хусусида талашиб-тортишиб, улар бошқаларнинг гапларига қулоқ солишни ҳаёлга ҳам келтирмасдилар.

Кўрсичкон фурсатдан фойдаланиб Бўрсикнинг уй-жойини мактади:

– Яшаганга яраша ер остида яшаш керак экан! – деди у. – Хатар йўқ, ҳеч нарсадан қўркмайсан, ҳаётингга биров раҳна солмайди. Ўзинг хону кўланканг майдон бўлиб яшайверасан! Тепада эса чархи кажрафтор ғиз-ғиз айланади, худди тегирмонга ўхшайди, ўзингни тегирмонга тушиб қолгандай ҳис этасан. Маълумки, тегирмонга тушганинг ҳам, кемага тушганинг ҳам жони бир бўлади. Чунки ҳар икки қурилма ҳам сув билан ишлайди, – деб фалсафий мулоҳаза юритди Кўрсичкон.

Бўрсик оғзи қулоғига етиб илжайди.

– Бинойи! – деб хитоб қилди Бўрсик. – Ростдан ҳам, ернинг ости тинч, осойишта. Агар ёруғ дунёни кўргинг келса, қавлаб-қавлаб бирпасда юкорига чиқасан – бошинг узра кўм-кўк осмон товланади. Агар турар жойинг кенг бўлса, девор тортиб қўйсанг борми, яна битта хона тап-тайёр бўлади. Бу хонага ўғил уйлантирасанми ёки кенжа хотин келтириб қўясанми – ихтиёр ўзингда. Ҳеч ким сенга хўжайин эмас. На даллол, на савдогар, на дурадгор даркор. Биров гап қавламайди, устингдан ёзмайди. Асосийси – об-ҳаво безор қилмайди. Энди Каламушнинг ҳаётини мисол учун олайлик: дарёнинг суви икки қарич кўтарилса – бас, дарҳол кўчкўронини кўтариб янги уйга кўчиб кетади, нота-

ниш жойга боради. Ҳозирги замонда уй-жойнинг баҳоси арзон бўлса ҳам гўрғайди! Ёки анави Қурбакани кўринг! Майли, унинг уй-жойига тил теккизиб ўтирмайман. Омонатгина битта чайлада яшайди. Лекин, ёнгин чикиб қолса нима бўлади? Томини шамол учириб кетса-чи? Девори кулаб тушса, эшик-деразаси синиб қолса, нима қилади? Кимга арз-дод қилиб боради? Тўғри, очик ҳавода ялло қилиб юришнинг гашти бор. Аммо, ўйин-кулгидан чарчагандан сўнг, мундоқ оёғини узатиб ҳордиқ чиқариш ҳам керак-да! Белингдан ғувиллаб елвизак уриб турса, бошингда пашша ғужғон ўйнаса... Э-э, ундай ҳаёт бизга тўғри келмайди. Фақат ер остида рисоладагидай яшаш мумкин. Бошқаси бекор!

Кўрсичқон мудом Бўрсикнинг гапларини маъқулларди. Шу боис Бўрсик борган сари уни ёктириб қолаётган эди.

– Овқатланиб бўлайлик, мен сизни бир айлан-тириб келаман, – деди Бўрсик. – Уйни томоша қиласиз. Қурилиш-пурилишга озгина бўлса-да, аклингиз етади, шекилли. Демак, уйга ҳам бемалол баҳо бера оласиз.

Тушлик тугади. Каламуш билан Қундуз яллиғланиб ёнаётган ўчок олдида чордона қуриб ўтиришган кўйи дарёдаги итбалиқлар тўғрисида баҳс бошлашди. Бўрсик чирокни ёқди-да, Кўрсичқонни эргаштириб зални кесиб ўтди ва улар асосий йўлакка чиқдилар. Чирок шуъласида йўлакнинг икки томонида қатор тизилган хоналар кўзга ташланиб туришарди. Хоналар қатта-кичик бўлиб, баъзилари жавондан ҳам кичкина эди; бошқалари эса ҳажми жиҳатидан ҳам, жиҳозлари жиҳатидан ҳам Қурбаканинг ошхонасидан унча фарқ қилмасди.

Йўлкани тиккасига кесиб ўтган тор йўлкага бурилишиб, ундан яна битта йўлакка чиқдилар. Бунисининг икки тарафида қатор-қатор хоналар жойлашган эди. Ер ости салтанати ниҳоятда кенглиги, йўлакларнинг сергармоқлиги Кўрсичконни ханг-манг қилиб қўйди. Тўрт тараф ғишгин йўлаклардан, гумбазлардан, хос хоналардан, аркалардан иборат эди.

– Менга қаранг, азизим Бўрсик! Бу қошонани қандай қилиб барпо этгансиз? Сира ақлим бовар қилмаяпти! – деди Кўрсичкон энсаси қотиб.

– Албатта, буларнинг ҳаммасини ўз қўлим билан барпо этганимда борми, ақл бовар қилмайдиган иш бўларди. Лекин, мен унчалик жон куйдирганим йўқ, фақат йўлакларни, хоналарни тозалаб қўйганман, холос. Анави томонда ярим вайрона хужралар тикилиб ётибди, уларни эпакага келтириш мумкин. Аммо менга бўёғи ҳам етиб ортади. Тўғрими? Қадим замонларда ҳозирги Ёввойи чакалакзорнинг ўрнида гавжум шаҳар бўлган экан. Биз турган жойларда ҳам инсонлар истиқомат қилганлар: суҳбат қурганлар, ухлаганлар. Отхоналарда от боқишган, кўраларда қўй боқишган, жангу жадалларга ҳам шу ердан жўнаб кетишган, тижоратлари гуллаб-яшнаган. Аҳоли бадавлат бўлган, қўли гул усталарнинг сон-саногини бўлмаган. Абадий иншоотлар барпо этганлар, шаҳримиз дунё тургунча туради, деб ўйлашган.

– Хўш, кейин нима бўлган? – деб сўради Кўрсичкон бетоқат бўлиб.

– Қайдам! – деди Бўрсик. – Аввало, муайян бир халқ аста-секин шаклланади, қаддини ростлайди, даври даврон суради, жаҳонга ҳукмронлик қилади, шаҳарлар барпо этади. Сўнг йўқолиб ке-

тади. Табиатнинг ўзгармас қонун-қондаси шунақа. Бироқ, биз доим барҳаётғимиз. Олимларнинг айтишига қараганда, кўргон-шаҳар барпо этилмасдан илгари ҳам бу ерларда бўрсиқлар яшаган эканлар. Биз ўзимизнинг отамерос юртимизга яна эгалик қиляпмиз. Баъзан биз ҳам бошимизни олиб олисларга кўчиб кетамиз. Лекин қулай фурсат бўлди дегунча дарҳол изимизга қайтамиз, қайтаверамиз!

— Шаҳар халқи ғойиб бўлгач, қандай воқеалар содир бўлган?

— Халқ бўлмагандан кейин шаҳар йил сайин харобага айланаверади, ёгин-сочинда деворлар қулай бошлайди. Ким билсин, балки бўрсиқлар ҳам ғайрат кўрсатишгандир?! Шаҳар аста-секин бузилиб, ер билан баробар бўлади. Сўнг вайронадан дов-дарахтлар кўкариб чиқади: уруғдан кўчат, кўчатдан дарахт бино бўлади; улар ўсиб-улғайиб, томир отиб ҳаммаёқни босиб кетади. Кузда ҳазонлари ерга тўкилиб, чириндига айланади. Музлар, қорлар эриб лойқаларни, ўғитларни оқизиб келади. Натижада ўрмон гуркираб кетади, ўтиб бўлмас чангалзор пайдо бўлади. Шундай қилиб, хилватда бизбоп ошиён тап-тайёр бўлиб турибди-да! Нима қиламиз? Ошиёнга жойлашиб олдик. Тепамизда, ўрмонда ёввойи ҳайвонлар, ҳар хил жониворлар макон тутди. Маза қилиб яшайтилар, ўзларидан ўзлари кўпайиб ётишибди. Ҳар ким ўз тирикчилиги билан ўзи овора, биров билан иши йўқ. Ит эгасини танимайди, таниса-да, лекин тан олмайди! Бу аҳволда яшаб бўлмас экан: ҳаммаёқни расвоси чиқиб кетди, ўйдим-чуқур, ахлатхона... Ҳайронман, кейинчалик нима бўлар экан?! Назаримда, токи одамлар қайтиб келиб, бу ерларни қайтадан обод

килишмаса, хайвонлардан бир иш чиқишига жиддий шубхам бор. Ҳозир ўрмоннинг хўжайини кўпайиб кетган: яхшиси ҳам бор, ёмони ҳам. Уларни номма-ном санаб ўтирмайман. Ўзингиз билиб оларсиз-а?!

– Бўлмасам-чи! – деб жавоб берди Кўрсичкон. – Лекин мен ёмон махлукдан кўркаман.

– Кўрқманг! – деб Бўрсик дўстининг елкасига қокиб кўйди. – Аслида, улар ҳам ёмон эмас, факаг ўзларидан бошкани ўйламайдилар, холос. Майли, эртага бир-иккита бўйни йўғонларга сиз тўгрингизда шипшиб кўяман, ана ундан кейин ялло килиб юраверасиз. Ҳеч ким мушугингизни «пишт» демайди. Мана кўрасиз!

Улар ошхонага қайтиб келишган пайт Каламушнинг феъли айниб қолган эди: аллақачон кийиниб олган, тўппончалари белида, ошхонада уёқ бориб-буёқ келарди. Афтидан, дарёга шахсан ўзи кўзқулоқ бўлиб турмаса, оламшумул фожиа рўй берадигандек ташвишманд эди.

– Кетдик, Кўрсичкон! – деди Қундуз. – Ўзим йўл бошлаб кетаман; ўрмонни беш кўлдай биламан. Агар анавилар яна гиди-пиди қиладиган бўлсалар, ўзимга кўйиб берасизлар!

– Бекорга безовта бўляпсиз, Каламуш, – деди Бўрсик. – Сир ўртамизда қолсин-у, лекин менинг ертўлам ҳам, лаҳимларим ҳам бегоналар ўйлагандек қиска эмас, ўрмоннинг нариги четига олиб чиқиб кўядиган йўлларим бор. Қани, бамайлихотир йўлга ҳозирлик кўринглар-чи! Ўзим сизларни кузатиб келаман.

Каламуш ўзини кўярга жой тополмасди, дарёга талпинарди. Начора, Бўрсик яна чирокни кўлига

олди-да, ўзи олдинга тушиб меҳмонларни ер ости йўлидан бошлаб кетди. Йўлак илон изига ўхшарди, охири кўринмасди. Оёқлар толди. Нихоят, олдинда гор оғзига ташлаб қўйилган шох-шаббалар орасидан тушаётган ёғду кўзларни камаштирди. Бўрсик уларга оқ йўл тилаб, ташкарига чиқарди-да, биров билиб қолмасин деб тешик оғзини эски ҳолатда қандай бўлса, худди ўшандай қилиб беркитди.

Ҳақиқатан ҳам, улар ўрмон четидан чиқиб қолдилар. Ёввойи чакалакзор ўзининг айқаш-уйқаш тошлоклари, ўтиб бўлмас бутазорлари, калин қорлари билан ортда қолган эди. Истикболда бепоён ва сокин далалар, баланд-паст, лахтак-лахтак дўнгликлар, қордан бино бўлган ҳар хил миноралар кўриниб турарди. Ундан нарида кадрдон дарё кумушдек товланиб ётибди. Уфқда қуёш кечки боғдаги яккаю ягона қизил олмадек осилиб турарди. Ёлғизоёк сўкмоқларни жуда яхши биладиган Қундуз йўлдошларини чаккон бошлаб борарди. Улар бир дақиқа тўхтаб, Ёввойи чакалакзорга яна бир бора назар ташладилар: бу жойдан чакалакзор катта қора доғга ўхшаб кўринарди – гўё атрофдаги оқ-оппоқ далаларнинг бокиралигига, исматига таҳдид солаётган ёвуз қучга ўхшарди. Йўловчилар ғанимат фурсатни қўлдан бой бермасдан шарт бурилиб, уй томон ошиқдилар. Лов-лов гулхан ёнаётган ўчокнинг тафтини, дўстларнинг ҳазилмутойибасини, кадрдон дарёни бениҳоя соғинган эдилар.

Йўл бўйи яна суюкли оғушга қайтаётганини ич-ичида ҳис қилиб келаётган Кўрсичқон равшан тортган шуури билан англаб етдики, ризқ-рўзни тўқис қилгувчи замин, сув босиб, қўлмак бўлиб ёт-

ган ўтлоқларга таъзим қилса арзирди. Қолаверса, унинг ўзи ҳам ям-яшил майса қопланган яйловлару кузда мевалари хил-хил пишадиган боғларнинг ажралмас қисми эди. Табиатга қарши курашиб бўлмайди. Табиат ўжарликни ҳам, қайсарликни ҳам кўтармайди. Шу боис ақл-идроқни эзгулик томон йўналтирган ҳолда табиат билан бақамти яшаш керак, табиат кучоғида яшаш керак. Демак, Кўрсичқоннинг уйи ҳам, ватани ҳам шу табиат, шу замин. Қувонса – кулгуси шу табиат бағрига таралади, йиғласа – кўз ёшлари шу заминга тўкилади.

Ҳ 6 0 6

ҚАДРДОН УЙ

ўз уйим – ўлан тўшагим

Қўйлар четан олдига тўпланиб бўлиб, юпка бурун катақларини кериб-кериб нафас олишар, жаҳл билан депсинишарди. Отар устидан ҳавога оппоқ буғ кўтарилди. Отар бирдан безовталаниб қолди. Чунки сал наридан иккита махлуқ югуриб ўтиб кетган эди. Қўйларни хурқитган махлуқлар – Кўрсичқон билан Каламуш эди, улар жонажон дарёга қуйиладиган ирмоқ бўйлаб гангир-гунгур суҳбаглашганча уйларига қайтардилар. Димоғлари чоғ эди. Қисқа қиш куни оқшомга уланиб борарди, атрофга қоронғилик чўкмоқда. Манзил эса ҳали олис эди. Буғдойзор ёқалаб тусмолиаб кетаётган эдилар, бирдан қўйларнинг отари турган ердан арава из солиб ўтган текис йўлни кўришди. Бунда юриш осонроқ деб, йўлдошлар қадамини тезлатишди. Аслида, тўғри йўл ҳам шу. Кўнгил барибир

сезади: «Маконга элтадиган тўғри йўл – шу!» деб юрак кафасида типирчилаб талпинади.

– Кишлокка келиб қолдик, чоғи, – деди Кўрсичкон андак хавотир аралаш қадамини секинлатиб.

Арава изи сўкмокка уланган эди. Сўкмок эса катта шоҳқўчага такаларди. Маълумки, жониворлар иложи бориचा одамлардан четда юрадилар. Қишлоқлар, ибодатхоналар, қаҳвахоналар, почта-хоналар уларни канчалик ўзига тортмасин, лекин барибир овлоқдан юришни маъқул кўрадилар.

– Ҳечкиси йўк, – деб дўстига таскин берди Каламуш. – Одатда, кечки пайт одамлар уй-уйларига бикиниб оладилар. Эркак билан хотин, бола билан чақа, ит билан мушук жамулжам бўлишиб, ўчок атрофига тўпланишади. Биз аста-секин кишлок оралаб ўтиб оламиз. Ҳеч нарса бўлмайди. Ҳатто деразалардан бўйлаб, ландовур одамлар нима қилаётганини томоша қилиш мумкин. Ҳамма ўз иши билан машғул, биз билан бировнинг иши бўлмайди.

Эндигина ёғиб ўтган юпкагина қор чойшабни ғичирлатмай босишиб кишлокка кириб келганларида атроф ғира-шира бўлиб қолган эди. Қоронғида ҳеч нарсани фарқлаб бўлмасди. Факат кўчанинг икки ёқасидаги турна қатор уйларнинг деразаларидан тўқ сарик, қизғиш шуълалар кўринарди, холос. Уйларда ўчоқда олов ёки чирок ёнарди, зулмат копланган оламга ўшалар ёғду сочарди. Кўп уйларнинг панжарадор пастак деразалари ёпиксиз, пардасиз бўлиб, кўча-қуйда дайдиб юрган беодоб томошабинлар ичкарида столини қуршаб ўтирган одамлар чойхўрлик қилишяптими ёки кашта тўқишяптими, ўчок атрофига ғуж бўлиб олишиб, тиржайиб ўтиришибдими ёхуд афт-ангорларини

бужмайтиришганча гап сотишяптими, хуллас, хамма-хаммасини бемалол кўриши мумкин эди. Одамлар ўзларини ниҳоятда эмин-эркин хис этишар, ташқаридан биров кўриши мумкин деган гапни ҳатто хаёлга ҳам келтиришмасди.

Битта текин сахна қолиб, бошқасини томоша қилиб келаётган бизнинг томошабинлар бир уйда тарғил мушукни қандай қилиб эркалашаётганини, иккинчисида ухлаётган болани даст кўтаришиб, каравотга ётқизишаётганини, учинчисида эса ҳорғин эркак энқайиб, тугаб турган тарашанинг учига чубуғини қоқаётганини кўнгиллари суст кетиб томоша қилдилар. Осиглик пардаси худди ялтирок экранга ўхшаб, ичкаридаги ёруғликни кўчадаги зулматдан ажратиб турган кичкина дарчани кўрганларида, айникса, уйларини, ўша тўрт томони девор, кафтдек оламини жуда-жуда соғинганларини теран хис этдилар ва энтикиб кўйдилар. Бир жойда оппоқ парданинг устида қафас осилиб турарди. Оппоқ парданинг нариги тарафидан яккол кўриниб турарди: қафаснинг ингичка симлари-ю, ҳар бир коворғаси, ички кирралари, бир чети кемирилган қандгача аник-равшан кўринмоқда эди. Қафасдаги қушча бошини канотлари остига олиб, уларга шу қадар яқин ўтирардики, ҳатто уни бемалол силаб-сийпалаш мумкин эди. Ёп-ёруғ экранда дикқайган патларининг учи ҳам акс этиб турарди. Уларнинг нигоҳини сездими ёки ноҳос уйғониб кетдими, ишкилиб, қушча хавотирланиб бошини кўтарди. Тумшуғини қафас симига нукиб-нукиб тозалади, сўнг ҳорғин эснади; атрофга олазарақ боқиб, бошини орқасига ташлади, ҳурнайган патлари аста юмилди ва ҳаракатсиз қотди-қолди.

Каламуш билан Кўрсичкон ёқасидан кираётган совук изғиринни эндигина пайкаб қолдилар. Юнгларига осилиб қолган сумалаклар уларнинг чексиз хаёлларига нукта қўйгандек аъзойи баданларини чимдиб-чимдиб оларди. Совқатганларини, оёқларидан мадор кетганини яққол ҳис этдилар. Ҳали уйлари олис, лекин оёқлар тамом бўлган эди.

Қишлоқдан чиқаверишда турнадек тизилган уйлар тугади ва тунги зулмат қўйнида ором олаётган таниш далаларнинг бўйи димокқа урилди. Улар охирги маррани забт этиш – уйга омон-эсон стиб бориш учун бутун куч-иродаларини тўпладилар. Ўчоқда чирс-чирс этиб гуркираётган гулхан гўё уларни қошига имлади. Қанчалик тиришмасинлар кадамлари оғир кўчар, ҳар ким ўз фикр-хаёли билан банд: Кўрсичкон фақат кечки овқатни ўйларди, холос. Бошқа нарсани ўйлайман деб миясини зўриктиради-ю, аммо овқатдан бошқа нарса хаёлига яқин йўламасди. Атроф зим-зиё, нотаниш – у инонихтиёрини Каламушга бериб, баҳоли қудрат унинг кетидан эргашиб борарди. Каламуш эса, одатдагидек, беш-олти кадам олдинда борарди, букчайиб, Кўрсичконга эътибор ҳам бермас, нигоҳи оёқ остидаги кулранг йўлга қадалганди. Шу тарика Кўрсичкон бирдан такка тўхтаганини ҳам, қандайдир товуш уни турган жойига михлаб қўйганини ҳам сезмай қолди.

Биз, одамлар учун ҳайвонлар билан ташқи олам ўртасидаги мулоқот замирида ётадиган нозик туйғулар аллақачон ўз аҳамиятини йўқотган. Ўша туйғулардан бирини, тахминан «ҳид билиш» деб аташимиз мумкин. Жониворларнинг бурни худди сапёрлар «искабтопари» каби кечасию кундузи бирдек ишлаб туради: хавф-хатардан дарҳол

огоҳ килади. Кўрсичкон кўкқис кандайдир хатарни сезган эди, лекин айнан кандай хатарга рўпара бўлаётганини ҳали тўла-тўқис англаб етмаганди. Таниш хиддан эти жимирлаб кетди. Сўнг шоша-пиша ўша хидни қайта-қайта хидлаб кўрди ва жуда таниш эканига ишонч ҳосил қилди. Жин урсин, ахир бу ўз уйининг хиди-ку! Эссизгина кулба! Дарёни илк бора кўрди-ю, киндик қони томган кадрдон гўшасини ташлади-кетди! Ушандан бери уйдан хабар олиб қўйишни хаёлига ҳам келтирмачи. Мана, энди уйининг таниш хиди уни чорлаётир. Қизиқ, уйдан чиқиб кетгандан буён янги хаёт нашъу намосига маст бўлиб юраверибди! Лекин, кўхна оромгоҳ хотиралари ҳали тирик экан. Мана, болалик кунлари, эси кирди-чиқди бўлиб қолган кекса бувисининг алмойи-алжойи эртаклари бир-бир кўз ўнгида жонланяпти... Тўғри, бу уй кўримсизгина, жиҳозлари ҳам рангсиз, бироқ нима бўлганда ҳам, ўз уйи – ўлан тўшаги, ўз қўллари билан курган; кечгача тер тўкиб, ҳориб-толиб курган уйи. ахир! Соҳиби бағрида бўлган кезлар уй ҳам ниҳоятда бахтиёр эди: ҳозир Кўрсичконни жуда соғинганди, киёфасига мунг ажин солганди гўё. Бироқ, унда на алам, на нафрат бор. Фақат мен борман, шу ердаман, сизни ҳамон кутяман, деб хид таратарди, холос. Бу даъват, бу чорлов бағоят самимий эди, унга жавоб қилмасликка Кўрсичкон ожиз эди.

– Каламушжон! – деб кичқирди у ҳаяжонланиб. – Бир сония тўхтанг! Мухим гапим бор!

– Кўрсичкон, жадал-жадал юрсангиз-чи! Мунча имиллайсиз, ахир! – деб зардали жавоб қайтарди Каламуш оркасига карамасдан.

– Тўхтанг, ўтиниб сўрайман! – деб зорланди Кўрсичкон. – Менинг эски уйим манави ерда!

Эшитяпсизми?! Шу ерда! Хидидан сезиб турибман! Уйга бирров киришим керак! Кирмасам, уят бўлади! Илтимос, оркангизга кайтинг!

Бу пайтда Каламуш анча олислаб кетган бўлиб, у Кўрсичқоннинг оҳ-воҳини элас-элас эшитарди, холос. Лекин айнан намуноча дод-фарёд килаётганини тушунмасди. Чунки об-ҳавонинг айний бошлагани Каламушни жиддий ташвишлантириб қўйганди: унинг бурни ҳам яқинлашиб келаётган хавфхатарни яққол сезган эди – тез орада гупиллатиб қор ёғиши аниқ эди.

– Кўрсичқон, юрсангиз-чи! Мунча имиллагингиз! – деб орқасига бурилиб кичкирди у. – Топган нарсангизни эртага келиб олиб кетамиз! Ҳозир вақт ғанимат, қор ёғади, қо-ор! Назаримда, яна адашиб қолганга ўхшаймиз! Худо хайрингизни берсин, тезроқ келинг! Бурнингиз зарур бўлиб қолди! – Каламуш бакириб-бакириб жадал олға кетди.

Кўрсичқон йўлда ёлғиз қолди. Дард-аламдан юраги зардобга тўлиб-тошиб кетди, бошига муштлаб-муштлаб йиғлагиси келарди. Бироқ, мана шундай мусибатли дамларда ҳам садоқат устун келди: у дўстидан ажралишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмади. Уёқда эса кадрдон уйининг таниш хиди тинимсиз равишда чорларди, даъват этарди, зорланарди, ялиниб-ёлворарди. Бундай ҳолга бардош бериш жуда қийин, туйғулар талаши ҳар қандай метин иродани синдиришга қодир. Кўрсичқон шиддат билан бурилди-да, йўлга тушди: гўё қалбидаги нозик ришталар чирт-чирт узилгандай бўлди. Нима қилсин? На иложи бор?.. У Каламушнинг орқасидан кетди. Беҳол таниш хид эса: «Бағритош, бемехр! Янги дўст топиб, бизни унутдингми?!» деб таъна қилар, Кўрсичқоннинг изидан қолмасдан таъкиб қиларди.

Нихоят, у Каламушга етиб олди. Каламуш унинг ахволидан бутунлай беҳабар эди. Шунинг учун дарров турмуш ташвишларидан гап очди: ўчокка қандай қилиб ўт ёкиш керак? Кечки овқатга нима пиширамиз? У ўзининг йўл-йўриқларига андармон бўлиб, Кўрсичқон худди оғзига толқон солгандек сукут саклаб келаётганига ҳам деярли эътибор бермади. Улар Кўрсичқоннинг эски уйидан хийла олислаб кетишгач, йўл четида ётган тўнка қаршисида тўхтадилар.

– Оғайни, жуда чарчаган кўринасиз? Ҳатто гапиришга ҳолингиз йўқ, шекилли. Келинг, озгина нафасимизни ростлаб олайлик! – деб таклиф қилди Каламуш. – Ҳали қор ёға бошлагани йўқ. Биз йўлнинг асосий қисмини босиб ўтдик.

Кўрсичқон тўнка устига чўкди. У ниҳоятда забун бир қайфиятда эди, ич-ичидан отилиб чиқаётган йиғисини аранг босиб ўтирарди. Боядан бери тупугини ютиб, йиғисини қайтарарди, лекин охири оғзи ҳам қуриб қолди – тупуги тугади ва беихтиёр «ҳик» деб юборди. Кейин иккинчи марта «ҳик» этди-ю, тамом, тўхтовсиз ҳикиллайверди. Йўл давомида ичига ютган тупуқлари кўзларидан шашкатор ёш бўлиб отилиб чиқа бошлади. Ахийри сири, яъни йиғлаётгани ошқор бўлгач, ўкириб-ўкириб, хўнг-хўнг йиғлай бошлади. Йиғлаганда ҳам Каламушнинг юракбағрини эзиб-эзгилаб, тимдалаб-юмдалаб йиғларди. Ўзиям Кўрсичқон йиғини йигирма беш макомга солиб, йигирма беш хил кўринишда йиғлади: у гоҳида йиғисининг шакл-шамойилини ўзгартирса, гоҳида мазмун-мундарижасини ўзгартирарди. Яъни, йиғини янги ва янги ранг-тасвирлар билан бойитарди, айни пайтда ўша янги ранг-тасвирларни хилма-хил, теран маъно билан бойитишни ҳам унутмасди.

У дунёни бошига кўтариб шу қадар фиғон чекардики, бечора Каламуш нима килишини билмасдан ростакамига эсанкираб қолди. Анча вақтгача лом-мим демади, сўнг босиқ оҳангда:

– Сен етим эмассан, тинчлан, жигарим! – деди. – Отанг ўлдими? Онанг ўлдими? Нима бўлди? Одам Ато жаннатдан қувилганда ҳам бунчалик фарёд қилмаган бўлса керак! Нима бўлди? Гапиринг-да, юрагимни сиқиб юбордингиз-ку!

Кўрсичқон дўстига бир нималар демокчи бўлиб оғиз жуфтларди-ю, аммо айтмоқчи бўлган сўзлари бўғзидан ташқарига чиқмас сўз ўрнига ҳам йиғи чиқаверарди.

– Биламан, менинг уйим жуда ғариб, фақирона, – деди у йиғи орасида бўлиб-бўлиб. – Меники сизникидек шинам... Қурбақаникидек ҳашаматли... Бўрсикникидек узун эмас. Лекин, меники ўзи шунақа. Нима қилай? Бошимни қайси деворга уриб ёрай? Мен барибир ўз уйимни яхши кўраман. Ҳамма ўзиникини яхши кўради. Ҳатто кўнғиз ҳам ўз боласини «Опоғим!» дейди. Хуллас, мен йўлда келаётиб ўз уйимни ҳидидан тасодифан таниб қолдим. Сизни чақирдим, сизга худони зорини қилдим. Лекин сиз, Каламушжон, қайрилиб ҳам қарамадингиз! Шўрлик уйимнинг хиди ортимдан эргашиб, ялиниб-ёлвориб келаверди, мен бўлсам, сизнинг ортингиздан эргашдим... Шундоқ бурилиб, уйимга бир кириб ўтсак бўларди-ку?! Сиз бўлсангиз...

Кўрсичқоннинг ёдига яна болалик хотиралари тушдими, нима бало, йиғисини қолган жойидан авж пардаларда давом эттирди.

Каламуш рўпарасидаги бўшлиққа тикилганча миқ этмай турарди, фақат Кўрсичқоннинг елкаларини оҳиста-оҳиста силарди. Анча фурсатдан сўнг:

– Гап нимадалигини энди тушундим! – деди Каламуш маъюс тортиб. – Мен кип-қизил тўнка эканман! Ҳатто ёввойи тўнғиз ҳам эмасман, кип-қизил аҳмокман вассалом! – У Кўрсичқоннинг ўпкаси босилиб, ховуридан тушгунча сабр-тоқат билан кутиб турди-да, сўнг тўнкадан туриб: – Гап бундай, оғайни! – деди. – Қани, кетдик! – деб боя келган тарафларига қараб жўнади.

– Эй, қаёққа кетяпсиз?! – деб хитоб қилди Кўрсичқон йиғи аралаш.

– Уйингизга борамиз! – деди Каламуш қувнок товушда. – Туринг, йиғини бас қилинг! Ҳадеб бурнингизни тортаверманг, бурнингиз бизга ҳали кўп керак бўлади!

– Орқангизга қайтинг, Каламушжон! – деб ялинди Кўрсичқон. Ялиниши қор қилмагач, ўрнидан сапчиб турди-ю, Каламушнинг ортидан югурди. Унга яқинлашгач: – Уйимни қидириб овора бўлманг, кеч бўлди. Энди барибир тополмаймиз. Ахир мен сизга, уйимни топиб беринг, демадимку! Шунча турган уй бундан кейин ҳам тураверади, ўғри орқалаб кетмайди!.. Қолаверса, мен уни тасодифан кўриб қолдим. Ундан кўра, дарёни, кечки овқатни ўйлайлик!

– Дарёнинг ҳам, кечки овқатнинг ҳам... – деди Каламуш. – Мен сизга нима деяпман: уйингизни барибир топамиз, топмасак – то тонггача қидираверамиз, вассалом! Эшитдингизми?!

Кўрсичқон қанчалик ялиниб-ёлвормасин, Каламуш уни боя келган йўлларида судраб кетаверди. Қизиғи шундаки, бирпасда ҳар хил ичақузди латифалар сўйлаб дўстининг кўнглини овлашга ҳам улгурди. Шу тарзда қанча йўл юрганларини сез-

май қолдилар. Ниҳоят, Кўрсичқонга хидлар ҳужум қилган жойга етдилар.

– Энди сафсатага ўрин йўк! Бурунни ишга солинг, бурунни! – деди Каламуш катъий оҳангда.

Анча вақт индамай олға босишди. Бирдан Каламушнинг қўлига ток ургандай бўлди: у Кўрсичқонни етаклаб олган эди, демак ток Кўрсичқоннинг қўлидан ўтган. Шу заҳоти Каламуш қўлини қўлтиғига қисиб олди, ўзини ҳам сал четга тортди. Бутун вужудини кулоқка айлантириб энди нима бўлишини кута бошлади.

Аллақандай товушми, эпкини сезмади. Буни кулоқ сездими ё бурун сездими – билиб бўлмасди. Мухими – сезилди.

Кўрсичқон уч-учлари титраётган бурнини юкорироқ кўтарди-ю, хавони қиска-киска хидлаганча ҳайкалдек котиб турди-да, туйкус бир тарафга югуриб кетди. Аммо дарров изига қайтди – хаводаги изни йўқотиб қўйди. Яна хавони қиска-киска хидлай бошлади ва таниш ҳидни топиб олди: бу гал шошилмасдан шахдам юриб олға кетди.

Каламуш дўстининг орқасидан хатти-харакатларини хаяжон ичра кузатиб борарди. Ана, Кўрсичқон ойпарастлар каби хандақдан эмаклаб ўтди ва қуруқ шох-шаббалар оралаб, искалана-искалана бийдай далага чикиб олди. Юлдузли осмон остида бир маромда одимларди. Дабдурустан қандайдир кавакка шўнғиди – кўринмай қолди. Лекин, Каламуш дўстининг қаерга кириб ғойиб бўлганини кузатиб турган эди: у ҳам Кўрсичқоннинг изидан тушди. Лаҳим жуда тор, дим бўлиб, зах ҳиди анқирди. Хийла букчайиб юришга тўғри келди. Ахийри, Каламуш

кадини ростлаб, мирикиб керишди ва уёқ-буёғини коқди.

Кўрсичкон гугурт чакди: олов шуъласида топ-тоза супуриб-сидирилган, қизғиш қум сепилган кенг майдон намоён бўлди. Рўпарада кичик эшик, эшик тепасида лотин имлосида ёзилган лавҳа осиглиқ эди: «Ko'rsichqon xalta-ko'chasi». Лавҳа ёнида кўнғироқ халқаси бор эди.

Кўрсичкон девордаги фонарни олиб ёқди: Каламуш энди яққол кўрдик, улар уй олдидаги сахнада турардилар. Эшикнинг бир тарафида ўриндик, бошқа томонида мола – Кўрсичкон ўз уйида жуда батартиб экани шундоқ билиниб турарди. Ҳовли атрофи бегона махлуқлар ошиб ўтолмайдиган даражада ўраб қўйилган: тек қўйилса, бирпас-да ҳовли ҳам отхона бўлиб кетади. Деворларга кирққулоқлар солинган сим саватлар илинган эди. Оралиқда жавонлар жойлашган, жавонларда митти ҳайкалчалар бор: Гарибалд, Самюэл, киролича Виктория ва бошқа замонавий Италиянинг миллий қахрамонлари. Ҳовлининг бошқа томонида спорт майдончаси, унинг атрофига ўриндиклар ўрнатилган эди. Ўртада ҳовуз, ичида балиқчалар сузиб юришибди. Ҳовузнинг кирғоқлари садаф чиганоқлар билан зийнатланган. Ўртасида эса садаф чиганоқлар билан зеб берилган қандайдир ғаройиб иншоот қад кўтариб турарди. Унинг тепасига каттагина ойна шар ўрнатилган бўлиб, унда тўрт тараф тасқара киёфада акс этарди.

– Балиқчалар юзаяптими ё сузаяптими? – деб сўради Каламуш ҳовуздан кўзларини узмасдан.

– Шохи бўлса, сузади. Шохи бўлмаса, юзади, – деди Кўрсичкон.

Кўрсичкон ўзи учун азиз бўлган нарсаларни кўриб, аста илжайди. У Каламушни ичкарига таклиф қилди-да, кираверишдаги чирокни ёқди. Эски уйни калин чанг коплаган эди. Анчадан бери биров яшамагани учун ташландик ҳолга келган, туси ҳам ўзгара бошлаган эди. Хоналар тор, мебеллари ғарибгина. Кўрсичкон тумшугини тутамлаганча креслога маъюс чўқди.

– Каламушжон, нега мундай қилдим-а?! – деб хазин хитоб қилди Кўрсичкон. – Нега сизни бу ерга олиб келдим?! Фақирона муздек уйимга келиб-келиб шу бугун бошлаб келаманми-а?! Ундан кўра, шинамгина сизнинг уйингизда, бозиллаб турган ўчок қаршисида ўтириб оловда тоблансак бўлмасмиди?!

Каламуш дўстининг дийдиёларига қулоқ солмасдан уёқдан-буёқка юрар, хоналарнинг эшикларини бир-бир очиб жиҳозларни синчиклаб кўздан кечирарди. Чирок ва шамларни ёқиб, қулай жойларга ўрнаштирарди, онда-сонда:

– Уйингиз зўр экан, Кўрсичкон! – деб хитоб қиларди. – Хоналарнинг қулайлигини қаранг! Обрези ҳам бор – бемалол ғусл қилиш мумкин! Энди бу кечани маза қилиб ўтказиш керак. Биринчи масала – гуриллатиб гулхан ёқиш лозим бўлади. Буни ўзимга қўйиб берасиз! Керакли зотлар қаерда эканини топиб оламан, ҳа! Меҳмонхона анави ерда бўлса керак-а? Қойил-э, адашмай топдим! Деворга йиғиштириладиган йиғма қаравотларни ўзингиз ясаганмисиз? Яшанг, азамат! Мен ҳозир ўтин келтираман. Сиз ҳўл лагга билан хоналарни бир қур айланиб чиқинг, латтани ошхонадан топасиз. Бўлинг қимирланг!

Каламуш кучок-кучок ўтин ташиб келиб, ўчоққа ўт ёккунча дўстининг гайратидан илҳомланган Кўрсичқон ҳам завк-шавк билан полларни ювди, мебелларнинг чангини яхшилаб артди, хоналарни тартибга келтирди. Бу орада ўчоқда гулхан повпов этиб ёна бошлади. Каламуш дўстини исингани чорлади. Аммо, Кўрсичқон негадир яна тумтайиб олди: диванчада кир латтага юзларини буркаб, умидсиз бир ахволда ўтирарди.

– Каламуш, энди нима еймиз? Қорнимиз сурнай чаляпти-ку! Уйда эса ҳеч вақо йўқ, – деб минғирлади у.

– Оппа-осон умидсизликка тушасиз-коласиз! – деди Каламуш зардаси қайнаб. – Ҳозиргина ош-хонадаги жавонда консерва очадиган очкични кўрдим. Қаерда очкич бўлса, ўша ерда, албатта, балиқ консерваси бўлади. Шунақа гапни эшитганмисиз, ишкилиб?! Туринг-э, ўзингизни қўлга олинг! Қарайлик-чи, бирор нарса топилиб қолар!

Улар барча жавонларни, тортмаларини ағдартўнтар қилдилар, емиш кидирдилар. Қидирув зое кетмади: бир кути балиқ консерваси, бирталай тешиккулча, пишлок топдилар.

– Зиёфатдан нимаси кам?! – деди Каламуш озик-овкагни столга кўяркан. – Баъзи бировлар бундай овқатларни кўрсалар дарров сўлақайини оқизадилар.

– Нон йўқ, мой йўқ, яна... – деб ўзича минғирлади Кўрсичқон.

– Ғоз жигаридан тайёрланган кийма йўқ, шампан йўқ, – деб калака қилди Каламуш. – Айтгандай, йўлак охиридаги эшикдан омборга кирилайдими?

– Омборга кирилади.

– Ана, айтмадимми! Бу уйда йўқ нарсанинг ўзи йўқ! Мен ҳозир... – У омбор эшигидан ичкарига кириб ғойиб бўлди. Хиёл вақт ўтгач, ҳаммаёғи чангга ботган алфозда кўлида ҳам, кўлтиғида ҳам икки шишадан пиво билан пайдо бўлди ва: – Иштаха карнай-ку, Кўрсичқонвой! – деди. – Қандингизни уринг! Жонингизнинг хузурини билар экансиз! Оббо, азамат-эй! Бекорга уйингизнинг хидини етти чақиримдан танимас экансиз-да! Шунча давлатни қандай тўплагансиз? – Каламуш ликопча, пичоқ, санчкиларни столга териб қўйди.

Кўрсичқон эса тутила-тутила баъзи буюмлар холасидан мерос қолганини, бошқаларни ўз пешона тери билан ишлаб топганини, емай-ичмай мисқоллаб тўплаганини хикоя қила бошлади. Бир пайт шунчалар жўшиб кетдики, қорни очлиги ҳам, стол устида овқатлар мунтазир бўлиб турганини ҳам эсидан чиқариб юборди: нима тўғрисида гап бошласа бас, дарҳол ўша нарсани ушлаб, меҳр билан силарди-сийпарди; ҳатто ўша матохини атайлаб чирок ёруғига тутиб кўрсатарди. Ўлардек оч қолган Каламуш култ-култ этиб тупугини ютар, минг бир азоб билан очлигини фош этиб қўймасликка ҳаракат қилар эди. Кўрсичқон кўрсатаётган нарсаларни кўздан кечирарди-да:

– Жуда зўр экан! Вой, антика-ку! – деб мақтаб кўярди.

Бир амаллаб Кўрсичқонни столга қаратди ва консерва қутисини энди очмоққа шайланган ҳам эдики, ҳовлидан ғала-ғовур кўтарилди. Ғала-ғовурдан айрим гап-сўзларни илғаб олиш мумкин эди.

– Қани, сафга туринглар-чи! Чирокни баландроқ ушла! Томми, сенга айтяпман! Ҳозир йўталиб

олинглар. Санаганимда йўталманглар: бир, икки, уч... Митти Билл қани? Ҳой, галварс, якинрок келсанг-чи, сени кутиб турибмиз, ахир!

– Нима бўляпти? – деб кизиксиниб сўради Каламуш донг котиб.

– Улар дала сичқонлари, – деб изох берди Кўрсичқон. – Ҳар йили мана шу паллада уйларни бирма-бир айланиб чиқиб, қўшиқ айтишади. Биз томонларда шунака одат бор: Осиёданми, Сарисоёданми келган, дейишади. Мени асло эсларидан чиқаришмайди, охирида, албатта, эшигимни қоқишади. Уларни тансик таомлар билан сийлайман, кечки овқат тайёр бўлса, ҳаммасини меҳмонга таклиф қиламан. Ўзлариям чуғур-чуғур, вағир-вуғур қилишиб, қулоғимни қоқиб қўлимга беришади!

– Қани, кўрайлик-чи! – деб Каламуш ўрнидан туриб эшикни очди.

Остонада фонуснинг хира ёруғида ярим доира ясаб саккиз-ўнтача дала сичқонлари туришарди. Томоқ-бўйниларига қиш-қизил жун шарф ўралган бўлиб, қўлларини чўнтақларига тикиб олишган эди. Совқотишганми, нима бало, тинимсиз депсишарди. Бир-бирларига кўз кири билан имо-ишора қилишар, уялинкираб ҳиринглашар, бурунларини тортишиб, енглари билан артиб кўяр эдилар.

Эшик очилган заҳоти фонус кўтариб турган ёши каттароқ сичқон:

– Бир, икки, уч – бошладик! – деди.

Бирдан жарангдор жўровоз янгради. Бу ота-боболар қор босган далалар қўйнидами, иссиқ ўчоқ олдидами тўқишган қадимий Милод қўшиғи эди. Уни милод байрами кунлари ёш авлод мароқ билан қуйлашарди.

МИЛОД ҚЎШИҒИ

*Ҳамқишлоқлар, ушбу аёзли дамда
Ҳимнат эшигингиз очингиз кенгроқ!
Қор билан бўронлар бирга кирса-да,
Таклиф айланг бизни ўтга яқинроқ.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!*

*Турибмиз дилдираб яхшилак уза,
Кўлни куфлаб, тинмай оёқ урамиз.
Сиз эса бепарво тортиб ҳомуза
Ўчоқ олдидасиз, ташқарида биз.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!*

*Ҳали тун ярмидан оғганича йўқ,
Бизни бошлаб келди даргумон юлдуз.
Сизга бахт тилашга берингиз ҳуқуқ,
Ёр бўлсин бахт сизга кечаю кундуз.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!*

*Саҳий Одам Ато, Юсуф-ку қорда,
Юлдузин молхона уза кўрганди.
Марямчи, шўрлик ночор аҳволда,
Похол тўшак узра кўзи ёрганди.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!*

*Шунда фаришталар сўраб қолдилар:
Мавлуд билан ким қутулади илк бор?
Рости шу, биринчи бўлди ҳайвонлар
Кун кўргани учун шу ерда бедор.
Тонгда уларга ҳам шодлик ёр бўлсин!*

Овозлар тинди. Кўшикчилар уялинқираб, қалай, ёмон эмас-а, деган маънода бир-бирига им қоқишиб кўйдилар. Жимлик чўкди. Бирок, сукунат узок давом этмади. Олис-олислардан ибодатхоналарда чалинаётган кўнғирокларнинг жарангдор товуши эшитила бошлади. Бу товуш гўё Милод кўшиғига басталанган мусикага ўхшарди.

– Қойилман, ясаб кўйдиларинг! – деб хитоб қилди Каламуш. – Марҳамат, ичкарига киринглар! Исиниб олинглар, бирор нарса ютиб олинглар!

– Қадамларига ҳасанот! – деб мулозамат қилди Кўрсичкон. – Эшикни маҳкамрок ёпинглар! Анави ўриндикни ўчоқка яқинроқ суринглар. Бирпас шошманглар-чи, ҳозир... Каламуш, энди нима киламиз? Меҳмонларни нима билан сийлаймиз? – деб пичирлади тушкунликка тушиб.

– Буёғини ўзимга кўйиб берасиз! – деди Каламуш дадил. – Ҳой, фонус кўтарган шумтака, буёққа кел-чи! Сенда гапим бор!.. Айт-чи, бу ўртада тунда ҳам савдо киладиган навбатчи дўкон борми?

– Бўлмасам-чи, бор, сэр! – деб жавоб кайтарди сичкон бола одоб билан. – Байрам кунлари дўконлар кечасию кундузи ишлайди.

– Гапимга кулоқ сол, бўйдоқ! Ҳозир фонус кўтариб борасану менга...

Каламуш товушини ниҳоятда пасайтириб гапиргани учун нима деганини эшитиб бўлмади. Кўрсичкон кулоқларини динг қилди, Каламуш эса изоҳ бераётган экан:

– Фақат энг яхшисидан олгин! Йўқ, уч кило етади. Яна ўзинг биласан. Фақат олий навидан олгин, мен бошқасини ёқтирмайман. У ерда бўлмаса, бошқа дўконга боргин, хўпми?! Бора қол энди...

Изоҳот Каламушнинг кўлидаги тангалар сичқон боланинг ихтиёрига топширилиши билан яқунланди. Катта тўрвани кўтарган сичқонвачча фонус билан йўлини ёритганча кўздан ғойиб бўлди. Уйдаги сичқончалар ўриндикқа тизилишиб жойлашдилар: улар тинимсиз оёкчаларини ўйнатишарди, оловга роҳатланиб тобланишарди, совуқдан жунжиккан баданларини укалашарди. Кўрсичқон меҳмонларни кизикрок сухбатга тортмоқчи эди, лекин бўлмади. Кейин бу йилги байрам тантаналарида ёш бўлгани туфайли катнаша олмаётган жажжи кавмқариндошларини бирма-бир суриштира бошлади.

Каламуш пиво шишаларига ёпиштирилган ёрликларни синчиклаб ўкиб ўтирар экан, улардан бири «Кўхна Бертон» корхонасида тайёрланганини билиб олди.

– Кўрсичқон, дид-фаросатингизга қойилман! – деб таҳсин айтди Каламуш. – Бизга зарур нарсани илгари олиб қўйган экансиз. Энди доривор солинган иссиқ инглиз пивоси тайёрласак бўлади. Кўрсичқон, доривор келтиринг! Мен шишаларни очиб тураман.

Масаллик тайёрлаб, уни сирли кострюлькага солиб, ўчоқдаги лахча чўғ устига қўйиш ҳеч қанча вақт олмади. Бирпасдан сўнг ҳар қайси сичқонча бир кружкадан ўз улушини хўшлаб-хўплаб ича бошладилар. Улар йўталиб-йўталиб қўйишарди. Чунки инглиз пивоси томоқ ва бурунни ачиштирарди. Кейин «майхўрлар» кикир-кикир кулдилар, боягина совкотиб ўтирганини ҳамма эсдан чиқариб юборди.

– Бу шумтакалар томоша кўрсатишни ҳам биладилар, – деб ёш дўстларини мактади Кўрсичқон. – Ўзлари драматик асар ёзишиб, ўзлари сах-

налаштирадилар. Қойил қилиб ижро этадилар. Ўтган йили дала сичкони тўғрисида бир асарни намоёиш қилдилар. Унда бигга сичқон денгиз қароқчиларига асир тушиб қолади, қароқчилар уни кемага боғлаб қўядилар. Бечора сичқон бир амаллаб асирликдан қутулиб, уйига келса, махбубаси уни қутмасдан сочини кесиб, роҳибаликни бўйнига олиб қўйибди. Ҳой, иним, янглишмасам, сен ўша томошада катнашгансан-а? Ўрнингдан тур, бирор-та монолог айтиб бер!

Тўрт тарафдан илтимослар ёғилавергач, талантли сичқонча истар-истамас ўриндикдан тушди қизариб-бўзарди, ҳиринг-ҳиринг қулди, сўнг атрофига олазарак назар ташлади-ю, оғзини катта очди. У оғзини очди-ю, шу ҳолатда ҳайқалдек қотди-қолди. Ўртоқлари унга роса далда беришди. Кўрсичқон ҳам уни эркалатди, ҳатто Қаламуш ёш талантнинг елкасидан силаб-сийпади. Бироқ, кўпчилик ўртасида шарманда бўлишдан ваҳимага тушиб қолган навқирон истеъдод эс-ҳушини йиғиб ололмади.

Эшик лўқидони ширк этиб, очилди-ю, остонада оғир тўрвани майишиб аранг кўтариб турган сичқонча кўринди. Фонусли дастёр ичкарига қадам босган пайтда эс-ҳуши оғиб қолган ёш таланга биринчи тиббий ёрдам кўрсатилган эди. Тўрвадаги тансиқ ноз-неъматлар стол устига ағдарилди-ю, монолог хангомаси бирпасда ҳамманинг ёдидан кўтарилди. Бош кўмондон вазифасини ихтиёрий равишда ўз зиммасига олган Қаламуш сичқончаларга барча юмушларини инсоф билан тақсимлаб берди ва ҳаш-паш дегунча зиёфат таомлари тайёр бўлди. Боягина куп-қуруқ бўлган стол сархил таомлар билан

тўлиб-тошиб кетди. Каловланиб қолган Кўрсичқон ўриндиқнинг бир томонидан жой олди. У митти дўстлари лунжларини тўлдириб овқат чайнаётганидан беҳал завқланарди. Беихтиёр ишгаҳаси очилиб кетганини ҳис қилди ва шундагина кун бўйи туз тотмаганини эслаб қолди-ю, бирдан овқатга ташланди. Ҳар қалай, уйга қайтиб келгани яхши бўлибди, баҳонада, мана, қавм-қариндошлари билан дийдор кўришиб ўтирибди. Овқат устида эски замонлар хусусида гап кетди: сичқонлар миш-мишларнинг икир-чикир тафсилотларини ҳам қолдирмай сўйлаб бердилар. Кўрсичқонни кизиктирган юзлаб саволларга тўла-тўқис жавоб қайтардилар. Каламуш эса сичқонлар суҳбатига деярли аралашмади, фақат ҳар бир сичқонни кўнгли тусаган таомдан олиб ейишга даъват этиб турди. Энг муҳими – Кўрсичқон бемалол ўтирсин, яйраб-яшнасин деб кўлидан келганча ҳаракат қилди.

Ниҳоят, меҳмонлар тапир-тупур қилганларича миннатдорчилик билдиришиб, қайта-қайта байрам тилақларини изҳор этишиб, чўнтақларини канд-курс (уйда қолган укаларига, албатта) билан тўлатишиб, хонадонни тарк этдилар. Меҳмонлар ортидан эшик оҳиста ёпилгач, фонус дастасининг гичир-гичири ҳам тинди. Каламуш билан Кўрсичқон ўчokka янгитдан ўт каладилар-да, стулларни оловга яқинроқ суриб ўтирдилар. Дориворли пивонинг қолганини илтиб олдилар. Сўнгра бугунги саргузаштларни муфассал муҳокама қилишга тушдилар. Ахийри, Каламуш эснай-эснай:

– Сичқон, узр, жуда уйқум келяпти, кўзларим юмилиб кетяпти, – деди жилмайиб. – Сизнинг каравотингиз қайси бири? Бу тарафдагими? Бўлмаса,

мен наригисида ётаман. Уйингиз яшаш учун қулай экан. Ҳамма нарса қўл узатсанг етадиган жойда.

У ўрнига кирди-да, устига кўрна тортди ва кўзлари сузилиб, тезда уйкуга кетди.

Ҳолдан тойган Кўрсичкон ҳам ўз каравоти-га роҳатланиб чўзилди, мамнуният билан бошини ёстикка қўйди. Кўзларини юмишдан аввал ўчокдаги оловдан милт-милт ёғду таралиб турган хонага назар солди. Ўзи учун ниҳоятда азиз бўлган буюмларга узок-узок тикилиб қолади, бутун вужудини аллақандай ширин туйғулар чулғаб олган эди. Шу тобда бир нарсани аниқ англадики, бахтли бўлиш учун озгина нарса кифоя экан, лекин ўша озгина нарса муҳим бўлиши керак, қадрли бўлиши керак. Худди ўша муҳим ва қадрли нарса ўз уйинг, насл-насабинг экан. Йўкса, тирикликдан ҳеч қандай маъно қолмайди.

У зинҳор-базинҳор янги ҳаёти билан видолашмоқчи эмас. Йўк-йўк, қуёш нуридан, очик хаводан, фарахбахш муҳитдан айро тушишни асло истамайди. Уйига қайтиб келиб, узлатга ҳам чекинмоқчи эмас, чунки ёруғ дунё аллақачон ўзига ром қилиб олган, энди ундан кутулиш душвор. Бу ҳақиқат. Ҳақиқатдан тониб бўлмайди, уни аллаб бўлмайди. Лекин ҳозир гап бунда эмас. Асл ҳақиқат, анланган ҳақиқат, излаб-излаб топилган ҳақиқат, қийналиб-қийналиб топилган ҳақиқат шундан иборатки, киндик қони тўкилган ер уники, ўзиники, бегона эмас, ёт эмас, бу ерга истаган пайтда бемалол келиши мумкин, уни мамнуният билан кутиб оладилар, қузатиб қоладилар – шунга юз фоиз ишончи қомил бўлди.

Кўрсичконнинг кўнгли тўк бўлди.

ЖАНОБИ ҚУРБАҚА

ёхуд танноз, посон йигитча таърифида

Ёзнинг илк кунлари. Мусаффо тонг. Тошқиндан сўнг дарё ҳам ўзанига қайтди, унинг оками яна улугвор, сокин тус олди. Қуёш оламини киздирарди. Жамики ўт-ўланлар, дов-дарахтлар ям-яшил товланади, қуёшга талпинади.

Кўрсичкон билан Каламуш каллан сахарлаб уйғондилар-да, қайикларни мавсумга ҳозирлай бошладилар: эринмай бўядилар, ёриқларига қора сақич суртиб чикдилар, эшкакларни ростладилар, ўриндиқларни тузатдилар, йўқолган эшкак қулоқларини излаб тондилар. Хуллас, яна кўп иш бажардилар. Юмушлар тугагач, меҳмонхонада навбатдаги иш режасини муҳокама қилишиб ўтирган эдилар, бирдан эшик қаттиқ тақиллади.

– Оббо, тинчлик йўқ экан-да! – деди ранжиб Каламуш. Унинг ҳаммаси тухум юқи бўлиб кетган эди. – Кўрсичконжон, қаранг-чи, ким экан!

Овқатланиб бўлиб, нима қилишини билмай ўтирган Кўрсичкон даст туриб, ташқарига йўналди. Бир оздан сўнг даҳлиздан хайратомуз товуши эшитилди, дам ўтмай ўзи ҳам остонада пайдо бўлди.

– Жаноби Бўрсик шахсан ташриф буюрдилар! – деб эълон қилди Кўрсичкон.

Бўрсикнинг меҳмонга келиши оламшумул воқеа эди. Чунки у бировникига деярли бормасди. Якка ўзи, яккахўжалик бўлиб яшашни яхши кўрарди, жамоатни жини суймасди. Агар кимнинг Бўрсикка иши тушса, сахар мардонда ёки хуфтондан кейин

уйидан топарди. Кундуз куни эса уни Ёввойи чака-лакзордан топиш амримаҳол эди.

Бўрсик ичкарига кирди-ю, эски кадрдонларига жиддий разм солди ва гўдайиб тураверди. Каламушнинг кўлидан қошиқ тушиб кетиб огзи ланг очилиб колди.

– Вақти-соати етди! – деди Бўрсик тантанали оҳангда салмок билан.

– Қанақа вақт? – деб талмовсираб сўради Каламуш ўчок бошида турган соатга хавфсираб назар ташлар экан.

– Кулай фурсат келди, – деб изоҳ берди Бўрсик. – Яна тушунмаяпсизларми? Мен сизларга нима деган эдим? Қишдан кейин Қурбақа билан ўзим шуғулланаман, деганмидим? Ҳа, дегандим. Шу бугундан эътиборан ўша чаламуллага таълим бераман!

– Ур-р-эй, Қурбақанинг куни битибди! – деб кичқирди Кўрсичқон. Сўнг дарров кўшиб кўйди. – Йўғ-э, жиловини тортиб кўядиган пайт келибди. Энди эс-хушини жойинга келтириб кўямиз!

– Ишончли хабарларга караганда, бугун у шахардан яп-янги енгил машина олиб келармиш, – деди Бўрсик креслога чўкиб. – Жуда қувватли машина экан. Ёқмаса, эгасига қайтариб берармиш. Буёғини сўрасангиз, Бақа хозир хайдовчи устбошини кияётган бўлиши мумкин. Ҳар қандай махлук унинг ажаб-ажаб турк-атвориши кўриб, шайтонлаб қолиши турган гап. Ғанимат фурсатни бой бермасдан, тезроқ ҳаракат қилайлик! Ҳозирок ҳаммамиз Баканикига борамиз!

– Тўғри! – деб Каламуш ирғиб ўрнидан турди. – Зумрашанинг таъзирини бериб кўйиш керак! Шош-

май турсин, биз уни энг такводор махлуқлардан бирига айлантириб кўямиз!

Улар шитоб билан йўлга тушдилар. Бўрсик тантанали равишда саф олдида борар, атрофга виқорли нигоҳ ташларди. Одатда, хайвонлар тўдалашиб юрсалар, оқилона усулни қўллайдилар. Яъни, занжир ҳалқалари каби тизилишиб юрадилар. Чунки кутилмаган хавф-хатарга дуч келиб қолсалар борми, ҳар доим ҳам бир-бирига ёрдам бериш имконияти бўлавермайди: бўлиниб-бўлиниб юрсалар, бўрига ем бўлишлари мумкин. Бир қатор бўлиб юрсалар ҳар қандай ғовдан ўтиш осон бўлади.

Қурбақанинг кўргонига яқинлашдилар. Ҳовлига кираверишда йўлка четида, боя Бўрсик таърифлаган, йилт янги, тўқ кизил рангли автомобиль турарди. Қурбақа айнан тўқ кизил рангни яхши кўрарди. Улар ҳали кўнғирокни чалиб ҳам улгурмаган эдиларки, бирдан эшик очилиб, остонада жаноби Қурбақа пайдо бўлди. Унинг турқ-атвори ажабтовур эди: консерва банкасини эслатадиган ҳимоя кўзойнак таккан, бошида спортчилар кепкаси, кўлида кўнжи тугмаланган кўлқоп, эгнида шалвираган пальто. У энглари кенг-мўл кўлқопларини торткилаб кийганча, зинадан тушиб келарди.

– Салом, азизлар! Келинглар! – деди меҳмонларга кўзи тушган заҳоти қувноқ товушда. – Роса вақтида келдиларинг! Ҳозир биргаликда сайр қиламиз. Ҳм-м, янги машинам... – Бирдан товушидаги самимий оҳанг сўнди-ю, дудуқланиб, гапининг охирини ютиб юборди. У жиддий киёфали дўстларига тикилган кўйи анграйиб қолди.

Бўрсик залворли қадамлар билан зинадан у томон кўтарила бошлади.

– Ушланглар уни! Уйга олиб кириглар! – деб катъий буйрук берди Бўрсик шерикларига. Улар дархол Қурбаканинг қўлтигидан олдилар-да, дод-войига кулок солмасдан эшик томон судрайвердилар. Бўрсик автомобилни миниб келган хайдовчига юзланди. – Ҳозирча сизнинг хизматингизга мухтож эмасмиз. Жаноби Қурбаканинг фикри ўзгариб қолди, унга машина керак эмас. Қарори катъий, шикоятга ўрин йўқ! Энди сиз, жаноб, бекорга кутиб ўтирманг. Оқ йўл! – деб хайдовчига жавоб бериб юборди. Сўнг, шериклари ортидан ичкарига кирди-да, эшикни қарс эгказиб ёпди. – Гап бундай, аввало, устингиздаги рўдаполарни ечиб ташланг! – деб Қурбакага буюрди.

– Ҳечам-да! – деб жавоб берди Қурбака дидил. – Бу қанақа зўравонлик ўзи?! Менга тушунтириб беринглар-чи, нима гап?!

– Шунаками хали! Қани, ўртоқлар, кийим-бошини ўзларинг ечиб қўя қолинглар! – деб амр қилди Бўрсик.

Қурбака депсиниб, сўкина бошлади. Кўрсичкон билан Каламуш уни таппа ерга ётқиздилар. Каламуш унинг устига ўтириб олди, Кўрсичкон эса уст-бошларини бирма-бир ечиб улоқтираверди. Ниҳоят, уни ўрнидан турғазиб қўйишди. Қурбака масҳараомуз кийимлари билан биргаликда димоғдорликни ҳам қисман бой берди, чоғи. Ҳаш-паш дегунча, у «кип-қизил кароқчи»дан оддий Қурбакага айланди-қолди. У энди меҳмонларга ялингандек мўлтирарди, уялинкираб илжаярди, хуллас, тақдирга тан берган каби эди.

– Эртами-кечми, барибир шундай бўлишини билардингиз, – деб гап бошлади Бўрсик. – Бирок,

бизнинг маслаҳатларимизни ҳам, танбех-дашномларимизни ҳам бир чақага олмадингиз! Отангиздан қолган мол-мулкни бсармон совурдингиз. Машинангизни дуч келган жойга уриб, пачоклайвериб, полициячилар билан жиккамушт бўлавериб, дарё халқининг юзини шувут қилиб қўйдингиз, номимизга доғ туширддингиз! Тўғри, мустақиллик тансиқ неъмат, лекин бу дегани зинҳор-базинҳор бошбошдоқликни аңлатмайди. Сиз бўлсангиз, эрк қўлимга тегди деб, тўс-тўполон кўтаришдан, тентаклик қилишдан бошқа нарсани ўйламай қўйдингиз. Биз бундан кейин бефарқ қараб туролмаймиз. Чунки сиз ниҳоятда ҳаддингиздан ошиб кетдингиз! Биламиз, сиз ноёб истеъдод соҳибисиз. Агар шу истеъдодингизни шахмат ўйинига сарфласангиз борми, ишончим комилки, Жаҳон чемпиони бўлолмасангиз ҳам халқаро гроссмейстер бўлишингиз аниқ! Рейтинг бўйича энг зўр учта шахматчидан биттаси бўласиз. Кўряписизми, биз сизнинг оёқ-қўлингизни боғлаб, зиндонга ташламоқчи эмасмиз, фақат ақл-фаросатингизни ҳам ишлатиб кўришга даъват этяпмиз, холос. Ана энди юринг, нариги хонага ўтамиз: бошқаларнинг фикр-мулоҳазалари билан танишасиз. Кўрамиз, сизга гап таъсир қиладими-йўқми ёки кесакка ўхшаб тураверасизми?

У Қурбақанинг билагидан маҳкам ушлаганча нариги хонага олиб ўтди ва эшикни зичлаб ёпди.

— Бундан бир наф чиқишига ишонмайман, — деди Каламуш. — Ширин гап билан Қурбақани инсофга келтириб бўлмайди. «Эт» десанг, «бет» деб тураверади.

Улар креслога ўрнашиброк ўтириб олишди-да, нариги хонада давом этаётган «чилёсин»нинг ту-гашили сабр-тоқат билан кута бошладилар. Эшик тирқишидан Бўрсик нималар тўғрисидадир қизи-шиб, куйиниб гапирётгани элас-элас эшитилиб коларди. Унинг товуши гоҳ авж пардаларга кўта-риллар, гоҳида нотиклик тўлкинида чайкалиб ши-вир-шивир даражасига тушиб коларди. Бирпасдан сўнг панд-насихат орасидан аччик-аччик йиғи то-вуши кулоқка чалина бошлади. Бу йиғи Қурбақа юрагининг туб-тубидан чиқаётганига шак-шубҳа йўқ эди. Ҳа, кўнгилчан Қурбақани яхши гапга кўндириш унчалик мушкул эмасди. Лекин, маълум вақт ўтгач, у ҳаммасини паккос эсидан чиқариб юборарди ва ажабтовур ҳангомалар бошидан бош-ланаверарди.

Чорак кам бир соатлар чамаси вақт ўтгач, эшик охишта очилди-ю, Бўрсик кўринди. Афтидан, ниҳоятда таъби тиррик эди, у хафакон Қурбақани етаклаб олганди. Қурбақа бечоранинг териси тири-шиб, оёқлари чалишиб-чалишиб кетар, ёноқлари эса кўз ёшлардан жикка ҳўл эди.

– Манави жойга ўтиринг, Қурбақажон, – деди Бўрсик меҳри товланиб. – Дўстларим, сизларга зўр мамнуният билан айтаманки, Қурбақа қалтис сиё-сий хатога йўл қўйганини тўла-тўкис ва узил-ке-сил бўйнига олди. Билиб-билмай қилган хатолари учун пушаймон бўлди. У машинадан бутунлай воз кечишга ваъда берди. Менимча, унинг ваъдасига ишониш мумкин.

– Хайрият, хайрият! – деб маъқуллади Кўр-сичкон.

– Албатта, факат... – деб мужмал килди Каламуш, у жиддий шубхаланаётган эди. – Факат... – деди-ю, Курбаканинг маъюс кўзларига тикилди, шу пайт Курбака унга кўз кисгандай бўлди.

– Энди охирги гапим шуки, дўстларингиз гувоҳлигида ҳам нариги хонада менга берган ваъдангизни яна бир такрорлайсиз! – деди Бўрсик салмокланиб. – Ножўя хатти-харакатингиздан афсусланияпсизми? Хатоларингизни тушуниб етдингизми?

Орага оғир сукунат чўкди. Курбака кочиб кетишга бахона кидираётгандек атрофга олазарак бокарди. Бошкалар эса унинг тавба-тазарру килишини интиқ кутишарди.

– Йўк, афсусланмайман, – деб жавоб берди Курбака ғамгин, лекин қатъий товушда. – Мен ҳеч қанака хато қилганим йўк, балки эзгу ишга қўл урдим!

– Ие, яна нима бўлди? – деб хитоб килди Бўрсик ғазаби кайнаб. – Вой, ёлғончи, муттаҳам-эй! Имонсиз экансиз-ку! Ҳозиргина нариги хонада менга нима деган эдингиз, ахир?!

– Ўша хонада нима десам ледим, тонмайман! – деди Курбака чўрт кесиб. – Сиз яна нима дейишимни истасангиз, ҳаммасини айтар эдим. Чунки сиз, азизим Бўрсик, жуда гапга чечансиз, дарров ўзингизга ром килиб оласиз, мундоқ ўйлаб кўрсам, мен ҳеч қачон гуноҳ қилганим йўк экан. Демак, афсусланиб, тавба-тазарру килиб ўтиришимга хожат йўк! Нима, емаган сомсамга пул тўлашим керакми?.. Тўламайман!

– Шошманг! Бундан кейин бирорта машинага қўлимни теккизсам, қўлим синсин, деб қасам

ичдингизми? Ваъда бердингизми? – деб сўради Бўрсик бетоқат бўлиб.

– Қасам ичганим йўк, ваъда бермадим! – деди Қурбака ишонч билан. – Агар қасам ичиш лозим бўлса, мана, ҳозир тантанали равишда қасамёд қиламанки, осмон узилиб ерга тушса-да, мен биринчи учратган машинани минаман! Мана кўрасиз!

– Ана холос! Мен сизга нима деган эдим? – деди Каламуш Кўрсичқонга.

– Бўлмаса, гап бундай, – деб Бўрсик турди. – Яхши гап кор қилмаган махлукка, шубҳасиз, калтак кор қилади. Лекин мен куч ишлатишга мутлако қаршиман. Қаршиман-у, бироқ ҳозир шундан бошқа иложимиз ҳам йўк. Қурбака, бизни тез-тез меҳмондорчиликка чорлаб турардингиз. Дастурхонингиздан тотган пон-тузингиз ҳақки-ҳурмати айтаманки, биз сизни мана шу беъмани йўлдан қайтармасдан ҳеч қаскка кегмаймиз!.. Дўстлар, уни юқорига олиб чиқиб, ётоқхонага қамаб қўйинглар! Кейин ўзимиз нима қилиш кераклигини бафуржа маслаҳатлашиб оламиз.

– Дўстим Қурбака, ахир, бу ишлар сизнинг фойдангизни кўзлаб қилиняпти-ку! Нега тушунмайсиз?! – деди Каламуш Қурбакани қўлтиғидан олиб сургалар экан. – Ўзингизни ҳам, бизни ҳам қийнаманг! Ўзингизни қўлга олинг-да, ахир! Жин чалиб кетган бўлса, тузатамиз! Албағта, тузаласиз! Хўп деяверинг! Кейин яна апоқ-чапоқ бўлиб кетамиз!

– Хўп дея қолинг! Биз сизни ёлғиз ташлаб қўймаймиз, бошингизда нарвона бўламиз, – деди Қурбаканинг нариги қўлтиғидан сургалаётган

Кўрсичкон йиғламоқдан бери бўлиб. – Мол-дунёни беҳуда совургандан нима фойда?!

– Полиция билан ғиди-биди қилаверишнинг охири «вой» бўлади, – деб илова қилди Қаламуш уни ичкарига итарар экан.

– Касалхонада сарғайиб ётмайсиз, хамширларга ялинмайсиз, – деди Кўрсичкон эшикнинг устидан кулф урар экан.

Улар Қурбаканинг аянчли дол-фарёди остида меҳмонхонага қайтиб тушдилар. Қурбақа эса калитнинг тешигидан бўралаб сўкмоқда эди. Учта дўст рўй берган воқеани муҳокама қилиш учун фавқулодда кенгашга тўпландилар.

– Бу иш хийла чўзилади, шекилли. Ҳали кўп диққат бўламиз, – деди Бўрсик чуқур уф тортиб. – Бунчалар қайсар-ўжар махлукни умримда биринчи марта кўриб турибман! Майли, биз ҳам анойилардан эмасмиз. Лекин, Бақани назоратсиз қолдириб бўлмайди, мудом унга кўз-қулоқ бўлиб туриш лозим. Жахлидан тушса, ақл-хуши кириб қолади.

Шу аснода сокчилик хизмати жорий этилади: учаласи ҳам навбати билан ҳар кечаси Қурбақа билан бирга тунайдиған бўлишди. Кундузи эса биринкетин навбатчилик қиладилар. Дастлаб, Қурбақа роса безорилик қилиб, ҳамманинг жиғига тегди. Хушёр васийларни ҳақоратлашдан ҳам тоймади. Жавабаси тутиб қолган кезларда стулларни машина шаклида қатор қилиб териб кўярди-да, ўзи биттасининг устига миниб олиб, худди рулда ўтиргандай бир алфозда қулоқларни коматга келтириб тинимсиз «Ба-бап-бап!» деб бўкирарди, бўкираверарди. Жонга тегиб кетарди ўзиям. Лекин, энг ёмон қилиғи кейин бошланарди: у ўмбалок ошиб, орқадаги стул-

лар устига ўзини отиб юборарди, стуллар ҳар ёнга сочилиб кетарди. У эса ҳалокатга учраган машинанинг темир-терсақлари орасида ҳушидан кетиб қолган ҳайдовчи мисоли узоқ вақт мик этмасдан ётаверарди. Хайрият, бора-бора жазавага камрок тушадиган бўлди. Жазаваси тута бошласа, навбатчи унинг диққат-эътиборини имкон қадар бошка нарсага чалғитишга интиларди. Аммо, уни бирор нарсага қизиқтириб қўйиш амримаҳол эди. Чунки у ҳамма нарсага бефарқ, лоқайд бўларди.

Кунларнинг бирида Каламуш Қурбаканинг ётоғига чиқиб, навбатда турган Бўрсик билан алмашиши лозим эди. Бўрсик ҳам навбатчиликдан қутулиши билан дарҳол ўрмонга жўнашга, ўзининг қадрдон қавақларини зиёрат қилиб келишга мушток бўлиб ўтирарди.

– Қурбака ҳали ўрнидан турмади, – деди у остонага чиқиб, Каламушни кутиб оларкан. – Боядан бери «мени тинч қўйинглар!» деяпти, холос. Чоғимда, ичидаги жиндан фориғ бўлялгги, шекилли. Агар унга ортиқча меҳрибончилик қилавермасак, жигига тегмай турсак, худо хоҳласа, тез кунларда тузалиб кетади. Ҳушёр бўлиб туриш, Каламуш! Қурбака юввош тортиб қолган пайтда ҳар балони кутиш мумкин, пойлаб туриб таппа босади! Мен унинг ҳийла-найрангларини жуда яхши биламан. Хўп, ҳозирча мен кетдим.

Улар остонада хайр-хўшланидилар. Каламуш ётоққа кирди.

– Аҳволлар қалай, биродар? – деб сўради Каламуш Қурбака ётган ўринга яқинлашаркан.

Қурбака дарров жавоб бера қолмади. Орандан ҳийла фурсат ўтгач:

– Миннатдорман, Каламушжон! Аҳволим бир-нави. Ўзингиздан гапиринг, аҳволингиз дурустми? Дўстимиз Кўрсичкон яхшими? – деди бетоб оҳангда.

– Ҳаммамиз яхшимиз, ишларимиз ҳам жойида. – Сўнг эҳтиётсизлик қилиб кўшимча маълумотларни валаклаб кўйди: – Ҳозиргина Кўрсичкон билан Бўрсик ўрмонга кетдилар. Тушгача қайтиб келмасалар керак. Унгача икковимиз маза қилиб чакчаклашиб ўтирамыз! Сизни зериктириб кўймайман. Ўрнингиздан турмайсизми? Шундай ажойиб кунда эзилиб ётавериш жонингизга тегмадими?

– Дўстим Каламушжон, ҳар ким ўзидан ўтганини факат ўзи билади. Мен сиртдан соппа-соғга ўхшасам-да, аммо юрак-бағрим эзилиб кетди, адойи тамом бўлганман. Ҳатто ўрнимдан кўзғалишга ҳолим йўқ, – деди Курбака инграниб. – Эссиз, сизларга ортиқча дардисар бўлдим-да! Майли, яна бир оз чиданилар, буёғи кам қолди. Ишонмайсизми?

– Ишонаман! – деди Каламуш қувноқ товушда. – Хайрият, тезроқ тузала қолинг-э, дўстим! Ростини айтсам, ҳозир айна қайиқда сайр қиладиган кунлар келди. Сиз бўлсангиз, буёқда ўйин кўрсатиб ётибсиз! Бизга ҳам, ўзингизга ҳам жабр қиляпсиз! Тўғрими?

– Тўғри, мен галварс бошга битган бало бўлдим! – деди Курбака холсизгина нолиниб. – Ҳаммани безор қилдим. Сиздан бир нарсани илтимос қилсам майлими?.. Майли, керак эмас. Шундок ҳам жонингизга тегдим, шекилли.

– Нега ундай дейсиз, дўстим?! – деди Каламуш хафа бўлиб. – Илтимосингиз бўлса, айтинг, йўқ дермидим, ахир!

– Агар гапингиз чин бўлса, илтимосим шуки, балки бу энг охирги илтимосимдир, агар кеч бўлмаган бўлса, зудлик билан кишлокка тушиб бирорта табибни топиб келмасангиз бўлмайди. Шундай ётаверсам ўлиб коламан, шекилли... Майли, овора бўлманг. Бир хисобда ўлиб қолганим яхши. Кўйинг, овора бўлманг, энди барибир менга муолажа қилмайди.

– Ие, тинчликми ўзи? Қасрингиз оғрияпти? – деди хавотирланиб Каламуш. Чунки Қурбаканинг сўзлари унга сўнгги васиятдек эшитилган эди. Афт-ангори ҳам сира-сира илгариги Қурбакага ўхшамасди.

– Афт-башарамда ўлим шарпаси кезиб юрибдими? Ростини айтинг, сездингиз-а? – деди Қурбака Каламушга мўлт-мўлт тикилиб. – Ишкилиб, эртага пушаймон қилманг, дўстим. «Ўлишингни билганимда мингта табибни каторлаштириб қўймасмидим, жигарим!» деб уввос солиб йиғламасангиз бас. Майли, парво қилманг... Илтимосимни эсингиздан чиқаринг.

– Қулоқ солинг, дўстим, агар табиб жуда зарур бўлса, мен ҳозирок кишлокка жўнайман! – деди Каламуш ҳаяжонланиб. – Аммо, аҳволингиз унчалик ёмон эмас-ку, табибни нима кераги бор?! Ундан кўра, нафасни сал иссиқроқ қилинг! Келинг, бошқа мавзуда гаплашиб ўтирайлик!

– Мен доим бир нарсадан кўркаман, оғайни, – деди Қурбака маъюс кулумсираб. – Албатта, ширин сўз – жон озиғи, аммо курук гап билан ҳар қандай дардни даволаб бўлмайди. Шу боис доим худога нола қиламанки, майли, менга дардингни юборгин, лекин ўша дардингни ширин сўз билан даволаб

бўлсин, зинҳор-базинҳор табибга ишим тушмасин, дейман. Аммо, меҳрибон худо бизнинг илтимосимизни доим ҳам бажо келтиравермас экан. Синаб кўргиси келармикин, билмадим. Ҳартугул, ўша синовга дуч келишдан кўркаман. Табибнинг энди нафи тегмайди...

– Нега тегмас экан?! Нафи тегаети! Ҳозир чакириб келаман! – деди Каламуш катъият билан.

– Худо хайрингизни берсин, дўстим! Агар қарорингиз жиддий бўлса, майли, сазангиз ўлмасин! Лекин йўл-йўлакай адвокатимни ҳам чакириб кела қолинг, барибир уйининг олдидан ўтасиз. Унга бир оғиз «бораркансиз» десангиз бас, ўзи етиб келадди. Адвокатим жуда зарур... Сизни роса ташвишга кўйдим, аммо на илож! Тўғриси, ҳаётда шундай бир пайт бўладики, ўшанда ҳар қандай махлук ўзининг энг охириги бурчини адо этишга мажбур бўлади...

«Оббо, ўлиб-нетиб қолмаса гўрғайди», деб хаёлидан ўтказди Каламуш ётоқдан ўқдай отилиб ташқарига чиқар экан. Бироқ, ҳар эҳтимолга қарши эшик устидан кулф кўйишни унутмади. Ҳовлига тушгач, яна ўйга толди. Ўчакишгандек, дўстлар олисда, маслаҳаттўй ҳам йўқ эди.

– Эҳтиёткорлик зарар қилмайди, – деди Каламуш ўзига-ўзи. – Бидамиз, Қурбақа «ана ўламан-мана ўламан», деб илгари ҳам кўп ўйин кўрсатган, лекин ҳеч қачон ҳузурига адвокатни чакиртирмаган эди... Агар жиддий бирор касали бўлмаса, кекса табиб Қурбақанинг таъзирини бериб қўяди. Бу ҳам қатта сабоқ бўлади. Майли, Қурбақанинг илтимосини ерда қолдирмайман – дорилбакога армон билан кетмасин, шўртумшук!

Хуллас, Каламуш жон талвасасида ётган дўстининг сўнги васиятини бекаму кўст адо этиш ниятида бор кучи билан қишлоқ томон югуриб кетди.

Эшик ширк этиб қулфланди-ю, Қурбақа сапчиб ўрнидан турди ва деразага бағрини берган кўйи токи, Каламуш уйнинг нариги тарафидаги муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлгунча кузатди. Сўнг дикир-дикир сакраб, қахқаҳа отди-да, энг фасон костюмлардан бирини эгнига кийди; пардоз столи тортмасидан пул олиб, чўнтақларига тикди. Қурбақа чапдастлик билан каравот устидан чойшабларни йиғиштириб олди ва уларни бир-бирига маҳкамлаб, кейин қўлбола арконни дераза панжарасига боғлади. Энди, худди мана шу чойшаб-арконга осилиб, ерга тушиш лозим эди, холос. У осонгина пастига тушди-да, шодон хуштак чалганча Каламуш кетган томонга қараб бир туфуриб, карама-қарши йўналиш бўйлаб кетди.

...Бўрсик билан Кўрсичкон тушда қайтиб келдилар. Бу пайт Каламуш ич-этини еб ўтирган эди. У бўлган воқеаларни бир бошдан айтиб берди. Бўрсик аччиқ-аччиқ кесатиклар билан лукма ташлаб турганини эслатиб ўтирмасак ҳам бўлади. Кўрсичконга келсак, умуман, у Каламушнинг ёнини олган бўлса-да, аммо бир жойда бундай дейишдан ўзини тийиб туrolмади:

– Хуллас, бизга панд бердингиз, Каламушжон! Аслида, бундай муҳим ишни сизга ишониб топширмаслик керак эди!

– Ахир, у мени рostaкамига, чиппа-чин ишонтириб қўйди-да! – деб ўзини окламоқчи бўлди Каламуш.

– Сизни лакиллатмай, мени лакиллатсинми! – деб пичинг килди Бўрсик ғижиниб. – Майли, бўлар иш бўлди. Энди курук сафсата билан ҳеч нарса килиб бўлмайди. Бу гал биздан кочиб қутулди, кандини урсин! Аммо, ёмон томони шундаки, энди у ўзининг ақл-фаросатига ортикча бино қўяди. Ишқилиб, каттарок иш кўрсатиб қўймаса бўлгани. Биз бўлсак, ҳар ҳолда, битта бош оғриқдан қутулдик: уни кўриқлаймиз деб соатлаб бекор ўтирмаймиз, энди. Бирок, яна бир-икки кун Қурбаканикида турмасак бўлмас. Ким билсин, у қай аҳволда пайдо бўлади: табиблар замбилда кўтариб келишадими ёки полиция қўлига кишан солиб олиб келадими?! Буёғига худо пошшо!

Бўрсик келажакда нима воқеалар рўй беришини, албатта, тахминан каромат килаётган эди. Аслини билмоқчи бўлсангиз, Қурбака ўзининг ота маконида яна осойишта ҳаёт бошлагунча, эҳ-хе, қанчадан-қанча сувлар оқиб ўтади! Сувларгина эмас, айқирган, кўпирган тошқинлар оқиб ўтади!

Бу найт кайфи чоғ, бепарво Қурбака уйдан хийла олислаб кетган эди. Дастлаб, хилват, ёлғизоёқ сўқмоқлардан юрди, далаларни кесиб ўтди. Изини адаштириш ниятида ҳар хил тadbирларни қўллади. Ахийри хавф-хатар ортда қолганига тўлиқ ишонч ҳосил қилди-ю, енгил тин олди. Кўкда қуёш унга қараб жилмаярди; бутун борлик, табиат унинг қалбида акс садо берарди – айёрлик, тadbиркорлик тўғрисидаги қўшиқка жумлаи жаҳон жўр овоз бўларди гўё. Сал бўлмаса, ўйинга тушиб юборадиган бир алфозда одимлар, мағрурланар, назарида, шу тобда шайтонга ҳам дарс берадигандек ҳис қиларди ўзини.

– Унинг кўйинини пуч ёнгокка тўлдириб ташладим! – деди у хириглаб. – Асов кучга ақл-идрок бас келмаса, бошқа нарса бас келолмайди. Бу азалий синовлардан ўтган усул. Ақлинга балли, шоввоз! Бечора Каламуш... Бўрсик кайтиб келиб, кунини кўрсатса керак. Каламуш – аслида бебаҳо махлуқ. Фақат эси пастрок. Боз устига, маълумоти ҳам йўқ. Ростини айтсам, бўш пайтларда ўша билан шуғулланиш лозим, калласини ишлайдиган килиш керак...

Хаёлан осмони фалакда учиб юрган Қурбақа кўп юрди, мўл юрди ва охири кандайдир шаҳарчага бориб қолди. Шаҳарнинг асосий кўчасига «Қизил шер» деган лавҳа осиб кўйилган эди. Шу лавҳага кўзи тушган заҳоти қорни ниҳоятда очганини, гўё ичаклари сурнай чалаётганини сизди. У меҳмонхона томонга бурилди: хизматкорга иложи борица тезрок тайёр бўладиган хушхўр таомдан буюртма берди-да, залга кириб ўтирди.

Алҳол, овқатни ҳам еб бўлгани йўқ эдики, кўчадан таниш товуш эшитилиб қолди. У ўтирган ўрнида бир сапчиб тушди, хаяжондан вужудига титрок кирди. Қурбақа ноҳос меҳмонхона томон яқинлашиб келаётган «Би-бип-бип» сигналинини эшитиб қолганди. Машина меҳмонхона ховлисига бурилиб тўхтади. Хаяжонини фош этиб кўймаслик учун Қурбақа стол оёғига маҳкам ёпишди. Бир оздан сўнг меҳмонхонага бир тўда одамлар кириб келишди. Дали-гули бу одамлар бири олиб-бири кўйиб автомобиль саёхати таассуротларини, ўзлари келган машинанинг фазилатларини сўйлар эдилар. Қурбақа бирмунча вақт уларнинг ҳикояларини эшитиб турди. Кейин сабр-тоқати тугаб, ўрнидан туриб кетди. Бир-бир босиб пештахта ёнига борди-да,

овқатнинг пулини тўлади ва айланиб ўтиб ҳовлига чикди.

– Машинани жуда-жуда кўргим келаётган бўлса, нима қилай? – деди у ўзига-ўзи.

Автомобиль ҳовли ўртасида назоратсиз турарди. Извошчи ва бошқа уч-тўрт бекорчихўжалар тамадди қилиш билан овора эдилар. Яна бир неча киши атрофда ивирсиб юришарди. Қурбака аста машина теварагини айланиб, обдан томоша қилди, ўзича у ер-бу ерини ёмонлаган бўлди. Кейин ўй суриб қолди.

– Билмадим, бу машинани ўт олдириш осонми-кан? – деб пичирлади.

У кўкқисдан, нима қилаётганини ўзи ҳам билмаган ҳолда, машина ручкасига ёпишди-ю, бир бураган эди, ҳайҳот, ўша заҳоти моторнинг гуриллаган товуши эшитилди. Автомобиль париси уни гўё маҳкам кучоқлаб олгандек: дир-дир титраб ҳайдовчи ўриндиғига ўтирганини англамай қолди. Бу ишлар тушида бўляптими ёки ўнгидами, газ тепкисини босяптими, хуллас, ҳеч нарсани аниқ-таниқ англамади. Фақат меҳмонхона ҳовлисида доира шаклида бир айланди-да, машина рулини арк томон буриб, куёндек учириб кетди.

Қурбака машина тезлигини тобора оширарди, ғилдирақлар шувуллаб йўлни ялаганча шитоб елиб борарди. Бирпасда кенг далалар оғушига чикиб олди. Шу сонияда Қурбака яна ўзини ҳар нарсага қодир, қудратли ҳис қиларди: истаса – йўловчиларни даҳшатга солади, истаса тупрок йўлларни икки ямлаб ютиб юборади... Унга дуч келган жонзот ўзини панага олиши керак, акс ҳолда, тун бағрига сингиб кетишга маҳкумдир! У машина тезлигига

хамоҳанг равишда аста хиргойи килар, мотор ҳам унга жўровоз бўларди гўё. Машина ғилдираклари чакиримларни ортда колдирар, шитоб билан олға елиб борар эди. Олға борарди-ю, лекин каёкка кетаётганини Курбаканинг ўзи билмас, фақат энг бахтиёр дамларни бошидан кечираётганини ғирашира англарди, холос. Истикболда уни нималар кутяпти? Номаълум эди.

* * *

– Менинг фикримча, ҳозир бизнинг олдимизда турган ягона вазифа шундан иборатки, конунбузарлик кон-қонига сингиб кетган анави ярамаста, яъни рўпарамиздаги қора курсида титраб-қакшаб ўтирган аблаҳга қандай жазони белгилашни аниқлаб олишимиз керак! – деб хитоб қилди суд палатасининг раиси таҳдидли товушда. – Ихтиёримиздаги рад этиб бўлмас далиллар асосида хавфли жинойтчи деб топилган айбланувчи, биринчидан, қимматбаҳо автомобилни ўғирлаган бўлса, иккинчидан, мамлакатимиз фуқаролари ҳаётини хавф остида қолдирди, аҳоли истикомат қиладиган туманларда тезликни ҳаддан зиёд ошириб юборган; учинчидан, кишлок полициясига нисбатан сурбетларча муносабатда бўлган. Жаноби котиб, марҳамат, юқорида рақам этилган ҳар бир жинойтга қонун бўйича жазо чораси кўрилишини маълум қилинг!

Котиб қаламининг учи билан бурнини кашлади-да:

– Баъзилар автомобиль ўғирлашни жуда оғир жинойтлар сирасига киритишни истайдилар, – деб атрофга маънодор разм солди. Сўнг, давом этди: – Аслида ҳам шундай. Бирок, полицияга сурбет-

ларча муносабатда бўлиш ундан ҳам оғир жиноят ҳисобланади. Аслида ҳам шундай. Қонунга кўра, автомобиль ўғриси учун бир йилгача қамоқ жазоси белгиланган: бу ниҳоятда юмшоқ жазою, майли, ҳечкиси йўқ. Оширилган тезлик учун эса уч йил қамоқ жазоси белгиланган: бу ҳам оз, аммо узрли сабабларга кўра раҳм-шафкат қилиш лозимлигини ҳам унутмаслик лозим бўлади. Ниҳоят, полицияга сурбетларча муносабатда бўлган ҳар қандай махлук ўн беш йил муддат билан озодликдан маҳрум этилади. Агар гувоҳларнинг кўрсатмаларига ишонадиган бўлсак, агар ўша кўрсатмаларнинг ўндан бир қисми тўғри бўлган тақдирда ҳам (мен-ку, гувоҳларнинг гап-сўзларига ҳеч қачон ишонган эмасман), давлат хизматчисининг иззат-нафсига тегадиган хунук ходиса содир бўлган экан. Хулласи калом, қайд этилган ракамлар тўғрилиқча қўшилса, ҳаммаси бўлиб ўн тўққиз йил қамоқ жазоси белгиланади.

– Ташаккур! – деди раис жаноблари.

– Кечирасиз, ҳисоб-китобни тўғирлаб бирваракайига йиғирма йил қамоқ жазоси белгилаб қўя қолсак бўлмайдами? Кейин ҳисобот даврида чўтга ташлашга осон бўларди, – деб таклиф киритди котиб.

– Жуда ўринли, жўяли ва асосли таклиф! – деб котибни қўллаб-қувватлади раис. – Судланувчи, иродангизни йиғиб, ўрнингиздан туринг-чи! Бу сафар одил суд сизни бор-йўғи йиғирма йил озодликдан маҳрум қилади, холос. Агар иккинчи марта арзимас баҳона билан бўлса-да, шу қора курсига ўтирадиган бўлсангиз, кейин биздан ўпкалаб юрманг! Биз сизни тўғридан-тўғри, ошқора равишда,

демократик йўл билан оттириб ташлаймиз!.. Бўлди, олиб кетинглар уни, башараси курсин!

Конун посбонлари шу захоти Қурбакага ҳар томондан ташландилар: дарҳол кўлига кишан солишди, хибсга олдилар. Бечора ҳарчанд ҳалос бўлишга уринмасин, ҳарчанд қаршилиқ кўрсатиб, ялиниб-ёлвормасин, барибир фойдаси бўлмади – уни суд залидан судраб олиб чиқиб кетдилар. Шўрлик Қурбакани бозор майдонига сургалаб боришди ва жинойтчиларни таҳқирлаб-мазахлайдиган хангоматалаб оломон орасидан атайлаб олиб ўтдилар. Томошага ўч оломон муҳбуснинг башарасига туфлар, сабзи билан урар, калака қилиб, бўралаб сўкарди. Айниқса, бошига мусибат тушган одамни кўрса, негадир суюниб кетадиган ўқувчиларнинг юзлари бирдан ёришиб кетарди. Қурбаканинг шуурига муҳрланиб қолган энг даҳшатли манзара ҳам, аслида, шу эди, яъни ўқувчиларнинг тиржайиб туришлари.

Маҳбусни етаклаган полициячилар одам ўтса ғалати товуш чиқарадиган усти тиконли сим билан ўралган осма кўприкдан ўтдилар-да, кўхна, хувуллаган қальанинг дарвозасидан ичкарига кирдилар. Қалъа миноралари кўкка бўй чўзган эди. Уларга қараб масҳараомуз илжайиб турган бекорчихўжа аскарлар қуршовидан – коровулхона ёнидан ўтиб кетдилар. Соқчилар ёнидан ўтаётганларида улар бир-бирларига имошора қилишиб, ранги-кути ўчган Қурбакани кўрсатишди, баъзан: «Бу ҳали сенга ҳолва!» деб лукма ташлаб кўйишди. Тўғри-да, конун посбонлари жирканч жинойтчиға ўзларининг нафратини бошқача йўсинда изҳор этмайдилар-ку, ахир!

Яъни, айтмоқчимизки, улар ҳам кўчадаги оломон каби махбуснинг башарасига туфламайдилар-ку! Чунки булар одоб саклашни биладилар... Дубулға, совут кийган, юзига қора никоб тортган жаллодлар ҳам ортда қолдилар. Илон изи, юрилавериб ейилиб кетган зиналардан гоҳ кўтарилдилар, гоҳ пастга тушдилар. Қалъа ҳовлисини кесиб ўтаётганларида қозикларга қантариб қўйилган тўриқ отлар киш-наб юборишди, тизгинни узгудек бир алфозда Қурбаканинг ортидан талпиндилар... Ойболтасини деворга суяб қўйиб ёки қўлида қора кружка тутган қўйи мудраётган қамоқхона назоратчилари орасидан ўтишга ҳам тўғри келди. Улар ҳамон йўлда тўхтамайдилар: бармоқларни қисиб қонатадиган, мажаклаб ташлайдиган жодилар ўрнатилган, яна бошқа турдаги кийнок анжомлари кўриниб турган хоналар ёнидан, тўппа-тўғри бошлар кесиладиган кунда олдидан ҳам ўтдилар. Йўлақдан узок юрдилар. Ниҳоят, қоп-қоронғи зиндон эшиги остига бориб тўхтадилар. Мана шу жой мазкур қалъанинг нақд киндиги эди. Эшик бўсағасида мункайган чол ўғирарди, унинг қўлида шода-шоода қалитлар боғлами бор эди.

– Уф-ф, худо хайрингни берсин! – деб қичқирди полиция сержанти бошидан шлёмини ечиб, пешонасини артар экан. – Тезроқ қимирласанг-чи, эй, танбал чол! Бўлақол дейман! Бизни манави мурдор Қурбакадан, дунёдаги энг қабих жиноятчидан, устаси фаранг қаззобдан ҳалос этгин! Мехмонингни кутиб ол! Унга хушёр бўл! Бир зум ҳам кўздан қочирма! Акс ҳолда, бошингдан ажралиб қолишинг ҳеч гап эмас! Эшитдингми, қўшмозор бўлгур!

Зиндон назоратчиси маъюс бош ирғади ва шал-вираган кўлини шўрпешона Қурбаканинг елкасига кўйди. Сўнг, занг босган калит кўхна кулф тешигида аянчли гингшиди. Бирпасдан кейин зил-замбил эшик мунгли товуш чикариб очилди. Шу тарзда Қурбака кўхна ва ҳамиша навкирон Англиянинг энг мустаҳкам қалъасидаги энг ишончли, нуфузли зиндоннинг тенг хуқуқли махбусига айланди.

VII б о б

СУБҲИДАМДАГИ СЕҲРЛИ НАВО

ёхуд бир кўринган муқаддас ва мукаррам зот

Қоронги кирғокка яшириниб олган кушча ингичка товушда чўзиб-чўзиб, майин хониш қиларди. Тун. Соат ўн бирлар бўлган-у, лекин тоғ ортига чўкиб кетган куёшнинг нозиккина заррин нурлари уфқ чодрасидан бутунлай сидирилиб тушмаган. Қисқа ёз окшомининг соя-салкин этаклар ёпишган жазира тафти аста-секин сўниб бораётир.

Куёш аёвсиз киздирган, эртадан то кечгача жазирама билан тинимсиз олишган майсалар енгил тин оларди. Кўрсичкон эса сув ёқасида чўзилиб ётган кўйи Каламушнинг қайтишини кутаётир. Каламуш анчадан бери мехмонга таклиф этиб юрган Қундузникига кетган эди. Кўрсичкон бу кунни ошналари билан дарёла ўтказди. Дарёдан уйга қайтиб келди-ю, бўм-бўш маконда Каламушни учрагмади: ким билсин, балки кадрлони билан чакчаклашиб, вақт алламаҳал бўлганини ҳам унутиб қўйгандир? Ҳаво дим эди. Уйда ўгиришнинг асло иложи йўқ. Уяна соҳилга йўл олди. Шовулнинг салкин япроклари

узра чўзилди ва ўтган куннинг дард-хасратларини, қилинган-қилинмаган ишларни бир-бир хаёлидан ўтказди: хайрли иш қилдимми-қилмадимми, деб ўйланиб қолди.

Бир пайт қовжираган майсазордан Каламушнинг енгил қадам товуши эшитилди.

– Салқин жой – жоннинг роҳати-а! – деб хитоб қилди у Кўрсичконнинг ёнига ўтириб. Сўнг, дарёга тикилганча чуқур хаёлга чўмди. Афтидан, жилдий ташвишланаётганга ўхшарди.

– Қундузникида кечки овқатга ушланиб қолдингизми? – деб сўради Кўрсичкон.

– Шунақарок бўп қолди. Қайтаман десам, ҳеч изн беришмади. Биласиз-ку, улар меҳмондорчиликни ўрнига қўйишади, дастурхон жууда обод бўлди. Лекин негадир кўнглим хира эди. Гўё уларникида бирор кўргилик рўй берган-у, мендан яширишга беҳуда уринишаётгандек. Аслида ҳам шунақа экан. Ишлари чаток – ўғилчалари Бакалок яна йўқолиб қолибди. Отаси уни бениҳоя эркалатиб юборган, еру кўкка ишонмайди.

– Шумтака, каёкка гумдон бўлди экан? – деди Кўрсичкон беҳосдан. – Йўқолса йўқолгандир-да, албатта топилади. Ўзи доим гоҳ йўқолиб, гоҳ топилади-ку! Қачон қарасанг аллақарларда тентираб юради, босар-тусарини билмайди. Бебошлик шунақа бўлса керак. Уни ҳамма танийди, ташвишланманг, биров кўриб қолса, уйига келтириб қўяди. Ваҳима қилманг. Ахир, ўзимиз ҳам дайдиб юрганини кўп кўрганмиз-ку! Юз бора насиҳат қил, аммо, ўлай агар, битта туки ўзгарса-чи! Пинак қокмайди-я, личинка!

– Бу гап иш пачаварок кўринади. Бедарак йўқолганига анча бўлибди. Роса кидиришиб, бутун кавм-қариндошлар оёкка турғизилибди. Қундуз ҳам бўларича бўлибди! Уни кўрдим деган махлук йўқ эмиш. Бу ерда бир гап бор. Қундуз ҳозир ўзини кўйгани жой тополмаяпти. Секин гапга солсам, Бақалогим юзишни ҳам билмасди, деб пик-пик йиғлайди, холос. Бутун фикри-хаёли тўғонда, чунки ҳозир тўғонда сув катта. Куйдирги боласи тушмагур ҳам тўғонни оғзидан кўймас экан... У ерда тузок-пузоқлар тикилиб ётибди. Бунга биласиз. Аммо, норасида қайдан билсин!.. Қундуз оғир-вазмин, мулоҳазакор махлук, бекордан-бекорга жар сола-вермайди, дардини ичига ютади. У тоза ҳавода айла-ниб келиш баҳонасида мени кузатгани чиқди. Йўл-йўлакай гаплашиб қолдик. Айтишига караганда, кечалари ўглини кидириб кечувга чиқаётган эмиш. Шунақа жой бор, кўприк қурилгунча илгари ўша ердан ўтиларди. Кўрганмисиз?

– Кўрганман, – деди Кўрсичкон. – Хўш, Қундуз кечувда нима қилар экан?

– Менимча, ўша кечувда Бақалокни юзишга ўргатган кўринади, – деди Каламуш. – Балиқ тутишни ҳам саёз жойда ўргатган бўлса ажаб эмас. Қундузнинг боласи илк ўлжани тутиб олиб, онасига мактанган жой ҳам, менимча, ўша кечув. Хуллас, тирмизак ўша жойга меҳр кўйган экан. Қундузнинг фикрича, агар боласи соғ-саломат бўлса, албатта, кечувга келади. Шунинг учун ҳар кеча Қундуз кечувга бораётир.

Улар анча вақтгача сукут сақладилар: ҳар иккисининг хаёлидан қоп-қоронғу тунда, овлоқ ке-

чувда мунгайиб ўтирган Кундуз тимсоли нари кетмасди.

– Начора, кўргилик экан-да! Кетдик, ухлаймиз, – деди Каламуш, бироқ ўзи жойидан жилмади.

– Каламуш, негадир уйкум келмаяпти. Ҳайронман, нима қилишга жуда бошим қотиб қолди. Юринг, қайикка ўтириб, оқимга қарши юзиб кўрамиз. Бир оздан сўнг ой туғади: бекор ётгандан кўра, уёк-буёкни қидириб кўрамиз. Зора ишимиз ўнгидан келса!

– Ўзимиз ҳам бир нима қилишимиз лозим, деб турувдим, – деди Каламуш. – Бунақа пайтда ухлаб бўладими! Ҳадемай тонг отади, эрта турганлардан Бақалокни сўраб-суриштирамиз.

Биргалашиб қайикни сувга туширдилар. Каламуш эшкак эшишга ўтирди. Дарёнинг ўртасида сув сатҳи ёп-ёруғ бўлиб, унда мусаффо осмон акс этиб турарди. Соҳиллар ҳам, дарёнинг лаблари ҳам дов-дарахтлар соясида қорайиб кўринарди. Кўрсичкон сувнинг йилт-йилт этиб турган жойларини мўлжалга олиб, қайикни бошқариб борарди. Тун зим-зиё, кимсасиз эди-ю, бироқ ҳар тарафдан шовкин-сурон, куй-кўшиқ, гангир-гунгир товушлар баралла эшитиларди. Демак, тунги ҳаёт давом этаётир: ҳар ким рўзгор аравасини ўзи тортиб боришга интилар, қурби етган иш билан машғул бўлар, тонг отиб, хордик дамлари бошлангунча зарур юмушни бажариб олишга ошиқардилар. Дарё ҳам кундузга нисбатан кечаси баландроқ товуш чиқаради, сувнинг шалоплагани олислардан кулоқка чалинарди. Ҳамма нарса худди ёнгинангда рўй бераётгандек туюларди ва беихтиёр юракни ваҳима босарди.

Уфқдаги заррин чизик – осмон билан ер ўрта-сидаги чегарани белгиларди. Бир жойда коп-қора доғ тобора юкорилаб борарди. Ниҳоят, интизор кўзларни қувонтириб тўлин ой балкиб чиқди-ю, эрки ўзида бўлган кема мисоли кўк бағирлаб юзиб кетди.

Каламуш билан Кўрсичқоннинг назарида олам яна нурафшон бўлди: ана, бепоён майсазору сокин чайқалаётган боғлар; ана, у кирғокдан-бу кирғоккача йилтираб, кумушсимон жилоланиб турган дарё... Дарё худди кундуз кунлардагидек жимирларди. Атроф ўзгача либосга бурканган эди. Лекин бу либос тун каби сирли, тун каби ҳарир бўлиб, гўё уч кунлик келинчак мисоли жозибадор ва суюкли эди.

Дўстлар кайикни кирғокқа боғладилар-да, сокин соҳилга тушдилар. Бирпасда ям-яшил девор ораларини, дарахтларнинг кавакларини, ариқларни, қувурларни, куриб қолган ирмоқларни титкилаб чиқдилар. Сўнг, зудлик билан кайикка ўтиришиб, дарёнинг нариги соҳилига юзиб ўтдилар ва яна тинтув бошладилар. Булутсиз осмонда осуда турган ой олис бўлишига қарамай, уларга жони ачишиб, ёрдам бермоқчи бўларди. Афсуски, вақти-соати етгач, у ҳам дала-тузни, дарёни сирли қоронғилик ичра қолдириб, истамайгина уфққа эниб кетди.

Кейин табиатда ўзгариш бошланди: уфқ оқарди, дов-дарахтлар тунги либосни ечдилар ва ўзини кўзгуга солаётган келинчакдек ҳусн-жамолини кўз-кўз қилдилар. Бир кушча чуғур-чуғур қилди-ю, шу заҳоти тинчиди. Қамишзорни шитирлатиб шабада ўйноқлаб ўтди.

Кидирувчилар кайикка миндилар. Куйрукда ўтирган Каламуш тўсатдан бир нимани илғади, шекилли, тошдек қотди-қолди. У бутун вужудини кулокка айлантириб, бир нуктага тикилиб турарди. Охиста эшкак уриб келаётган Кўрсичқон хадиксираб уёқ-буёкка аланглади, сўнг хайрон бўлиб Каламушга тик қаради.

– Йўк, яна йўколиб қолди! – деди Каламуш уф-ф тортиб. – Ажиб мусиқа экан, бунақасини сира эшитмаганман! Қалбим торларини чертиб ўтди ўзиям. Афсус, тез тугади. Яхшиси, эшитмаганим маъқул эди. Дилимга чўғ ташлаб нима қиларди! Қанийди, яна бир марта эшитсам, эшитаверсам! Бор дунёни берардим! Ие!.. – деб қичкириб юборди кулокларини динг қилиб. – Ана, эшитиляпти, эшитиляпти! – У қимир этмай қолди. – Оҳ, яна узоқлашяпти... Яна эшитилмаяпти... Нақадар гўзал-а, Кўрсичқон! Садо ҳам шунчалар гўзал бўладими! Асир этди мени, асир этди! Унинг куч-қудрати сирли сеҳрида эмас, балки чорлов-чакириқда, ундовда! Бундай навони фақат тушда тинглаш мумкин... Ўша ёкка хайданг! У бизни чорлаётир, Кўрсичқон!

Эсанкираб қолган Кўрсичқон:

– Мен камишзор шовуллашини эшитяпман, холос, – деди хавотирланиб.

Каламуш дўстининг гапини эшитмади, шекилли. Жавоб бермади. У шу қадар ҳаяжонга тушган эдики, аъзойи бадани дир-дир титрарди, юраккинаси ҳам хилвираб-илвираб турарди.

Кўрсичқон мик этмасдан эшкак эшарди. Улар ҳадемай дарё иккига ажралган жойга етиб бордилар. Асосий ўзандан поёнсиз шохобча бошланиб кетган эди. Аллақачон рулни қўйиб юборган Ка-

ламуш ўша томонга ишора килди. Қайик шохобча бўйлаб сузиб кетди. Теварак-атрофга осмону фалакдан мўл-мўл нур ёғила бошланганди, кирғокларни коплаган майсазор туси борган сари аник-таник намоён бўларди.

– Ўзлигини намоён қияпти! – деб мийиғида кулди Кўрсичкон, битта инкилобий кўшик мисраларини эслаб.

– Валакламасдан, қайиқни кирғокка якинрок хайданг! – деб буюрди Каламуш. – Ҳозир ўша сеҳрли навони ўзингиз ҳам эшитасиз! Ҳа, албатта... Ана, эшитяпсизми? Оҳ, эшитиляпти! – деди Каламуш жавабаси тутиб.

Мусиканинг жозибали сас-садоси майин тўлкин мисоли аъзойи баданни жимирлатиб юбораётганди. Кўрсичкон ҳатто нафас ололмай колди, эшаклар кўлидан тушиб кетди. Дўстининг кўзларига ёш инганини кўриб, унинг ҳам кўнгли бузилиб кетди. Бир лакиқа ўтар-ўтмас, сув четида барқ уриб ўсган қора йўнғичканинг кирмизи гулларини тўзғитиб, қайик ўз-ўзидан тумшуғи билан кирғокка урилди. Мусиканинг мастона-мастона латиф навоси уларни чорларди, қалб торларини чертиб-чертиб кўярди. Кўрсичкон беихтиёр эшакка ёпишди: Нега? Нима учун? Қочмоқчими? Қутулмоқчими? Асир тушишдан кўрқяптими?

Олам аста-секин ёришарди-ю, аммо қушларнинг чуғур-чуғури эшитилмасди. Одатда, субҳидам чоғи қушлар мусобақаси бошланарди: бири кўйиб-бири сайрар, баъзан бирваракайига сайрарди. Бирок, ҳозир қушлар сукут сакларди. Факатгина олисдан сибизганинг нажиб овози эшитиларди, холос.

Шохобча сохилида откулоқлар гуркираб ётарди, атроф кўм-кўк майсазор. Тавба, атиргуллар лов-лов ёнарди, атрофга атрини мўл-кўл сочарди. Қизилбарг бағоят фусункор, товулгалар шу қадар хушбўйки, асти кўяверасиз! Мана, тўғон шоввасининг товуши ҳам эшитила бошлади. Саёҳатнинг, сайёҳларнинг сўнги манзили шу.

Дарё ўзани тўсилиб, улкан тўғон қурилган, кўл ҳосил бўлган. Тўғон этакларида шиддатли гирдоб айланиб-айланиб, кўпикланиб, йилтирок заррачаларни атрофга сачратган кўйи тубанликка шўнғирди. Шовванинг шовкини ҳар қандай товушни босиб кетарди. Сокин кўл ўртасида мажнунтол, окқайин ва яна қандайдир манзарали дарахт ўсиб ётган мўъжаз орол кўзга ташланади. Бу орол ўзининг тилсимини тун бағрида пинҳон тутса-да, лекин тонг чоғлари кизиқувчан жамоатни қошига чорларди.

Икки жонажон дўст бебош оқимни енгиб, кийналиб-сикталиб, гулчечакка бурканган оролча лабига егиб бордилар. Нафасларини ичларига ютганча кирғокка қадам қўйдилар. Сўнг хушбўй гиёҳлар, гулзорлар, янтоқзор оралаб оролчанинг маркази томон бордилар. Бу ер зумрад тусли ўтўланлардан иборат, хали шудринг ҳам кўтарилмаган ғаройиб ўтлоқ эди. Атроф ёввойи боғ бўлиб, у ерда олма, гилос, олхўри, маймунжонлар ўсиб ётарди.

– Оромимни ўғирлаган мусиқа фақат шу жойда тугилиши мумкин. – деб ҳайрат аралаш пичирлади Каламуш. – Мусиқа ижрочиси – беназир муғанний ҳам фақат шу ерда истикомат қилиши мумкин.

Шу пайт бирдан Кўрсичқон ваҳимага тушиб қолди: оёқларидан жони чиқиб кетди гўё. Ҳатто

кимирлашга мажоли етмасди. Унинг жонини олган нарса кўркув эмасди, балки ҳозирча ўзи ҳам яққол идрок этолмаётган кандайдир илоҳий бир нима эди. Бир нима эканини кўнгли сезиб турарди, фақат номини билмасди. Ваҳима шундан, исми номаълум бир нимага дуч келиши муқаррар эканидан ваҳм босарди уни. Зўрға бурилиб Каламушга қараган эди, Каламуш ҳам дағ-дағ титраётганининг гувоҳи бўлди. Атрофдаги дов-дарахтларда қушлар гуж-гуж, сон мингта, тонг отган эди ҳисоб, лекин тик этган товуш эшитилмасди. Сукунат ҳукмрон эди.

Сичкон ер сузиб турарди, гўё энди икки дунёда ҳам нигоҳини ердан уза олмайдиганга ўхшарди: мусика тинган бўлса-да, кулоклари остида ўша чорловчи садо жаранларди. Шу тобда у сирлисехрли нарсани бир кўриб, тил тортмай ўлишга рози эди. Бир кўрса – бас, бу дунёдан беармон ўтарди. Ҳагтоки, ўша сеҳргарни тушларида бир кўриб, сўнг ўлишга ҳам рози эди боёкиш! Тошдек котиб турган Кўрсичкон аста бошини кўтарди-ю, субҳидам ёғдусига чулланган Дўст ва Ҳомийга – олам сарварига кўзи тушди. Бутун борлик ушбу кутлуғ воқеа ҳаққи-ҳурмати сукут сақлаб турарди.

Шох-шаббалар кайрилиб, киргий бурун, истараси иссиқ, юзларини сокол-мўйлов қоплаган, пойдор кўлларини кўксига қовуштирган, лабларида табассум ўйноклаётган зот ваҳимадан қути ўчган бир жуфт митти жониворга тикилиб турарди. Унинг туёклари орасида дўмбоккина қундузча пиш-пиш этиб ухлаб ётарди. Бу манзара Кўрсичконнинг кўз ўнгида бир зум намоён бўлди, холос.

– Каламуш, кўркмаяпсизми? – деб титраб-қакшаб пичирлади у.

– Кўркмаяпсизми! – деб хайратланиб тўнғиллади Каламуш. – Кимдан? Унданми? Нима учун кўркишим керак?

Алҳол, тоғлар ортидан викор билан куёшнинг гардиши кўринди. Кўлмак ва ўтлок узра тараляётган кизғиш ёғду кўзларни камаштириб қўйди. Токи, кўзлар куёшнинг илк нурларига мослашгунча, ғаройиб зот изсиз йўқолди. Борликни эса тонгни каршилаб сайраётган қушларнинг чугур-чуғури босиб кетди.

Ҳозиргина ўз кўзлари билан кўрган мукаррам зотнинг каерга ғойиб бўлганини англай олмасдан, сукутга чўмдилар. Сув сатҳида ракс тушаётган шўх шаббода мажнунтол попуқларини силаб ўтиб, атиргуллар елкасидан шудрингни кокиб қўйди. Икки дўстнинг руҳи бирдан енгил тортди, ўзларини роҳат-фароғатда юргандек хис этдилар.

Кўрсичкон кўзларини ишкалаб Каламушга тикилди. Ўз навбатида, Каламуш ҳам таажжубланиб унга кўз қирини ташлади.

– Кечирасиз, бир нима дедингизми? – деб сўради Кўрсичкон.

– Менимча, Бақалокни топсак, факат шу ердан топамиз. Тополмасак, демак, ҳеч каердан тополмаймиз, – деди Каламуш ўйчан. – Ву-уй, ана, қаранг, миттивойим?! – деб қувониб кетди ва Бақалокқа ўзини отди.

Кўрсичкон ўз хаёллари билан овора бўлиб, жойида туриб қолди. Кўпинча эрталаб ажойиб туш кўриб уйғонасан-у, бирпасда ҳаммаси эсингдан чиқиб кетади. Сўнг минг уринсанг-да, факат ғирашира тафсилотларни эслай оласан, холос. Бошкаси паккос хотирангдан ўчиб кетади. Ҳозир Кўрсичкон

хам худди ўшандай ҳолатни бошидан кечирарди... Ахийри у ҳам ноилож Каламушнинг изидан эргашди.

Бақалок ниҳоятда қувониб кетганиданми, бир сапчиб ўрнидан турди ва отасининг қадрдонларини кўриб, улар атрофида дикир-дикир сакради.

– Бўлса-бўлмаса, сизларни онам жўнатган, тўғрими? Нима, мен ёш боламанми? Эрта-индин хотин олса, турмушнинг тўрва халтасини бемалол кўгара оладиган бўйдоққа энагалик қилишни қачон бас қилади?! Ўз ҳолимга қўядими-йўқми! – деб кичкирди Бақалок ва хўнг-хўнг йиғлаганча оролни гир-гир айланиб югура бошлади.

– Майли, индамаймиз. Ҳовури босилгач, ўзи бир жойга ўтириб олади, – деди тажрибали Каламуш.

Дарҳақиқат, кўп ўтмасдан Бақалок тумтайганча ўтириб олди.

Кўрсичкон унинг ёнига бориб бошларини силаб овутди.

– Бўпти, азамат, ўзим аста отангга айтаман: тез кунларда сенга зўр хотин олиб беради, – деб Бақалокнинг қулоғига пичирлади Кўрсичкон.

Бақалок шолғомдай қизариб кетди.

– Мен жаҳлим чиққани учун хотин оламан, дедим. Аслида ҳали ёшман. Ёш бошимга хотинни нима қиламан? У билан ёнғоқ ўйнайманми? – деб ўзини оқламокчи бўлди Бақалок.

– Нима кипти? Ҳа, ёнғоқ ўйнайсизлар! Пўм чиқариш ўйнайсизлар! Шунақа ўйинни биласанми? – деди Кўрсичкон кўзини қисиб.

– Боринг-э, мени уялтирманг! – деб Бақалок тескари ўгирилиб олди.

Бу пайтда Каламуш чим устидаги туёқ изларини синчиклаб кўздан кечирди.

— Бу ердан кудратли жонивор ўтган бўлса керак, — деди у ўйга голиб.

Сўнгра аста кадини ростлади-да, нималарнидир ўзича хомчўт қилди, қандайдир хулосалар чиқарди.

— Энди жўнаш керак, — деди Кўрсичкон. — Бечора Қундуз ўглини ҳамон кечувда кутиб ўтиргандир!

Бакалокқа қайиқда сайр қилдиришга ваъда беришга тўғри келди. Ваъда берилгач, у дарров юпанди. Уни соҳилга эргаштириб келдилар, эҳтиёти шарт, қайиқнинг ўргасига ўтказдилар-да, оқимга қарши суза бошладилар. Бу пайтда куёш икки терак бўйи кўтарилиб, борликни аёвсиз қиздирарди. Қушлар эса шижоати жўшиб ҳамон сайрардилар. Икки қирғоқдаги гул-чечаклар майин бош чайқаб, табассум ҳадя этарди. Икки дўст назарида, табиатдаги рангин гўзаллик боя ўзлари гувох бўлган гаройибот олдида ниҳоятда ғариб эди. Афсуски, ўша гаройиботга қасрда дуч келганларини сира эслай олмасдилар. Гўё сирли туш кўргандай эдилар.

Дарёнинг асосий ўзанига етиб келишгач, оқим бўйлаб арзанда Бакалокнинг йўлларига мунтазир бўлиб ўтирган кадрдонлари истикболи сари юзиб кетдилар. Таниш кечув кўзга ташланди-ю, Кўрсичкон қайиқни соҳил тарафга бурди. Бакалокни соҳилдаги кумок йўлакка туширдилар, унга йўл-йўриқ кўрсатдилар. Сўнг, хайр-хўшлашиб, елкасига кокиб қўйдилар ва орқага қайтишиб, дарё ўртасида миттивойнинг аста судралиб қадам ташлаб кетаётганига қараб турдилар. Бир пайт у тумшуғини юкори кўтарди-да, ҳавони хиллади —

кадрдон гўшасини таниб қолди, шекилли, қаламини тезлатиб, лапанглаб югуриб кетди. Сал наридан ўглини кута-кута, тоқати тоқ бўлган Қундузнинг боши кўринди: унинг қулоқлари динг эди, кўзлари севинчдан ялтирарди. У толзор оралаб ўгли томон шитоб билан талпинди. Шундан кейин Кўрсичкон эшакни қаттик силтаб, қайикни оқимга мослаб бурди ва ўз ихтиёрига қўйиб берди. Энди улар шошилмаса ҳам бўларди. Чунки кидирув тугаган эди. Тугаганда ҳам бахайр тугаган эди.

– Каламушжон, негадир ўлгудек чарчаганга ўхшайман, – деди қайиқ билан иши бўлмайд қўйган Кўрсичкон хорғин товушда. – Билмадим. тун бўйи изғиганим учунми, мадорим қуриб қолди. Ундай десам, ҳар йили мавсум бошланган кезлари уйку нималиги эсимдан чиқиб кетарди. Худди биров мени қопга солиб, қопнинг оғзини маҳкам боғлаб, сўнг обдан тўқмоқ билан туйгандек. Лекин, бунақа нарса бўлгани йўқ-ку!

– Балки бўлгандир, ким билсин! Фаройибот бўлгандир, ким билсин! Фаройибот ҳам зил-замбилдек таассурот қолдиради, – деди кўзларини юмиб, мудраб ўтирган Каламуш. – Кўрсичкон, ростини айтсам, мен ҳам ўлгудек чарчадим. Лекин, жисмонан эмас, рухан чарчадим... Тепангда куёш мўлкўл нур сочиб турса, сохилдан – камишзорлардан ғир-ғир шабада эсиб турса, жоннинг роҳати экан-ку!

– Худди олис-олислардан мусика товуши таралаётганга ўхшайди, – деб шивирлади уйқусираб ўтирган Кўрсичкон.

– Менга ҳам шундай туюляпти, – деб пичирлади мудроқ Каламуш. – Ростини айтсам, бу мусика қандайдир рақснинг куйига ўхшайди... Ҳатто сўзи

хам бор. Факат сўзлари яхши эшитилмаяпти... Эшитилмаяпти-ю, лекин мусиқа аралашиб кетяпти. Гоҳида камишзорнинг шовуллаши ғов бўляпти.

– Сизнинг кулоғингиз тузук экан. Мен умуман ҳеч қандай сўз-пўзни эшитганим йўқ, – деб маъюсгина эътироф этди Кўрсичқон.

– Тингланг, мен ҳозир сўзларини такрорлаб тураман, – деб шивирлади Каламуш кўзларини чирт юмган ҳолатда. – Мана, сўзлари аник эшитиляпти: «Агар хавф-хатар туғилса, сафо эмас, жафо кутилса, мадад кўлим чўзгайман, албат... Лозим бўлса, ҳар гал, ҳар соат... Бироқ, сиз унутгайсиз, унутгайсиз...» Қамишзор ҳам накоратга жўр бўлаётир: «Сиз унутгайсиз, унутгайсиз...» – Каламуш чуқур хўрсинди. Бирпас жим тургач, яна давом этди: – «Ғар тушсангиз тузокқа, хабар килинг биз ёкқа... Бироқ, биламан, унутгайсиз, унутгайсиз...» Кўрсичқон, қайикни камишзорга яқинроқ хайдасангиз-чи, ахир! – деб дўқ урди Каламуш. – Тезроқ хайданг, товуш паса-йиб кетяпти! Биз орқада қолиб кетяпмиз! «Ҳомий ва Малхам ўзим, адашганларда кўзим... Сарсонларни топарман, ўнг юзидан ўпарман, сўнгра малхам бўларман... Бироқ, унутгайлар, унутгайлар... Майли, мен рози, ўзим...» Қамишзорга янада яқинроқ хайданг, Кўрсичқон! Яқинроқ, деяпман! Эҳ, бўлди энди, кўйинг, фойдаси йўқ. Кўшиқ сўзларини камишзор шовуллаши босиб кетяпти.

– Ажабо, бу қандай кўшиқ экан? – деб хайратланиб сўради Кўрсичқон.

– Қайдам, – деди Каламуш елка қисиб. – Мен ўзим эшитган сўзларни такрорлаб турдим, холос. Ана, камишзор шовуллаши ичра яна эшитиляпти... Соддагина, равонгина...

– Илтимос, сўзларини такрорлаб тулинг! – деб ялинди Кўрсичкон.

Бирок, Каламуш дўстининг илтижосини ё эшитмади, ёки тушунмади. Кўрсичкон тоқати етгунча кутди-да, сўнг жаҳли чиқиб Каламушнинг юзига қаради-ю, гап нимада эканини дарҳол англади – лабларига қувноқ табассум инган Каламуш худди эмизикли чакалок сингари тамшаниб-тамшаниб уйқуга кетган эди. Афтидан, ҳамон олис сибизга навосига берилиб қулоқ солаётганга ўхшарди.

VIII б о б

ҚУРБАҚАНИНГ САРГУЗАШТЛАРИ

ёхуд ол-а, бўлди томоша!

Оркасидан эшик ёпиларкан, Қурбақа зах, бад-бўй зиндонга тушганига тамоман ишонди. Энди ҳаммаси абас бўлди. Энди у билан ташки дунё орасида ўрта асрлардан қолган қалъа, мустаҳкам зулмат ўчоғи гов бўлиб турарди. Англиянинг тенгсиз катта кўчаларида худди ижарага олгандек биронинг машинасини елдек учириб юришга энди йўл бўлсин! Ўша фараҳли дамлар энди рўё, хомгина хаёл... Шуларни ўйларкан Қурбақанинг юраги багтар сиқилди, ўзини тап этказиб ерга ташлади, бениҳоя умидсизликка тушди ва беихтиёр кўзиридан ёш тиркираб чиқди.

– Ҳаммаси барбод бўлди! – деб вайсаб йиглай бошлади у товушини баралла кўтариб. – Қурбақанинг обрў-эътибори ҳам бир пул бўлди! Э-э, барибир эмасми – ўша обрўнинг ҳам онасини фалон қилай!.. Ёруғ дунёда Қурбақага ўрин

қолмади. Серпул, мехмондўст, ҳазилкаш бойвачча энди йўк, ўлган! Вой-дод! Дод-эй!.. Бу ердан кутулиб бўлсан, нима қилсанг – ўз бошингга бало бўлдинг! Ўзингга-ўзинг қилдинг! – деб бошига муштраб йиғларди Қурбақа. – Ахир, автомобилни ўғирлаб қочганинг рост-ку, яна эгаларининг тумшуғи тагидан олиб қочдинг! Бакалок полициячиларни бўралаб сўқдинг, оғзингдан боди кириб – шоди чикди! – У бўғрикиб-бўғрикиб йиғларди. Йиғлаб-йиғлаб сал ховуридан тушгач, яна санай бошларди: – Воҳ, шунчалик аҳмоқ бўламанми! Қилмиш-қидирмиш, дейдилар. Ажаб бўлди, хўб бўлди. Асримизнинг охиригача ана шу зиндонда суякларим чириб кетмаса, ўзимдан ўчим чикмайди, ўзимдан норози бўлиб кетаман! Унгача мен билан танишлиги учун кеккайиб, гердайиб юралдиган махлуқлар номимни паққос унутиб юбормасалар борми, ўзимнинг башарамга ўзим туфураман!.. Оҳ, донишманд Бўрсик, фидокор Каламуш, оқил Кўрсичкон! Азизларим, қайдасизлар?! Қабоҳат йўлига кириб кетаётганимни билиб, бу йўлдан қайтармоқчи бўлган экансизлар, дўстларим! Афсуски, бадбахт Қурбақа зоти пастлигига борибди! – деб хитоб қилди у.

Қурбақа бир неча ҳафта мобайнида афсус-надомат чекди, аламини кўз ёшларидан олди. Овқат ейишдан буткул бош тортди, оғзига туз-намак олмади. Унинг пулдорлардан эканини билиб олган кекса назоратчи ялтоқланиб ҳар хил ширинликлар, тансиқ таомлар таклиф этиб кўрди.

– Кўнглингиз тусаган нарсани айтинг, таксир, ҳаммасини муҳайё қиламан! – деди назоратчи. – Нима, ҳақким сизда қолиб кетармиди, бир кун узар-

сиз, – деб карз-қавола бериб туришга рози эканини ҳам ишора қилиб қўйди.

Лекин, Курбака уни яқин йўлатмади.

Дарвоқе, қамокхона назоратчисининг «супра-қокди» – кенжатоё арзанда қизи бор эди, у енгил-елпи юмушларда отасига қарашиб турарди. Ўша қиз жониворларни жуда яхши кўрарди: уйида битта канарейка, уч-тўртта ола сичкон, битта олмахон боқарди. Канарейкасини баъзан қамокхонага ҳам олиб келарди. Тушдан кейин фақат мудрашдан бошқа ташвиши бўлмаган махбусларнинг атайлаб жиғига тегиш учун кафасни қамокхона деворидаги миҳга илиб қўйиб роса сайратарди. Кечалари кушчасини меҳмонхонадаги стол устига қўйиб, кафас тепасига салфетка ташлаб қўярди.

– Бир куни Курбакага кўзи тушган ўша қиз отасига:

– Анави жониворнинг аҳволини кўриб, ичим ачишяпти. Озиб-тўзиб кетибди, бечора! – деди меҳри товланиб. – Биласиз-ку, ҳайвонлар жондилим. Унга қараб турсам майлими? Ўзим парвариш қиламан.

– Билганингни қил! Бу Курбақанинг гингшигани жонимга тегди! Ўлгудек курумсок, хасис, димоғдор экан ўзиям. Ҳайвон ҳам шунақа бўладими?! – деди отаси зардали оҳангда.

Қиз ўша куниёқ Курбақанинг камерасига ташриф буюрди.

– Ҳой, Курбака! Димоғдорликни йиғиштир! Бўлди энди! – деди у камерага кириб бораркан. – Қани, мундок ўтир-чи! Кўз ёшларингни арт! Ўргилиб кетай сендан! Кел, оз-моз тамадди қилиб ол! Қара, буни ўзим пиширганман, жуда мазали таом!

Бир-бирининг устига тўнтарилган тарелкада сабзавотдан тайёрланган коворма турарди. Қовурилган карамнинг хушбўй хиди шу захоти бутун камерани тутиб кетди. Ғуссага ботиб, камера ўртасида кўкрагини ерга бериб ётган Қурбаканинг иштаҳаси очилиб кетди. «Ие, ҳаёт мен ўйлаганчалик бемазага ўхшамайди-ку», деб ўйлади Қурбака. Лекин, ҳамон ўжарлик қилар, оёқларини полга гурс-гурс уриб, инжиклик қилар эди. Юпангиси келмасди. Шунда қиз:

– Бор-э, келиб-келиб сенга ялинаманми, битлики! – деди-ю, камерани тарк этди.

Аммо карамнинг хушбўй таровати камерани тарк этмас, гупиллаб димокқа уриларди. Қурбака жазавадан тушган кезлари уёқ-буёқни хидлаб кўрарди, сўнг ўйга толарди. Хайрият, яхши нарсаларни ўйлай бошлади: у дастлаб, мужохидларни, муҳожирларни, шеъриятни, мумтоз шоирларни эслади. Сўнг киёмига етмаган ишлар, бепоён ўтлоқлар, жазирама, ўтлаб юрган мол-қўйлар, поллизлар, пайкаллар, кўкатлар, хиди димокни ёрадиган қовунлар, асаларилар ғужғон ўйнаётган итоғиз гуллар, идиш-товоқларнинг жаранг-журунги, уёқ-буёққа сурилаётган стол-стулларнинг товуши, меҳмонлар гурунги бир-бир хаёлидан кечди. Шулар тўғрисида ўй суриб ўтираркан, назарида, камера сал ёришгандек, зулмат пардаси хиёл кўтарилгандек бўлди. Энди дўстлари тўғрисида, уни кутқариш учун қўлларидан нималар келиши ҳақида ўй сура бошлади. Беихтиёр адвокатлари ёдига тушди. Оббо, овсар-эй, нега уларни судга чақирмадим, деб афсусланди. Ахир, улар судда Қурбакани химоя қилиш шарафига ноил бўлганидан бошлари осмон-

га етарди-ку! Охири ўзининг устамонлиги, тадбир-корлиги ҳам ёдига тушиди: ақл-фаросатини ишга солса нима бўлади?.. У ширин хаёлларга берилиб, ғам-ғуссани буткул унутди.

Орадан анча-мунча фурсат ўтгач, камерага назоратчининг кизи қайтиб кирди. Унинг кўлидаги мис чойгумда чой, ёгда ковурилган катлама бор – катлама кип-қизил қилиб пиширилган бўлиб, қатламларидан худди мумкатакдан оккан асалдек мой сиркиб турар эди. Қатлама ҳиди иштахани китикларди. Қурбаканинг кўз ўнгида иссиқкина ошхонаси, ўчоқли меҳмонхонаси гавдаланди: оёкка суйкалаётган мушук эркаланиб миёвлайди, кафасдаги канарейка охиста сайрайди. У ўрнидан туриб, ўтирди: кўзларини артди ва катламадан бир бурда олиб оғзига солди, хинд чойидан хўплади. Бир оздан кейин тилига тушган тушов ҳам ечилди: ўзи хақида, туриш-турмуши, дўстлари, обрў-эътибори тўғрисида тўлкинланиб сўйлади.

Назоратчининг кизи фаросатлигина эди: мундок синчиклаб разм солса, нон-чойдан кўра, сухбат Қурбакага кўпроқ наф бераётир. Шу боис:

– Ҳовли-жойингиз тўғрисида гапириб беринг! – деб карашма килди.

– Бизнинг қошонамиз Буюк Британия оролида яккаю ягона. Эхтимол, бунақаси Оврўпада ҳам топилмаса керак! Барча қулайликларга эга! – деб гердайдди Қурбака. Иморотнинг асосий қисми XIV аср услубида қурилган, аммо замонавий технология ютуқлари билан зийнатланган. Ибодатхона, почта-хона бир қадам. Спорт майдончаси ҳам бор.

– Ву-уй-й, мунча яхши! – деди қўлларини чапак қилиб оёқлари орасига тикар экан назоратчи-

нинг етилган арзандаси. — Лекин, мен ҳовлингизни узоқ муддатга ижарага олмоқчи эмасман, ўзингизга буюрсин! Хўш, кани, давом этинг-чи! Йўқ, шошмай туринг, мен ҳозир яна иссик чой билан катлама келтираман!

Қиз дикир-дикир сакраб ташқарига чиқиб кетди-ю, дам ўтмай чой, катлама келтирди. Қурбака катламани буклаб-буклаб оғзига тикди, устидан чой ичди. Корни тўйгач, хийла кучга тўлгандек хис этди ва қайик турадиган бандаргоҳ, балик бокиладиган хавза, қадимий девор билан ўралган полиз, чўчқахона, отхона, молхона, каптархона, товукхона, кирхона, чинни идишларга лик тўла буфет, кийим-бош жавони (бу айникса қизга жуда ёқди), зиёфатхона, меҳмонхона, ётокхона, ётокхонадан тўғри кириладиган ҳаммомга, ўйинкулги тўғрисида завқланиб ҳикоя қилиб берди. Охирида ашула айтиб юборди. Кейин кизик-кизик латифалар сўйлади. Хуллас, мириқиб кўнгил чигилини ёзди. Кези келганда қиз унинг дўст-ёрлари хақида сўраб-суриштирди. Ажаб-ажаб ҳикояларни жон қулоғи билан эшитди. Қиз ҳайвонларнинг қўлга ўргатилганини кўпроқ яхши кўрарди. Аммо, бу тўғрида гапириб ўтирмади. Чунки Қурбаканинг иззат-нафсига тегиб қўйиши мумкин эди. Кетиш олдидан қиз Қурбаканинг остига похол тўшаб берди, кўзани тоза сувга тўлдириб келди. Хайр-хўшлашаётган пайтларида Қурбака илгаргидек қувнок, мағрур бўлиб қолган эди. У зиёфат чоғи айтадиган кўшиқлардан бирини димоғида хиргойи қилганча похол устига чиқиб қулча бўлиб ётди ва бирпасда донг қотиб ухлаб қолди. Ширин тушлар кўрди.

Ҳибсхонадаги гамгин кунлар ўзаро кизгин суҳбатлар билан ўта бошлади. Қурбақанинг аянчли қисмати бора-бора назоратчининг кизини жиддий ташвишлантитарди. Унинг назарида арзимас бир жиноят учун бечора махлуқнинг азоб чекиб, қамалиб ётиши Англиядек демократик мамлакат учун жуда-жуда шармандали ҳол эди. Қурбақа бўлса, борган сари ўзига бино қўйиб, гердайишини қанда қилмасди. Қизнинг муносабатини ўзича талқин қилишга уринарди: кизи тушмагур, ниҳоятда дилбар эди; боз устига, ўлгудек севиб қолганди, шартта уйланиб қўя қолай деса, ўртада ер билан осмонча ижтимоий тафовут бор... Ана шу нарса Қурбақани кўп диққат қиларди.

Навбатдаги учрашув чоғи киз одатдагидан кўра хийла паришон кўринди. Қурбақанинг саволларига ҳам пойинтар-сойинтар жавоб қайтарди. Ҳаттоки, ҳазил-ҳузуллар мутлако ёкмади.

– Қурбақа, гапимга кулок солинг, – деди киз бир пайт. – Камокхонада кир-пир ювиб юрадиган битта холам бор.

– Хўш-хўш? – деди Қурбақа қизиксиниб. – Нима бўпти? Кир ювса юваверсин, тирикчиликнинг айби йўқ. Менинг холаларим ҳам кир ювиб рўзгор тебратишади.

– Шошмай турсангиз-чи, мунча маҳмадона бўлмасангиз! – деди киз қошларини чимириб. – Хуллас, ўша холам муҳбусларнинг кирларини ювади. Душанба куни эрталаб кирларни уйига олиб кетади, жума куни кечга яқин олиб келади. Бугун пайшанба. Мана, мен нимани ўйлаб ўтирибман: сизда пул бор, бойсиз – бойман деб кулок-миямни сб қўйдингиз-ку, тўғрими?! Холам эса ниҳоятда камбағал. Сиз

унга оз-моз пул берсангиз, мол-дунёингиз камайиб колмайди. Шу баҳонада унинг кўнглини топасиз, келишасизлар-да! У сизга кўйлак, рўмол беради. Сиз эса кирчи хотин қиёфасида бу ердан чикиб кетасиз, вассалом! Ҳеч ким билмайди, чунки қадди-комагингиз жуда ўхшайди.

– Бекорчи гап! – деди Қурбака жаҳли чикиб. – Менинг қадди-бастим жудаям келишган, хўпми! – дея хурмача юриш қилиб қўйди.

– Холамникиям хушбичим! Уни биров хунук деяптими? – деди киз аразлаб. – Э-э, боринг-э, билганингизни қилинг! Ношукур! Мен яна жон куйдириб ўтирибман-а!

– Дарров хафа бўляпсизми? Нима дедим, ахир! Раҳмат, миннатдорман! – деди Қурбака шоша-пиша. – Лекин гап шундаки, Буюк Британияга донги кетган жаноб Қурбака қандайдир кирчи хотин қиёфасида кўчада юрса ва бирорта таниш-билишни учратиб колса, нима бўлади?! Мен нима дегап махлуқ бўламан?! Бу ёғини ҳеч ўйладингизми?!

– Ундай бўлса, азизим, шу ерда чириб-сассиб кетгунча ўтираверинг! Менга нима! – деди киз шартакилик билан.

Қурбака ўз хатосини дарҳол бўйнига олди.

– Сиз оқиласиз, меҳрибонсиз! – деди у тўлкин-ланиб. – Мен-чи, ўз фойдасини билмайдиган битта овсарман, холос. Қўйинг, овсардан ҳам гина қилиб ўтирасизми!.. Майли, мен рози, мен кўндим... Хо-лангиз билан қачон учрашамиз?

– Бу энди бошқа гап! – деди киз жилмайиб. – Бўпти, эртагача хайр!

Эртаси куни қиз Қурбаканинг камерасига кирчи холасини эргаштириб келди. У ўзи билан сочиққа

ўроғлик кийим-бош келтирган эди. Кампир учрашувга олдиндан ҳозирлик кўрган эди. Улар узок мунозара қилиб ўтирмадилар: талбиркор Қурбака стол четига териб қўйган тилло совғалар учрашув тақдирини бирпасда ижобий ҳал қилди-қўйди. Қурбака кампирнинг чит қўйлагига, фартугига, шол рўмолига, уваласи осилиб қолган сийнабандига эга бўлди. Кампирнинг охирги шарти шундан иборат бўлдики, энди унинг оғзига латта тикиб, қўл-оёғини боғлаб, бир бурчакка ётқизиб қўйиш лозим эди. Чунки кампир қайсидир сийка романда айнан мана шунақа эпизодни ўқиган экан. Бу хийланайранг Қурбакани қойил қолдирди: у назоратчининг қизига ўз холасининг оёқ-қўлини боғлашга жон-жон деб ёрдам берди. Шундай қилинмаса, кампир бечора жиноий жавобгарликка тортилиши ҳеч гап эмасди.

– Қани, энди сизнинг навбатингиз: устингиздаги кийим-бошни ечиб ташланг! – деб амр қилди киз.

Қиз кула-кула холасининг чит қўйлагини унга зўрға кийдирди; тугмаларини кадади, сўнг шол рўмолини елкасидан ташлаб, кўкрагидан айлан-тириб боғлади; сийнабандга ҳожат бўлмади-ю, аммо чепчикни бошига кўндириб, резина кулоқчинларини тортиб, ияги остидан боғлаб қўйди.

– Холагинамнинг ўзгинаси бўлдингиз-ку! – деб кикирлаб қулди назоратчининг қизи. – Оқ йўл, омадингизни берсин! Сизни буёққа қайси йўлдан бошлаб келишган бўлса, ўша йўлдан кетинг. Агар бирортаси гап отса, ҳартугул, эркак зоти итмижоз бўлади – кампирларга ҳам иликаверадилар, уларга парво қилманг, тўғри юринг, алангламанг!

Курбаканинг юраги така-пука бўлаётган эса-да, лекин қизга сир бой бермасдан дадил кадам ташлаб йўлакка чиқди ва шундагина англадики, ниҳоятда хатарли ишни бошлаб қўйибди! Шукрки, дастлаб ҳаммаси ҳамирдан кил суғургандек осон кечди: ҳатто сал-пал уялди, чунки бу ишларда аёлларнинг улуши бор эди – танба урилган, кулфланган эшиклар чит қўйлак кўриниши билан дарҳол ланг очиларди. Курбақа андак каловланиб қолса, нариги эшик ёки дарвоза олдида турган соқчи ўзи чакириб қоларди, йўл кўрсатарди, кружкасидаги чойдан хўплаб-хўплаб, хайхайлаб, бўл-чи, бўл, деб кисталанг қиларди.

– Нима, битта сени деб дарвоза ёнида кечаси билан ўтириб чикаманми! – деб дағдағ қилардилар.

Баъзан кўзига қон тўлган соқчи «кампир»ни секин бурчакка қисмоқчи бўларди: шуниси хавфли эди. Чунки буни асло ҳазил деб бўлмасди, кипқизил ахлоқсизлик эди, холос. Бирок, Курбақа ўзини қўлга олишга, шароит билан ҳисоблашишга мажбур: шунинг учун кирчи хотин товушига мос равишда қарғаниб қўяр, шилқимни силтаб ташларди.

Қамокхонадан чиқиладиган сўнгги дарвозага етгунча гўё бир йил йўл юрди ўзиям. Боз устига, қоровулхонада қарта ўйнаб ўтиришган соқчилар:

– Онаҳон, қани, кулбамизга марҳабо! Бир пиёла майимиз бор! – дейишиб тихирлик қилдилар.

Аммо, уларнинг шалоқ гап-сўзларига эътибор бермади: ҳатто қулочини ёзиб, чотини кериб турган охириги соқчининг зам-замаларига ҳам парво қилмади – шундоққина қўлтиғининг остидан

ўтиб кетди. Дарвозадан лип этиб ташкарига чикди. Унинг орқасидан камокхонанинг оғир дарвозаси ғийқ этиб ёпилди. У озодликка чиққан эди.

Қурбака қалтис вазиятдан осон қутулганига шод эди. Энди нима бўлишини хаёлига ҳам келтирмасди. Алвон чироқлари ялтираб турган шаҳар томон жадал борарди. У бир нарсани аниқ билардики, агар хавф-хатардан халос бўлишни истаса, гавжум жойлардан тезроқ жуфтакни ростлаши лозим. Ана шундай ўй-хаёллар билан кетиб борар экан, шаҳар чеккасида лов-лов ёнаётган гулхан диккатиини жалб этди. Унинг кулоғига паровоз чинқириги, вагонларнинг «шарак-шурук» этиб уланиши эшитилди.

– Ох, иш ўнгидан келса, ҳеч гап эмас! – деди ўзича мамнун бўлиб. – Ҳозир менга темир йўл бекатидан бошқа нарса керакмас. Баҳгимга, бекатга бориш учун шаҳар оралаб санғиб юрмайман энди!

У бекатга борди-ю, шоша-пиша жадвални кўздан кечира бошлади: ярим соатдан сўнг уйи тарафга битта поезд жўнар экан.

– Ошиғим икки марта олчи тушди, яшасин! – деб қувониб кетди Қурбака ва патта олиш учун кассага югурди.

Касса туйнугига оғзини тираб туриб, Қурбака ўз уйига яқин жойлашган битта қишлоқнинг номини айтди ва пулини олиб узатиш мақсадида ҳеч иккиланмай нимчасининг чўнтагига қўлини тикди... Ие, чўнтак тўсиқ эди; э-э, каллаварам, ахир бу кирчи кампирнинг чит кўйлаги-ку! Қурбака бир илож қилиб чўнтакка қўлини тикиш учун яна бир бора жиддий уриниб кўрди, лекин... Бу орада навбатда турган йўловчиларнинг сабр косаси тўлди: бирин-кетин жағлар ишга тушди – бекор турган-

дан кўра, гап отиб, бировнинг таъбини хира қилиб турган яхши-да!.. Ахийри Қурбақа не мўъжиза юз бердики, қўлини чўнтакка тикди: тикди-ю, лекин чўнтакка эмас, бўшликка тикибди! Ие, чўнтак кани? Дарвоқе, чўнтак нимчада эди. Хўш, нимча кани?.. Оббо, падарингга лаънат-эй! Энди эсига тушди: нимчаси камерада қолибди-ку! Ҳамёни ҳам нимча чўнтагида эди. Ҳаммаси камерада қолибди: калитлар, гугурти, соати, ёндафтарчаси, ҳисоб-китоб дафтари, бари-бари энди йўқ.

Чорасиз қолган Қурбақа ноқулай вазиятдан қутулиш учун киёфасига жиддий тус берди ва аслзода зиёлиларга хос оҳангда кассирга:

– Менга қаранг, пулим ҳам, ҳамёним ҳам уйда қолибди. Илтимос, иложи бўлса, битта патта берсангиз. Пулини борган захотим жўнатиб юбораман. Каминани Буюк Британияда яхши танийдилар, – деди.

Кассир унга разм солди-ю, бошидаги алмисокдан қолган қулоқчинга кўзи тушиб, пикир-пикир кула бошлади ва аранг ўзини босиб:

– Гапларингизга асло шубҳаланмайман, хоним! – деди. – Қолаверса, биринчи марта шунақа қилиқ килаётганингиз йўқ. Марҳамат, туйнукни бўшатиб қўйинг, бошқаларга халақит берманг!

Қурбақадан кейин навбатда турган мўйсафиднинг тоқати тоқ бўлди, шекилли. У астойдил Қурбақани нарига итариб юборди. Итаргани майли, лекин жўртгага «азизам!» деб қўйди пичинг аралаш. Қурбақанинг ғзаби қайнаб кетди-ю, аммо ўзини босди.

Ниҳоятда умидсизланган Қурбақа перронда вагонлар ёнидан ўтиб борар экан, бурнининг икки

тарафидан тинимсиз кўз ёшлари окарди. Унга энг алам қилган жойи шу бўлдики, озиб-ёзиб қамоқдан қутулиб чиксангу уйинг поезда бир кадам бўлса-ю қандайдир ярамас расмийчилик окибатида, арзимаган беш-тўрт сўмни деб ҳеч қаёққа кетолмасанг-а! Ҳадемай, унинг сири фош бўлади: ана ундан кейин катта томоша бошланади! Кувақув, ушла-ушла, қоча-қоч... Уйим куйди деявер, Курбака! Яна кишан, яна зиндон, бир бурда нонгаю бир култум сувга кўзларинг нигорон бўлади. Қамоқхона муддати энг камида икки баробар узайтирилади, назорат ҳам икки ҳисса кучайтирилади – ана, қочиб кўр-чи! Энди нима қиламан, нетаман? Қочиб қаёққа ҳам борардим, тез югура олмайман. Жасадим таниш – Буюк Британияда мени ҳамма танийди... Энг камида битта сенаторча нуфузга эгаман. Шошма, балки бирорта вагоннинг эшигидан аста кириб олсам-чи? Баъзан ўқувчилар патта олишга пули қолмаган пайтлари вагондан-вагонга ўтишиб, манзилга омон-эсон етиб боришадикун! Нима, мен улардан камманми?.. Курбака ўз хаёллари билан мубтало бўлиб, паровознинг шундоққина ёнига келиб қолганини ҳам сезмади. Мундоқ қараса, ғулабирдай битта машинист паровоз ичида ўралашиб юрибди: унинг бир қўлида латта, бошқасида мойдон – паровознинг у ер-бу ерига эринмасдан ёғ суряпти.

– Момой, мунча хомуш кўринасиз? – деб сўради машинист бекорчиликдан.

– Э-э, сўраманг! – деб бирдан хўнграб юборди Курбака. – Пешонам шўр экан, болам! Худо урди мени! Пулимни йўқотиб қўйдим, энди кстолмаяпман! – деб баттар бўкириб йиғлай бошлади.

– Аттанг, яхши бўлмабди-да, эҳ, аттанг! – деди машинист бош чайкаб. – Пул бўлмаса, уйга кетолмасанг – бу жуда ёмон-да, ёмон! Кампир, чаток бўлибди, чаток! Бола-чакалар, неварачеваралар борми ўзи?

– Ҳаммасидан бор, ўргилай! Ҳаммасидан бор! – деб кўз ёшларини снгларига артди Қурбакакампир. – Лекин, ҳаммаси шўх, доим гугурт ўйнашади! Чирокни тўнтариб юборишса борми, вой, уйим куяди-ку, уйим куяди! – деб баттар уввос солди.

– Назаримда, кирчи хотинга ўхшайсиз, тўғрими?

– Тўғри, – деб тасдиқлади Қурбака.

– Бундоқ киламиз, бўлмасам, – деб бирдан таклиф қилди кекса машинист, – мен машинистман, доим кир-чир юраман; жуфти ҳалолим бўлса киримни ювишдан безор бўлиб тез-тез отасининг уйига кочиб кетади... Хўш, деганда, устбошим кир юрса, майли-ку, лекин хотинсиз юриб бўлмайди. Хў-ўш, – деб иягини кашлади-да, давом этди: – Буниси ҳам майли, ҳозир гап бунда эмас. Гап шундаки, мен конунга хилоф равишда сизни манзилга элтиб қўяман. Ёнимда кетаверасиз, аслида, бундай ҳол жиноят ҳисобланади, лекин овлоқ жойларда конунни бузиш мумкин. Хуллас, холис хизматим эвазига сиз ҳам ҳожатимни чиқарасиз – яъни кирларимни ювиб берасиз? Розимисиз?

– Розиман, – деди Қурбака шоша-пиша.

– Қолганини кейин кўрамиз, – деб илова қилди машинист маънодор.

Машинист будкасига чиқиши билан Курбака ғам-қайғудан фориг бўлди. Албатта, умрида кир-пир ювган эмас, бундан кейин ҳам ювиш нияти йўқ. Ишкилиб, ваъда берди – буёғи бахайр бўлсин. Агар уйига омон-эсон етиб олса – бас, пули кўп; машинистнинг қанча кир-чири бўлса, ҳаммасини ювишга етиб-ортадиган миқдорда пул жўнатади – ўзи бирорта хотинни ёллаб кирини ювдириб олаверади. Унга нима фарқи бор, бари бир гўр эмасми? Балки, ўзининг хотинидан унумли фойдалангиси келиб қолар?..

Нихоят, бекат назоратчиси кичик байроқчани силкитди, шекилли, машинист қаттиқ-қаттиқ сигнал чалиб, унга жавоб берди ва поезд аста турган жойидан кўзгалди. Бепоён далалар, ўрмонлар, отлар, мол-қўйлар ортда қола бошлади. Курбака эса кадрдон гўшасига тобора яқинлашиб бораётганини хис қиларди. Ётоқхонасидаги иссик кўрпаси, столдаги мазали таомлар, дўст-ёрларининг азиз қиёфалари кўз олдидан лип-лип ўтарди. Агар дўстлари унинг саргузаштларини эшитишса борми, роса офарин айтишади-да!.. Шуларни ўйларкан Курбака бирдан завкланиб кетди ва ирғишлаб-кийкириб, дикир-дикир сакраб чала-чулпа ашула айта бошлади. Машинист унга қараб ҳайрон бўларди, албатта. Чунки умрида анча-мунча кирчи хотинларни учратган бўлсада, аммо бунақасига биринчи марта дуч келиши эди.

– Жуда шўх кампир экансиз, – деб сирли кўз қисиб қўйди машинист.

Курбака хўракка парво қилмади.

Анча масофа босиб ўтилди. Энди уйга бориб қандай овқат пиширтирган маъкул эканини жиддий ўйлаш керак. Дарҳақиқат, Курбака айнан мана шу

масала борасида жиддий бош котирди... Ўй суришдан чарчаб, мундоқ кўзларини очса, машинист паровознинг четки дарчасидан энгашиб, орка тарафга хайрону лол бўлиб тикилиб-тикилиб қарарди, нимагадир синчиклаб кулоқ тутарди. Ксйин у кўмир юкланган мослама устига чикди-да, вагонларнинг тепасидан бўйлаб, яна орка тарафни хийла кузатди. Жойига қайтиб тушаркан:

– Уф-ф, бошим котиб колди... Бир бало бўлди, шекилли, – деди гарданини кашлаганча. – Бугун ҳисобидан шу йўналишда катнайдиган охирги поезд бизники эди. Жадвал бўйича шундай. Аммо, оркамизда яна битта поезд изма-из келмаётган бўлса, отамнинг арвоҳи урсин! Ана, товуши ҳам эшитиляпти!

Ўз-ўзидан буриша бошлаган афт-башарасини Қурбака аранг эпакага келтириб олди. Аммо, умурткада пайдо бўлган оғрикнинг оёкка таркалишини тўхтатиб бўлмади. мадори қуриди ва:

– Буёғи нима бўлади? – деб пичирлади-ю, чўккалаб колди.

Осмонда ой кўринди, атроф сутдек ёришиб кетди. Яна кўмирхона тепасига чикиб, орка тарафни кузатиб келаётган машинист:

– Ана-ана, энди аник кўриняпти! – деб кичкирди. – Битта паровознинг ўзи экан! Тезлиги катта. Чамамда, бизни қувлаб келяпти!

Ҳамон чўк тушиб ўтирган Қурбака талвасага тушиб, бошини чангаллади: зўр бериб бирор чоратадбир излай бошлади, лекин миясига асло жўяли фикр келмасди.

– Тезлигини янаям оширди! Ҳозир бизга стиб олишади! – хитоб қилди машинист. – Тавба, па-

ровознинг устига ҳам одамлар чикиб олишибди! Лекин кўринишлари ғалати. Қадимги замонлардаги сокчиларгами, жаллодларгами ўхшайдилар – кўлларидаги ойболталарини силкитишяпти... Уларнинг орасида полициячилар ҳам бор, кўлларида дубулға. Эски-туски қозончаларни бошларига кўндириб олган тасқаралар нима қилиб юришибди?! Анави фуқаро кийимидаги исковичларни танидим. Улар исковичлар! Ҳў-ў, тўппончаларини бизга ўқталишяпти-ку! Ана, бакиришяпти: «Тўхта, деяпман, тўхтагин!» – деди машинист.

Қурбака машинистнинг оёғига ўзини таппа ташлади-да:

– Сиздан ўтинаман, мени қутқаринг! Майли, хизматкорингиз бўлай! Майли, хотинлик қилай! Лекин, хотинлик қилолмайман! Чунки мен қирчи хотин эмасман, Қурбакаман!.. Мен сиздан ҳеч нарсани яширмайман. Ҳаммасини айтиб бераман, фақат мени қутқаринг! Ахир Буюк Британияда мени ҳамма танийди-ку! Жуда катта ер-мулким бор, Ҳиндистонда клублар очганман, Покистонда киморхонам бор... Бирок, тақдир экан, ўзимизнинг бахти қаро мамлакатимизда камалиб қолдим: бундан бир неча соат аввал авахтадан қочдим! Агар мени қўлга туширишса, яна зиндонга ташлайдилар ёки пешонамдан отиб ташлайдилар! – деб юм-юм йиғлай бошлади.

– Тўғриси айтинг-чи, нима учун қамалган эдингиз? – деб сўради машинист унга каттиқ тикилиб.

– Э-э, арзимаган иш, – деб қўл силтади Қурбака. – Мен галварс билмасдан бировнинг машинасига ўтириб қўйибман, эгаси овқатланаётган

экан, машина қаровсиз қолибди... Ўғирлаш ниятим йўқ эди, фақат бир айланиб келмоқчи бўлдим... Шўхлигим тутди, шекилли. Мен қайдан билай, суд бунақа ишларни қаттиқ қоралар экан...

Машинист жиддий ўйга толди.

– Тўғриси, жиддий қовун туширганга ўхшайсиз! Бўлмаса, қамашмас эди. Аслида, сизни ушлаб беришим керак. Лекин, эр бошига иш тушса, томошабин бўлиб туриш эрқакка ярашмайди. Хў-ўш, машина-пашина билан бир пуллик ишим йўқ, уёғи ўзингизга сийлов! Бирок, паровозимда ўтирган чоғимда полициячилар ғиди-биди қилишса, тамом – жоним чикиб кетади. Боз устига, жониворларнинг кўз ёшларини кўришга тоқатим йўқ, эзилиб кетаман! Қурбака, сиз диққат бўлманг: бўпти, ёрдам бераман! Қани, бизга етиб олишсин-чи!

Улар бир тану, бир жон бўлишиб, паровоз ўтхонасига кўмир ташлай бошлашди: кураклар тинмасди, ўтхона гуриллар, учкунлар чирс-чирс сачрар; паровоз эса пишқирганча шитоб билан елиб борарди. Айни пайтда орқадагилар ҳам бекор ўтиришмасди, чоғи. Борган сари ўрталаги масофа қисқарарди.

Нихоят, машинист қоп-қора кир латта билан пешона терларини артиб, қаддини ростлади-да:

– Қочиб қутулиб бўлмайди, шекилли, – деди ғамгин товушда. – Уларнинг юки енгил, паровозлари ҳам бизникидан кучли. Энди бошқа бир йўли бор. Гапимга яхшилаб кулоқ солинг: яна озгина юрсак, узун туннел келади. Ундан нарис қалин ўрмон. Туннелга кираверишда иложи борича тезликни пасайтираман. Ўз-ўзидан равшанки, орқадагилар ҳам ҳалокатга учрамаслик учун тезликни пасайтиради-

лар... Туннелдан чикишимиз баробарида тормозни босаман – тезлик ниҳоятда пасаяди, шу пайт сиз пастга сакрайсиз ва тўппа-тўғри ўрмонга тушасиз. Ундан сўнг, тек кўйинг, канча керак бўлса, канча хошлашса, мени қувлашаверсин! Диккат-диккат, сакрашга тайёр бўлиб туринг! – деб огохлантирди у.

Ўтхонага яна кўмир ташладилар. Поезд туннелга кирди. Паровознинг пишкириши, вагонларнинг тарақ-туруқ товуши кучайди. Токи сутдек ойдин, топ-тоза, осуда ўрмонзорга чиқилгунча шовкин-сурон кулоқ-мияни еб қўйди. Машинист буғни беркитиб, тормозни босди. Қурбака паровознинг нарвонидан пастга туша бошлади. Поезд тезлиги оддий одамнинг кадам ташлашига тенглашдию:

– Энди сакранг! – деб кичкирди машинист.

Қурбака бир сакраб унча баланд бўлмаган кўтарма устига юмалаб тушди. Сўнг дархол оёкка турди-да, ўрмон ичкарисига ўзини урди. У буталар орасидан кўрдики, поезд тезликни кучайтириб, бурилишдан кейин ғойиб бўлди. Шу ондаёқ пишкириб, чийиллаганча туннелдан иккинчи паровоз отилиб чиқди. Паровоз устидаги курама гуруҳ бор овозда:

– Ҳай-хай. тўхта! Тўхта, дейман, тўхта! – деб бўкиришарди.

Бу лақкилар ёнгинасидан ўтиб кетган захоти Қурбака камокхонадан халос бўлганидан кейин биринчи марта мириқиб қахқаҳа отди. Бирок, қорнини чангаллаб думалаб ётишга унинг вақти зик эди. Қоронғи туша бошлаган, ўрмон совуқрок эди. Боз устига, у бегона; қоринга на озиқ-овқат, на пул бор. Дўстлари эса олисда. Дам ўтмай, паровозларнинг

товуши ҳам, гумбур-гумбури ҳам тинди. Ўрмон жимжит эди. Дастлаб, Қурбака хийла гарангсиб қолди. Бировни учратиб қолишдан ҳайиқиб ўрмон ичига қараб кетди. Ҳозир иложининг борича темир йўлдан узоклашмоқ лозим эди.

Қамоқхонада ўтказилган дамлардан сўнг сокин ўрмон ҳам унга шубҳали кўринарди, худди ёвуз бир ниятни режалаштириб турганга ўхшарди. Тентаккушлар тинмай шовкин-сурон кўтаришарди. Гўё ҳар бир дарахтнинг панасида биттадан соқчи пойлаб тургандек, ҳозир ҳаммаси ёпирилиб чиқишиб, уни қуршаб оладигандек туюлар эди. Пастлаб учган Бойқуш қанотлари унинг елкасини елпиб ўтди-ю, Қурбаканинг нақ ўтақаси ёрилди: кимдир уни шартта ушлагандек бўлди, ўзиям эсхонаси чиқиб кетди! Манфур Бойқуш эса масхаралаб, «ха-ха-ха» қилиб ғойиб бўлди. Бир пайт Қурбака кўзини катта очиб мундоқ қараса, йўлнинг устида Тулки чўнкайиб ўтирибди. У Қурбакани бош-оёқ синчиклаб кўздан кечирди-да, ишшайганча:

– Салом, кирчи хотин! Ҳисоблаб кўрсам, ўтган ҳафтада бир пой пайпок, битта ёстикжилд кам чикди. Билиб кўйгинки, яна қаллоблик қиладиган бўлсанг, қўлгинангни уриб синдираман! – деди тишларини ғичирлатиб.

У шундай деди-ю, Қурбакага қараб яна бир марта совук тиржайди. Сўнг лик-лик этиб оёқ учида жўнаб қолди. Унинг юришлари шаҳарлик сатанг жувонларни эслатарди. Қурбака унинг кетига бошлаб солиш учун чор-атрофдан тош қидирди, лекин тополмади. Ўзича жиғибийрон бўлди.

Излаб-излаб Курбака битта қари дарахтнинг қавагини топди: у ерга хас-хашак, хазон тўшади ва оч-наҳор бўлишига қарамасдан аста чўзилди. Ўзиям ўлғудай чарчаган экан-да, эрталабгача донг қотиб ухлади.

IX б о б

ҲАММАМИЗ ҲАМ ДАРБАДАР

аммо ўз уйига зор!

Қаламушнинг юраги нимагадир ғаш, нимага-лигини ўзи ҳам билмасди. Далалар қумуш либос-га бурканган, маймунонлар қизариб пишган, ўрмонга хазонрез оралаган бўлишига қармай, ҳали ёз фасли авжида, ҳаво иссиқ, осмонда қуёш чараклайди, ҳозирча аёзли тунлар бошланмаган эди. Фақат боғ-роғларда қушларнинг жўровоз хониши қамайиб қолган бўлиб, фаслнинг фарқига бормай-диган айрим қушларнинг овози эшитиларди, холос. Ҳаммаёқни қарға босиб кетди, атрофда ҳижрон қайфияти ҳукм сурарди. Қаққулар товуши анчадан буён эшитилмас, табиат фусунқори бўлмиш бир-талай қанотли дўстлар кўринмай қолди. Қунсайин саодатли дамлар узоклашиб борарди.

Фикри-зикри осмонда бўлган Қаламуш учиб ўтаётган қушлар галасини қузатарди, уларнинг кўпчилиги жануб томон кетаётганини кўриб турарди. Ҳатто тунлари кўрпага бошини ўраб ётган чоғларида ҳам қушлар инларида безовталанаётганини, ҳар лаҳзада учиб кетишга тайёр эканликларини илғаб қоларди.

Табиат меҳмонхонаси ҳам мавсумий эди. Шунга кўра, меҳмонлар лаш-лушларини шитоб билан

йиғиштиришиб, ижара хақини тўлашиб жўнаб қолардилар. Жамоат овқатланадиган дастурхон атрофи тобора сийрақлашарди. Кимсасиз хоналарга қулф осилади. Полга тўшалган гиламлар йиғиштириб олинади. Хизматчиларга жавоб берилади. Янги мавсумгача меҳмонхонада қишлайдиган тургун ижарачилар ҳам умумий оқимдан четда қолмайдилар. Таниш-билишлари билан хайр-хўшлашадилар, режа тузадилар, маслаҳатлашадилар, иссиқроқ хоналарга кўчиб ўтадилар.

Бундай пайтда бошинг қотади, беихтиёр асабийлашиб, маънос тортиб қоласан. Ҳамма нарсадан норози бўлаверасан. Хўш, бу гаўғоларнинг нима кераги бор? Одамлар каби бир жойда муқим яшаш мумкин эмасми? Ахир, шу ерда ҳам бир умр яшаш мумкин-ку? Мавсум охирида меҳмонхона ўзгача файзга киришини булар қаёқдан билсинлар! Бирор марта мавсум охиригача турганларида-ку, албатта, билардилар. Балки, ўшанда: «Гапларингиз мутлақо тўғри! Бунга ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ!» дейишарди. Ҳозир эса фақат битта гапни топиб олишган: «Сизларга ҳавасимиз келади, лекин иложимиз йўқ-да! Бошқа фурсат бўлиб қолар. Худо хоҳласа, келаси йили, албағта, учрашамиз! Ҳозир вақтимиз зик, автобус кутиб турибди...» Шундай дейишади-да, табассум ила бош эгишиб, жуфтакни ростлайдилар! Сиз бўлсангиз, бармоғингизни тишлаб қолаверасиз. Қай аҳволга тушганингизни фақат ўзингиз биласиз.

Каламуш ўтроқлашган жонивор, у кўчманчи эмас. Ким кўчса – кўчаверсин, аммо у ҳеч қаёққа кетмайди, шу ерда муқим яшайди. Бироқ, атрофида рўй бераётган воқеалар негадир юрагини ғаш

киларди. Бундай кўча-кўч, ур-сур кезлари бирорта ишга қўлинг бормаиди... У камишзор сохилни тарк этди, бепоен далалар томон йўл олди. Ковжираган яйловларни ортда қолдирди. Кумушдек товланаётган, солланиб, сирли шивирлаб турган сербошок буғдойзор қаърига шўнғиди. Мана шу ерларни тез-тез кўнгли тусаб қоларди. Буғдойзор шитирлагиб чопиб юришнинг гашти бўлакча бўлади! Ҳатто бошинг узра тип-тиник осмон ҳам ўзгача кўринади. Гоҳ ғир-ғир шабада эсади, гоҳида кўргошиндай оғир сукунат чўкади. Бундан ташқари, миттивой ошналари ҳам бирталай. Улар ялков, бекорчихўжалар эмас, мудом турмуш ташвишлари билан андармон бўладилар. Бечоралар тиним нелигин билмайдилар, лоақал бир дақиқа кети ер искамайди: доим кимир-кимир, ғимир-ғимир... Бирок, керак бўлса, гап сотишга ҳам, кўнгиллари тусаган меҳмонни чакириб, зиёфат беришга ҳам фурсат топадилар. Бугун эса ишлари бошларидан ошиб-тошиб ётибди: кўпчилик бир тағу жон бўлиб, ўра қазирди. Қишда бемалол юриш учун лаҳим кавларди, баъзилари бир жойга ғуж бўлиб олишиб, бўлажак маконнинг тарҳини-режасини жиддий муҳокама килардилар. Дарҳақиқат, яшаш жойинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлади. Омбор ҳам кўл узатса етадиган жойда бўлиши керак... Баъзи чакконбойлар чанг ўтириб қолган жомадонларни, қутиларни ташиб келтиришарди. Бошқалар эса кўли кўлига тегмай кўч-кўронни йиғиштириш билан овора. Қаёққа қараманг, кишга ғамланган буғдой, сули, арпа хирмонларига кўзингиз тушади. Ёнғокларнинг ўн хилидан сараланган: қора қайин ёнғоғи, ўрмон ёнғоғи, тош ёнғок, кампир ёнғок, юка пўчок ёнғок.

ҳатто юнон ёнғоғи ҳам бор! Уни албатта, бирорта бизнесмен Юнонистондан олиб келган бўлиши керак.

– Ана, Каламушжон ҳам келдилар! – деб овоза килди бирови меҳмонга кўзи тушган захоти. – Қадамларига ҳасанот, Каламушжон! Зап вақтида келдингиз-да! «Ёш келса – ишга», дейдилар, қани, ўзингизни би-ир кўрсатинг-чи!

– Оббо, ҳозирдан ноғора қоқяпсизларми! – деди қовоғини осилтириб Каламуш. – Ҳали қиш келишига жуда эрта эмасмикан?

– Тўғри, сал эртарок. Лекин, кейин пушаймон килиб ўтиргандан кўра, ҳозирдан ҳаракат қилган афзал, – деб изоҳ берди дала сичкони. – Бундан ташқари, эрта-индин даҳшатли машиналар тартар этиб бостириб келишади: кулоқ-мияни еб кўяди. Вакт ғаниматида ашқол-дашқолларимизни, қишловимизни бир ёқлик қилиб олмасак бўлмайди. Ҳозир бировнинг ғамини ейдиган замон эмас, бозор иқтисодига ўтиляпти – ҳамма ўзим бўлай дейди, кўрпанинг кўпроқ қисмини ўз устига тортади. Агар кеч қолсак, барча яхши ерларнинг эгаси чиқиб қолади, ҳа! Шу учун бекор ётгандан кўра, бекор қимирлаган маъқул, шекилли. Яна қайдам, бу ҳам бир омади гап-да!

– Омади гап эмиш! – деб пичинг қилди Каламуш. – Омади гап бунақа бўлмайди! Ахир, кунни қаранглар, кунни! Бунақа ажойиб кунларда қайиқпайиқда сайр этиб, ўйнаб қолиш керак. Иш қочиб кетармиди? Бугун битмаса, эртага битади-да!

– Афсус, жўражон, афсус! – деб бош чайқади Сичқонбоши. – Бугун-эрта асло бўш вақтимиз йўқ. Ўзингиз кўриб турибсизки, боладан-чакага

уриниб ётибмиз... Ҳатто кироличамиз туғилган кунини ҳам бунчалик уюшқоклик билан нишонламас эдик!

Каламуш норози киёфада шартга оркасига бурилди-да, шитоб билан уч-тўрт кадам ташлади, аммо бош кийимлар қутисига туртиниб, ағдарилиб тушди, ётган жойида қаттиқ сўкинди:

– Э-э, бошингга фалон қилай! – деди у.

– Кўзга қараб юриш керак-да, дўстим! – деб гап котди Сичқонбоши хўмрайиб. – Фалокат оёк остида бўлади. Шунинг учун кеккайиб, осмонга қарамасдан оёк остига қараб юриш лозим. Хушёр бўлинг, нарида тўрвалар бор! – деб огоҳлантирди. – Яхшиси, дамингизни олиб ўтирмайсизми? Бизнинг ишимиз ҳам тугайди, ахир!

– Ғайрат-шижоатларингга қараганда, Милод байрамигача ишдан бўшамайсизлар, чоғи, – деб тўнғиллади Каламуш ва ҳеч нарсага қарамасдан жўнаб кетди.

У қадрдон дарёсига таъби тиррик бўлиб қайтиб келди. Садокатли кўхна дарё на кўч-кўронини йиғиштиради, на учинга шайланади, на қочишга ва на қиш ғамини сйди!.. Каламушнинг юзлари сал ёришиб, тиржайди ва соҳилдаги тол шоҳида ўтирган қалдирғочни тасодифан кўриб қолди. Сал ўтмай, қалдирғочлар бир-бирининг атрофида парвона бўлишарди, бири учиб-бири кўнар, сўнг чуғур-чуғур қилишиб, ниманидир қизгин муҳокама этишарди.

– Нима, аллақачон? – деб қичкирди Каламуш уларга яқинроқ бориб. – Нима шошилишч экан? Сизларни биров қувлаяптими? Ёки бирор нарсадан курук қоляпсизларми? Гапни қаранглар-а!

– Жаноб, бизга гапиряписизми? – деб сўради биринчи Қалдирғоч ҳайрон бўлиб.

– Ҳа, сизларга айтяшман!

– Ие! – деб шерикларига юзланди Қалдирғоч. – Бировларнинг гапига кулоқ солиш уят эмасми, жаноб?

– Эр-хотиннинг маҳрам гапларига кулоқ солиш уят бўлади. Лекин, бошқаси уят бўлмайди! – деб чўрт кесди Каламуш.

– Вой, бу Америка кашф этилган пайтда топилган конунми ёки иштонсиз юрадиган ҳиндуларнинг ахлоқ-одоб қондасими?! – деб пичинг қилди биринчи Қалдирғоч.

– Ке кўй, у билан баҳслашмайлик! – деди иккинчиси.

– Баҳслашмоқчи бўлмасаларинг, нега саволимга жавоб бермадиларинг?! – деб дағдага қилди Каламуш.

Биринчи Қалдирғоч пик этиб кулиб юборди.

– Саволингизга жавобимиз шуки, биз ҳали ҳеч қаякка кетаётганимиз йўқ, – деди босик товушда иккинчи Қалдирғоч. – Биз шунчаки маслаҳатлашиб ўтирибмиз, холос. Кенгашли иш – тўзимас, дейдилар. Ахир, қайси томонларга кетишимизни, қаерларда тўхтаб ўтишимизни, тахминан, келишиб олишимиз керакми? Акс холда, сайр-саёҳатнинг маънисини қайда қолади?

– Маънисини?! – деб елка қисди Каламуш. – Ҳали сизларнинг сайр-саёҳатларингда маъни бормикан?! Иссиқ бағридан жой берган, бошпана берган юртни, дўстларни бир пулга олмасдан, ҳайё ҳуйт, деб кетасизлар-у, яна маъни деб дод-вой қиласизлар! Шундоқ экан, бекорга сафсата сотиб ўтиришдан не

фойда? Менга, ҳеч бўлмаса, шуни тушинтириб беринглар!

– Тушунмаяпсиз, – деб нолиди иккинчи Қалдирғоч. – Қандай тушинтирсам экан-а, хайронман?! Биласизми, баъзан бир жойга кўнгил кўямиз, меҳр кўямиз. Кейин ширин хотиралар тинчлик бермай кўяди, жуда ширин хотиралар! Биринчи-иккинчи-учинчи муҳаббатимиз бирин-кетин хаёл кўзгусидан ўта бошлайди, кечалари ухлолмай, охвоҳ қилиб чиқамиз... Хўш, бундай пайтда нима ҳам кила олардик, қўлимиздан ёки қанотимиздан нима келарди?! Бир-биримизнинг оғзимизни пойлаймиз, тик этган товушга илҳақ бўлиб, кулок тутамиз... Таниш хидлар, ажиб ошёнлар дилимизни ўртайди, юрак қурғур ҳам ўша томонларга талпинаверади...

– Ҳеч йўқ, битта қишни шу ерда ўтказингларчи! – деб таклиф қилди Каламуш. – Қолсангизлар, боримизни ўртада баҳам кўрардик, ҳеч нарсамизни аямас эдик. Сизлар ҳам кетиб қолсаларинг, бутун борлик хувуллаб қолади, ахир!

– Ростини айтсам, бир марта мен шу ерда кишлагани қолганман, – деб суҳбатга аралашди учинчи Қалдирғоч. – Қавм-қариндошларим кетдилар, мен қолдим. Дастлаб, ҳаммаси кўнгилдагидек кечди. Аммо, кейинчалик тунлар шунақаям узайиб кетдики, асти сўраманг! Боз устига, ҳаво совук, рутубатли, йилт этган қуёш кўринмайди. Дала-тузда оғизга солгудек озука учрамайди, очдан ўлишимга бир баҳя қолди. Охири «бор-э!» дедим-у шартта жанубга жўнаб юбордим. Бўлмаса, таращалек қотиб қолишим ҳеч гап эмасди. Бахтимга, шимолдан эсаётган кучли шамолга йўналишим мос тушиб қолди – қанотимни ёзиб, ухлаб кетавердим. Лекин

ўшандаям Ҳимолайми, Ғумалайми деган тоғни
ошиб ўтаётганимда шунақанги қор довоңларига
дуч келдимки, бунақасини етти ухлаб тушимда ҳам
кўрмагандим! Йўл юриб, йўл юрсам ҳам мўл юриб,
ахийри, кўм-кўк кўл сатҳига, иликкина водийга
етиб борганимда онадан янги туғилгандай бўлдим.
Ўтган кунларни энди унутиб бўларканми! У кун-
ларни елкамнинг чуқури кўрсин! Ундай кунларни
кайтадан бошимдан кечиргандан кўра, террорчи-
ларга қарши газовотда шаҳид бўлиб кетганим минг
марта афзал!.. Биз жанубга кетамиз, жанубга!

– Ҳа, жанубга кетамиз! Жанубга солиб юри-
ши киламиз, – деб баробарига чуғурлашди қал-
дирғочлар. – Эсингдами, илк бор учрашув...

Улар «илк учрашув» тафсилотларини шунақаям
берилиб таърифлай бошладиларки, сал нарида
Каламуш турганини паккос унутдилар. Каламуш
эштаётганларига асло ишонгиси келмасди, оғзи
ланг очилиб қолган эди. Туйқусдан шу пайтгача
қалбининг туб-тубида пинҳон бўлган аллақандай
сирли ҳис-туйғулар ғимирлай бошлади: жанубпа-
раст кушларнинг бепарда хикоялари унинг асов
тойчоғини жунбишга келтириб юборди. Энди
қалбида ғалаён кўтарилди: у ҳам умрида бир мар-
та жанубга борса борибди-да, илк учрашувнинг
хушбўй атридан маст бўлиб ётди... Орадан анча-
мунча фурсат ўтгач, кўзларини очиб теварак-атроф-
га аланглади: дафъатан, қаерда эканини англай ол-
мади. Англаб етгач эса, дарё ҳам, кўм-кўк далалар
ҳам кўзига шунақаям шумшук, хунук кўриниб кет-
дики, ҳатто яшагиси келмай қолди.

– Ундай бўлса, бу ерда пишириб қўйибдими?
Нега келасизлар?! – деб қазаби кўзиб саволга тутди

Каламуш. У шу тобда ўзидан ҳам, қалдирғочлардан ҳам ўч олмоқчи эди.

– Қизик экансиз-ку! Буёқларни ҳам кўнгил тусаб қолса, нима қилайлик? Ахир, ҳар гулнинг хиди бошқа бўлади! – деб эътироз билдирди биринчи Қалдирғоч. – Чаманзорлару ғуж-ғуж чивин босган кўлмақларнинг, подалару подавонларнинг, ғаллазору ўрокчиларнинг хиди ўзгача бўлади. Оҳ!.. Ибодатхона пештокидаги уяларимизни соғинамиз...

– Каккунинг сайрашени фақат ўзим яхши кўраман, деб ўйлайсизми? Янглишасиз, бизам яхши кўрамыз! – деб лўқма ташлади иккинчи қалдирғоч.

– Хуллас, айланиб-ўргилиб Англия ҳавзаларида сокин чайкалиб турган нилуфарларни соғиниб қоламиз. Соғинч бизга ҳамиша йўлдош бўлади. Шунақа яратилган бўлсак, нима қилайлик?! – деди учинчи Қалдирғоч.

Қалдирғочлар яна чуғур-чуғур гапга тушиб кетдилар. Энди улар ложувард денгизлар, сарғимтир қумликлар, саҳролар, қалтакесаклар визиллаб юрадиган харобалар тўғрисида суҳбатлашарди.

Юрагига гулгула тушиб, безовта бўла бошлаган Каламуш улардан нари кетди: дарёнинг шимолий соҳилидаги тепаликка чиқди-да, аста чўзилиб ётди. Нигоҳини Даунс тоғ тизмаларига қадади: жанубни тўсиб турган чегара қизикларини кўрди, ундан нарисини кўра олмади – Каламуш учун дунё ўша чегара қизикларида тугайди. Нахотки, аслида ҳам шундай бўлса?.. Жануб тушунчаси Каламушнинг кўнглига бутунлай яп-янги маъно олиб кирди. Жануб унинг қалбига инкилоб бўлиб, ялангоёқ чартислар ҳаракатидек тўс-тўполон қилиб кирди... Ажабо, ҳатто тоғ тизмаларига туташ мусаффо ос-

мон ҳам сеҳрли «қалпоқча» ваъда киларди гўё. Ёруғ дунёда шунча яшаб, ҳамма нарсани кўрдим-билдим, энди оёғимни узатиб, бандаликни бажо келтирсам ҳам бўлаверади, деб юрарди. Чучварани хом санаган экан! Ҳали тилсимот уёқда экан: тоғнинг бериги томони бўшлиқ экан-у, нариги томони сеҳрли диёр экан... Каламуш бунга шак-шубҳа қилмасди. У томонларда асов тўлқинлар, қайрилма хошияли дарёлар, серкуёш саҳролар, ям-яшил зайтунзорлар, ипга тизилгандек қатор-қатор оромгоҳлар... Қудратли кемалар тизилиб турган сокин бандаргоҳлар... Ўша кемалар маржон оролларига ҳам, борса-келмас кўрфазларга ҳам бора олади!

У сапчиб ўрнидан турди-да, яна дарёга юзланди: ҳозир кўнгли дарёни эмас, тупроғи кўпчиб турган йўлни кўмсарди. Йўлга қараб кетди. Йўлга чикқач, қуёш тафтига дош беролмай, ўзини салкинга олди. Лоп эгиб хаёлига, мана шу йўл шоҳкўчага элтадику, шоҳкўчадан ўша ажойиботлар дунёсига бориш мумкин, деган фикр келди. Балки, шоҳкўча жаҳонгашта азаматларга тўладир? Балки, ўша азаматларни ғаройиб саргузаштлар кутаётгандир?

Бирдан кулоғига кадам товушлари чалинди: уёқ-буёққа аланлаган эди, рўнарасидан беҳолгина оёғини судраб келаётган бир махлукка кўзи тушди. Ҳайхотки, йўловчи ҳам ўзига ўхшаш битта Каламуш эди; аъзойи бадани, афт-ангори чангга беланган шўртумшук! У якин келди-ю, ажнабийларга хос мулозамат билан саломланди. Сўнг бир оз каловланиб турди-да, илиқ кулумсиради ва унинг ёнгинасига, салкин майса устига ўтирди. Ўлгудек чарчагани шундоққина кўриниб турарди. Шу боис Каламуш кавмини дарҳол савол-жавобга тутмади. Ҳайвонлар

жисмонан чарчаган пайтларида ўн оғиз гапиришдан кўра, ўн дақиқа сукут сақлашни афзал биладилар.

Йўловчи хушбичимгина бўлиб, очик чехрали, елкалари салгина тургиб чиккан, оёқлари ингичка ва узун-узун, кўзларининг четларини ажин босган, жажжи қулоқларига тилла балдокчалар тақиб олган эди. Эгнида оҳори тўкилган кўкишроқ, жун фуфайка; серямоқ иштонида доғ-дуғлар кўзга ташланади – иштон ҳам қачонлардир кўк рангда бўлганини пайқаб олиш мумкин. Кўлида кўк дастрўмолга тугилган бўғча бор.

Бир оз ўтиргач, йўловчи чуқур уф-ф тортди ва ҳавони ҳидлаб-ҳидлаб, атрофга назар ташлади.

– Бу ниманинг иси? Беланикими? – деб сўради. – Анави тарафда моллар ўглаб юрган бўлса керак-а? Комбайнлар тирилляпти. Ҳув, ўрмон устида қишлоқ мўриларидан чиккан тутун юзиб юрибди. Яқин ўртада дарё ҳам бор, шекили. Ана, қарқараларнинг товуши эшитиляпти... Кечирсинлар, янгилишмасам, ўзлариям ўша томонлардан келган бўлсалар керак-а? Афтингиздан, чучук сув ҳавзасида яшайдиган махлукка ўхшайсиз. Ҳаммаёқ жимжит, осойишталик. Гўё ҳаёт тўхтаб қолганга ўхшайди, кимирлаган жон кўринмайди. Биродар, ҳаётингиз чакки эмас, ишонаверинг!

– Худога шукр, нолийдиган жойимиз йўқ, – деди Каламуш босиклик билан. Лекин унинг товушида негадир одатдаги катъият йўқ эди.

– Мен бўлсам, асло бундай демасдим, – деб эҳтиёткорлик билан гап кистирди йўловчи. – Ўлай агар, бу тарафлар ҳосиятли жойларга ўхшамайди. Ҳа, гапимга ишонаверинг – бошимиздан кўп савдолар ўтган, – деб бошига шанатилаб кўйди. –

Мана, олти ойдирки, шу томонларда очин-тўкин, товонларим шилиниб дайдиб юрибман. Кўп нарса-ларни ўз кўзларим билан кўрдим... Аммо, яна жанубга қайтиб кетгим келяпти, кўнгил ўша ёкларга талпиняпти. Начора, ўз уйинг – ўлан тўшагинг, деб бекорга айтишмас экан-да!

– Демак, уёқлар буёқлардан бошқачарок экан-да? – деб ўйчан аҳволда савол берди Каламуш. – Ўзларини қайси томонлардан шамол учирди? – деди. Аслида, йўловчидан «каён боряпсиз?» деб сўрамокчи эди, лекин жавоб илгаритдан маълум бўлгани учун ўша саволни ичига ютди.

– Кичик бир фермадан келяпман. Ўша ерда бирров тўхтаган эдим, – деб лўндагина жавоб кайтарди йўловчи. – Хув анави тарафда, – деб шимол томонга ишора қилди. – Мен сизга айтсам, биродар, каминанинг каердан келаётганининг ҳозирча аҳамияти йўқ. Ҳаммаси яхши бўлди, мен кутгандан ҳам аъло бўлди! Маза қилдим, гап йўқ! Худога беадад шукрки, мана энди ёнингизда соғ-саломат турибман. Анча-мунча йўл ортимда қолди, уёқ олис, лекин олдиндагиси, яъни кўнгилдагиси яқин, жуда яқин!

Унинг чакнаб турган кўзлари уфқка қадалди: у гўё қандайдир сирли бир товушга, бу атрофда ҳукм сураётган меҳнат ва мусика садоларига асло ўхшамайдиган, ўзгача товушга интиқ бўлиб кулок солаётганга ўхшарди.

– Сиз бу ерликларга ўхшамайсиз, – деб эътироф этди Каламуш қомил ишонч билан. – Фермерлар орасида ҳам сизга ўхшаши учрамайди.

– Топдингиз, зехнингиз ўткир экан! – деди йўловчи. – Биродар ўзим асли денгиз Каламуши

бўламан. Истанбулда (эски номи Константинополь) туғилганман. У ерда ҳам бегонароқмиз. Ҳечқиси йўқ, яшаса бўлади. Истанбул деган шаҳарни эшитганмисиз? Кулинг ўргилсин жой. Дунёга машхур кўхна шаҳар! Норвегия кироли Сигурд тўғрисида эшитганмисиз?.. У олтмишта кemasи билан Истанбул устига бостириб бориб, жавахирлар, тиллолар, дурмарваридлар билан зийнатланган шаҳар кўчаларидан викор билан ўтади. Кейин кирол ва унинг рафикаси шарафига жанговар кемаларининг бирида зиёфат берилади. Бу хангомаларни эшитган бўлсангиз керак, албатта. Сигурд ватанига кайтганидан кейин ҳам кўпгина лакма норвеглар Истанбул шаҳрида қолиб кетадилар. Чунки улар киролнинг ҳарбий гвардиясига ёлланган эдилар. Ушанда асл насаби норвеглардан бўлган менинг бобокалоним ҳам киролга тортик қилинган кемалардан бирида қолади. Денгизчиларнинг умри сувда ўтади. Сувда ўтмай, қайда ўтсин! Бунинг ҳеч ажабланадиган жойи йўқ, тўғрими?.. Ҳа, менинг туғилган жойим – Истанбул. Лекин, ватаним у ер эмас. Лондон билан Истанбул ўртасидаги ҳар қандай кўнгилочар бандаргоҳ – менинг Ватаним, бўптими?! Ҳамма бандаргоҳларни беш кўлимдай биламан, мени ҳам яхши билишади. Қайси соҳилга тушмай, барибир, худди ўз уйимдагидек эмин-эркин юравераман.

– Жаҳонгашта махлук экансиз-ку! Дунёда сиз бормаган жой қолмаган бўлса керак-а?! – деб оғзининг суви қочиб сўради Каламуш. – Ойлаб курукликка чиқмайсизми? Озик-овқат, чучук сув танқис, атрофингиз Баҳри муҳит...

– Ҳой-хой, нафасингизни сал иссиқроқ қилинг! – деб эътироз билдирди Сувкаламуш. – Бун-

дай гапларни асло тилга олманг! Ундай кунлардан худо асрасин! Мен олис сафарларга бормайман, балки савдо-сотик билан шуғулланадиган кема-ларда юраман, бандаргохлардан олислаб кетил-майди. Аслида, мен курукликда ҳам, сувда ҳам ўзимни эмин-эркин хис этаман. Айникса, жанубда-ги бандаргохлар жон-дилим! Э-э, шу қадар муат-тар хидлар тараладики! Ох, маза! Кечалари лангар чироклари чараклаб туради. Мафтункор манзара! Бунақаси бўлмайди!

– Қойил, қандингизни уринг! – деди Қаламуш андак истиҳола қилиб. – Малол келмаса, бирорта саргузаштингизни гапириб берсангиз? Жуда бил-гим келяпти! Қани, удиабурон сайёҳ кулбаи вайро-насига қайтгач, ўчоқ олдида чордона қуриб олиб, ёр-дўстларини қандай қилиб ханг-манг қилиб қўяр экан?! Тўғриси айтсам, биродар, ҳаётим негадир зерикарли тус ола бошлади.

– Кўриб турганингиздек, охириги саёҳатим ша-рофати туфайли мана шу жойларга келиб қолдим, – деб гап бошлади Сувкаламус. – Ҳартугул, чакки эмас. Курукликдаги бир фермада ризк-насибамизни териб едик. Бўпти, умрим китобини безаб турган бир саёҳат тафсилотларини сўйлаб бера қолай...

...Одатдагидек, ҳаммаси рўзғордаги ғиди-би-дидан бошланди. Рўзғорда ҳаловат йўқолгач, Ис-танбулдан Юнистон оролларига, Левантага жўнаётган битта кемага чикиб олдим. Афсона-вий денгизлар оша афсонавий мамлакатга йўл ол-дик. Ўша кунлари қуёш ёндираман дерди, тунлар ҳам ниҳоятда дим эди. Хуллас, саёҳат бошлан-ди. Қайга борсак, қайси бандаргоҳда тўхтасак, эски танишларни учратардик, улар билан оғиз-

бурун ўпишардик. Кун чошгоҳ бўлганда бирор-та соя-салқин жой топиб, ухлаб олардик. Оқшом бўлди дегунча юлдузли осмон остида базми жамшид курардик, томоқлар хириллаб қолгунча ашула айтардик, роса хумордан чикардик-да! Кейин шимолга бурилиб, Адриатик денгизига йўл олдик. Қаҳрабодек кизғимтир, яшил, ҳаворанг соҳиллар бўйлаб юзиб кетдик. Йўл-йўлакай истаган бандагҳода тўхтаимиз, лангар ташлаймиз улуғвор кўхна шаҳарларни чарчаб қолгунимизча кезамиз. Бир куни куёш найза бўйи кўтарилган пайт Венеция тупроғига қадам қўйдик. Ў-ў, Венеция! Каламуш халқи учун дунёда ундан ортиқ фаровон шаҳар бўлмаса керак. Хоҳлаганча айш-ишрат қил, ўйна-кул, ҳеч қандай тўсиқ йўқ. Толиқсанг борми, катта сой бўйида давра қурасан, тун узун, дўст-ёрлар билан истаганча кайфу сафо киласан. Бошинг узра кавкабистон, олам тўла мусиқа, сувда ялтирок қайиқлар солланиб юзиб юради. Қайиқлар бир-бирига шу қадар усталик билан жипслаштирилганки, улар устидан юриб, бемалол нариги соҳилга ўтишинг мумкин! Озиқ-овқат мўллигини айтмайсизми? Балиқнинг минг хили бор. Қўйинг, ҳаммаси бир четда турсин, фурсат ғанимат, ғаройиб ҳикоя эшитинг!

У бирдан жим бўлиб қолди. Каламуш бўлса, йўловчининг сўзларини тинглаб ўтириб, аллақачон ҳаёлот дарёсига чўкиб кетган эди: кўз ўнгида кўкимтир соҳиллар, ажаб-ажаб тўлқинлар намоён бўлиб, девор ортидан келаётган ғаройиб кўшиқлар қулоғига чалинарни.

— Шундай килиб, яна жанубга отландик, — дея ҳикоясини давом эттирди Сувкаламуш. — Ита-

лия соҳиллари бўйлаб юзиб кетдик, Палермога етиб бордик. Мен ўша жойда кема билан хайр-хўшлашиб, бемалол ҳордик чиқариш учун соҳилга тушиб колдим. Азалдан бир кемада узоқ юролмайман: эркимни қўлдан бериб қўйгандек, мутаассиблашиб колгандек бўлавераман. Боз устига, Сицилия менга жуда ёқади. Шикорга чиқадиган, маишат қиладиган гўшалар бисёр. У ерда таниш-билишларим ҳам кўп. Уларнинг туриш-турмуши кўнглимга яқин. Сицилияда узоқ вақт қолиб, дўстларим билан роса улфатчилик қилдим. Кунларнинг бирида кўнгил суст кетди-ю, имкон топиб, Сардина билан Корсика ўртасида қатнайдиган тижорат кемасига чиқиб олдим. Оҳ, маза! Юз-кўзларингга, кўксингга майин шабада урилади, томчилар тинимсиз томчилайди!

– Боя нима дедингиз?.. Трюмми – кеманинг остки қисми иссиқ эмасмикан? – деб суриштирди Каламуш.

– Нима деяпсиз?! Мендек мохир денгизчи у ерда нима қилади? Ўйлаб гапиряпсизми?! – деди Сувкаламуш жаҳли чиқиб. – Мен кема дарғасининг хонасидан бошқа жойда ётмайман-ку!

– Буни қаранг-а, лекин сизга ҳам осон эмас экан! – деб ҳамдардлик билдирди Каламуш.

– Албатта, кема командасига қачон осон бўлибди? – деди жиддий оҳангда Сувкаламуш. У яна кўз қисгандек бўлди-ю, гапини давом эттирди: – Корсикадан курукликка кетаётган вино ортилган кемага чиқиб олдим. Юриб-юриб, кечаси Алассиога кириб бордик. Лангар ташладик. Вино бочкаларини сувга тушириб, бир-бирига қатор қилиб маташтирдик. Кейин денгизчилар ашулани вата-

ванг кўйишиб, бочкаларни сохилга қаратиб тортиб кетдилар. Бочкалар сувда қалкиб-қалкиб борарди, худди сув сатҳида ўйнашиб юрган дельфинларни эслатарди. Қирғоқдаги қумликда отлар шай турган экан: шу заҳоти чавандозлар ҳайқириғи остида тарақа-турук қилишганча шаҳар ичкарисига судраб кетишди. Ҳамма бочкалар жўнатилгач, ювиниб-тараниб, киттак-қиттак қилишиб, то тонггача чакчаклашдик. Хуллас, чарчоғимизни ёздик. Ҳадемай тонг отди. Мен бемалол дам олиш мақсадида қалин зайтунзор томон йўлга чиқдим. Оролма-орол, бандаргоҳма-бандаргоҳ юзиб юра-вериб роса эзилиб кетган эканман! Шуйтиб, меҳмондўст деҳқонлар даврасида беташвиш, беғалва яшадим. Ётаман-тураман, тураман-ётаман, жуда зерикиб кетсам, тепаликка чиқаманда, олисларда ястаниб ётган мовий Ўрта Ер денгизини томоша қиламан. Деҳқонлар бўлса, тиним нелигин билмайдилар: эртаю кеч меҳнат қиладилар... Кейин гоҳ яёв, гоҳ кемада юриб Марселга етиб келдим. Бир вақт эски денгизчи кадрдоним учраб қолса бўладими! Унинг дўстлари ҳам бор экан. Э-э, роса яйрадик, нимасини айтасиз! Кемадан-кемага ўтиб, дуч келган жойда тўдалашиб чакчаклашиб ўтирардик. Қискичбакаларни бурни-қулоғимиздан чиққунча едик-да, ўзиям! Ҳозир Марселнинг ўша қискичбакалари тушимга кириб қолса, бакириб уйғониб кетаман.

– Эсим курсин, йўл босиб келяпсиз. Балки, корнингиз очдир? – деб сўради Каламуш меҳри товланиб. – Гапларингизга оғзим очилиб, молга ўхшаб ҳўшшайиб ўтиришимни қаранг-а! Майли, ҳали ҳам кеч эмас. Энди сизни шундоқ қўйвормайман, ал-

багга, овкатланиб кетасиз! Уйда нима бўлса, ўртада баҳам кўрамиз, уйим унча олис эмас.

– Бу бошқа гап! – деди Сувкаламуш мамнун бўлиб. – Ростини айтсам, корнимнинг пўстаги чиқиб кетди! Қисқичбақа тўғрисида гапиряпман-у, оғзимдан сўлакайим оқиб кетяпти! Биродар, сгуликларни шу ерга олиб кела қолсангиз бўлмай-дими? Пастга тушиб-чиқишга ҳеч тоқатим йўқ-да! Бу ер ҳам тинчгина экан, чакчаклашиб ўтириб овкатланаверардик. Сермазмун ҳаётимдан яна бирикки шингил ҳикоя айтиб бераман. Ҳаётим ўзимга жуда ёқади. Гапларимни жон қулоғингиз билан эшитаётганингиздан билдимки, биз бир-биримизга дилдош эканмиз. Бундан бағоят хурсандман! Уйингизга бораверардим-у, аммо, беҳазил айтаман, ўтиришим билан ухлаб қоламан. Ҳозир ҳам зўрға ўзимни идора қилиб ўтирибман.

– Майли, нима ҳам дердим. Меҳмон отанг-дек улуғ, дейдилар. Сиз нима десангиз шу, – деб розилик билдирди Каламуш ва шошилишч уйига жўнади.

Каламуш уйга бориши билан саватни олди-да, уни меҳмоннинг таъбини ҳисобга олган ҳолда (ҳартугул, меҳмон ажнабий эди) сархил нознеъматлар билан тўлдира бошлади: бир қулоч келадиган фаранги булкаси, саримсоқ аралаштирилган сосиска, пишлоқ, тўйимли шарбат шишалар... Зилзамбил саватни кўтариб, изига қайтди.

Икковлон саватдаги нарсаларни йўл четига олишар экан, Каламуш ўз номига ўқиладиган ҳамдсанолардан уялиб, икки лунжи кип-қизил бўлиб кетганини ҳис этди.

Қорнига овқат киргач, Сувкаламуш янги қувват билан яна бир марокли ҳикоясини бошлаб юборди. Шу баҳонада содда Каламушни ипсиз боғлаб олиб, дунёни айлантриб келди: Испания, Лиссабон, Опорто, Бордо, Корноулл, Девон бандаргоҳлари билан атрофлича таништирди. Ахийри кучли шамол, бўрон, довул каби табиий офатлар енгиб ўтилди ва энг сўнгги кўнимгоҳга келиб тушдилар. Худди мана шу жойда улар навбаҳорни қарши олдилар: бойчечак тердилар, ялпиз ҳидларидан маст бўлдилар ва шодхуррамлик билан мамлакат ичкарасига йўл олдилар. Энди осойишта ферма ҳаёти чарчоқ дилга малҳам бўлади. Охир-оқибат ҳар қандай сайёҳнинг жонига тегадиган денгиз машмашаларининг бети курсин!

Каламуш ханг-манг бўлиб ўтирарди, вужудини зўр ҳаяжон чулғаган эди. У ростакамига денгиз дарвешини ортидан қолмай эргашиб юрарди. Тўфонли кўрфазада, бўронлар забтига олган соҳилларда, сув ялаб турган овлоқ бандаргоҳда тентираб юрарди. Ҳаёт қайнаган кафтдек шаҳарчалару илонизи дарёларни ортда қолдириб, Сувкаламушнинг охириги манзили – кўримсиз фермага етиб келдилар-у, Каламушнинг ҳафсаласи бирдан пир бўлди. Энди уёққа кадам босишни ҳам, у ҳақда эшитишни ҳам истамасди.

Шундай қилиб, улар овқатланиб бўлишди. Қорин тўйгач, дарбадар сайёҳга яна куч кириб, товуши хийла дадиллашди, кўзларидан ўт чақнай бошладди. У боқални лим-лим қилиб қирмизи винога тўлдирди-да, кўзларини лўқ қилиб Каламушга тикилган кўйи тўлқинланиб қадах сўзи айтишга киришди. Унинг кўзлари ўйнаб турарди, қадахда эса вино жимирлар ҳолатий уйқашлик Каламушни тамоман

ром килиб кўйди. Гоҳ Сувкаламушнинг кўзлари жимирласа, гоҳида қадахдаги вино ўйноқларди... Ажабтовур суҳбат эса бир маромда давом этарди, охири кўринмасди. Баъзан тантанали нутққа, баъзан сирли хонишга айланиб кетарди. Лангарни тортиб олаётган денгизчилар кўшиғи ҳам, шамол титратаётган аркон товуши ҳам, балиқчининг хушнуд хиргойиси ҳам, кайиқдан таралаётган гитара куйи ҳам – суҳбат мавзуси бўларди. Бир тингланг-а, у бўроннинг увлашига ўхшамайдими? Дам ҳазин, дам ғазабнок... Қийкирикми, кулокни батанг киладиган хуштак товушими? Денгиздаги тўлқин мисоли баланд-паст, туя ўрқач эмасми? Сехрланиб қолган кулоқ ҳамма гапни эшитадими? Ёки фақат гапни эшитади, холосми? Қушларнинг чуғурчуғури, соҳилга аёвсиз урилаётган тўлқиннинг шалоплаши, денгиз қаърига сургаланиб кетаётган кум-шағал товуши, тошларнинг тарақлаши ҳам эшитиладими? Албагта, ҳамма-хаммаси эшитилиб турарди. Барча товушлар ўз маънисига, маъни остидаги хикматга эга эди.

Юраги кафасни ёриб чиққудек бир алфозда дукурлаётган Каламуш гоҳ-гоҳ бу бандаргоҳда содир бўлаётган ғаройиб саргузаштларни, пичоқбозликни, тўдалашиб қочиб бораётган безориларни, дўстона учрашувларни, улфатчиликни, сахна томошаларини кўриб, кузатиб ўтирарди. У баъзан олис оролларга хазина кидириб борарди, баъзан сокин кўрфазда қармоққа балиқ илинтириб кунни ўтказарди. Омади чопса, сув остидаги бебаҳо жавохирлар устига тўр ташларди, сон-саноксиз чиғаноқларни тортиб оларди... Кейин рутубатли кунлар бошланади: коп-коронғи кечада кема

тумшуғига бир нарса келиб карсиллаб урилади – кутилмаганда мудхиш фалокат рўй беради... Бирдан оппок туман каърида улкан юк кемаси кўринади-ю, вахшат солиб устингга бостириб келаверади... Тушми бу ёки ҳақиқат?

Ниҳоят, уйга қайта бошлайсан. Қадрдон бўлиб колган бандаргоҳнинг порлаб турган чирокларини охирги марта кўриб коласан... Шолп этиб лангар ташланади. Ҳорғин денгизчилар бандаргоҳнинг жинкўчаларига таралиб кетадилар. Рўпарада уйингнинг кирмизи пардалари кўринади. Оҳ, кандай маза!

Кейин кўккисдан уйғониб кетди гўё. Дарбадар сайёҳ ўрнидан кўтарилди, аммо тинмай вайсарди – мовий кўзларини унга тикиб турарди.

– Камина ҳамон йўлдаман, – деди Сувкаламуш дона-дона қилиб. – Ҳали чанг-тўзонли йўллар олдинда: жанубга жўнайман, таниш бандаргоҳ ёнидаги токка чирмашиб кетган шаҳарчага бораман. Эҳ-хе, яна олис масофаларни босиб ўтишим лозим!.. Қир-адирдаги уйларнинг қорамтир дарвозасидан пастга қарасанг, тош зинапоялар, бир-бирига ёпишиб ўсган гиёҳзор, гиёҳзор охирида эса зилол сув денгиз ялт-юлт этиб кўринади. Кўҳна бандаргоҳ қозикларига, ҳалкаларига ранг-баранг қайиқлар қантариб қўйилган бўлади. Болалигимда мен уларга ўғринча чиқиб олишни яхши кўрардим. Соҳилга шитоб билан урилаётган тўлқинлар устида чорлоклар тўшини сувга уриб парвоз этадилар. Кўпиклашган қирғокда кумушсимон балиқлар галалашиб юрадилар. Шундоқ деразангнинг остидан улкан кемалар кеча-кундуз ўтиб туришадилар: баъзилари манзилга етиб келади, бошқалари олис

сафарга кетади. Бандаргоҳда ҳар турли кемалар кўнок бўлади. Равшанки кунлардан бирида бизга аталгани ҳам ташриф буюради. Мен пешонамга битганини сабр-тоқат билан кутавераман: вақт-соати етса, лангар занжиридан ўрмалабми ёки қайиқ орқалими унга чиқиб оламан. Бир пайт денгизчилар кўшиғидан ё тапир-тупур қадам товушидан ёхуд занжирларнинг ғичир-ғичиридан чўчиб уйғонаман. Мундоқ кўзимни очиб қарасам, елканлар ёзиб юборилган бўлади: кемамиз шаҳарчанинг оппоқ-оппоқ уйларини ортда қолдириб, олға босади. Аста-секин тезлик ортиб боради. Бандаргоҳга кираверишдаги бурундан ўтилгач, елканлар янада баландроқ кўтарилади: жанубга шитоб билан йўл оламиз. Очик денгиз бағридаги тўлқинларни шиддатли равишда кесиб ўтаверамиз, шамолда кемамиз бир томонга сал оғиб қолади. Лекин жанубга интилишимиз асло тўхтамайди. Олға! Биродар, олтин дамлар, қайтмас кунлар ўтиб боряпти: жануб йўллариңизга мунтазир! Отланинг, бўлинг, ҳа, бўла қолинг! Бахт қуши бошингизга фақат бир марта кўнади, хадеб кўнавермайди – ғанимат фурсатни бой берманг! Қалб нидосига қулоқ тутинг, кейин афсусланиб юрманг! Бу асло мушкул иш эмас, эшикни ёпасиз, вассалом! Бор-йўғи бир қадам, остона ҳатлаб ўтасиз, холос. Қарабсизки, искирт эски ҳаёт ортингизда қолиб, яп-янги ҳаёт бошланади!.. Кейинчалик мункиллаб қолган пайтлариңизда ҳам ўтираверасиз бу ерда – дарё бўйида ёш-яланглари оғзингизга қаратиб, бировга гап бермай ўтираверасиз! Бўпти, келишдик, оркамдан етиб боринг – йўлда учрашамиз! Ҳали ёшсиз, оёғингизда қувватингиз бор. Биз энди

қаридик, шаргимиз кетиб, партимиз колди. Албатта сизни кутаман! Мени айтди дейсиз, жануб ишкида гул-гул ёниб, чопкиллаб оркамдан етиб борасиз!

Вайсаки оғиз ёпилди, товуш тинди. Тинганда ҳам майда-чуйда ҳашаротнинг гинг-гинги каби бир зумда сўнди-колди. Боядан бери анграйиб ўтирган Каламуш ўзига келиб, мундок атрофига қараса, дарбадар сайёҳдан дарак йўқ: узоқда нуктадек доғ кўринарди, холос.

У ўрнидан санчиб туриб кетганини ўзи ҳам билмай колди. Сўнг, ортиб колган емишларни эринмай йиғиштириб, саватга солди. Уйига жўнади. Қандай етиб келиб, ичкарига қандай кирганини деярли пайкамади. Ғайритабиий тарзда йўл анжомларини, керакли ва кераксиз лаш-лушларини сафар халтасига жойлади. Ниҳоятда ўйчан, ҳаракатлари суст эди. Худди ойпарастларга ўхшаб хонада тентираб юрарди. Оғзи очилиб колган, гўё бир нарсага диққат билан кулок солаётган каби. Ниҳоят, сафар халтасини елкасига ташлади, сафарбоп пишиқ-пухта ҳасса танлаб олди – кўлида уёқ-буёғини айлантириб кўрди. Маъкул келди, шекилли. Кейин шошмасдан остона ҳатлаб ўтди-да, ирим учун остонага бир-икки туфлади. Ва эндигина каддини ростлаб, юрмокка ҳозирланган пайтда осмондан тушдими ёки ердан чиқдими – билмади, билмай колди, қараса, пешонасида Кўрсичқон турибди.

– Тайёргарлик зўр-ку! Йўл бўлсин, Каламуш-жон? – деб сўради у.

– Қаёққа борардим, жўра. Ҳамма бораётган томонга – жанубга кетяпман, – деб минғирлади Каламуш, уялганидан Кўрсичқоннинг юзига қарамай. – Ҳали борадиган манзил аниқ эмас. Кема қай тараф-

га кетса, ўша тарафга бораман. Денгизда нималар бўлишини худо билади.

У иккиланмасдан, дадил олға кадам ташлади: бу ҳол қарори қатъий эканини яққол кўрсатиб турарди. Нима қиларини билмай, эсанкираб қолган Кўрсичқон зудлик билан унинг йўлига кўндаланг бўлди ва кўзларига тик қаради. Во ажаб, бу кўзлар сирдош дўсти, кадрдони бўлмиш Каламушнинг кўзларига сира-сира ўхшамасди! Бу кўзлар совук йилтирарди, узок-узокларга ҳаракатсиз тикилиб турарди. Кўрсичқон вақтни бой бермасдан, шартта Каламушга ташланди, маҳкам кучоклаб олди ва зўрға ичкарига судраб кирди. Уни ерга ётқизиб, устига миниб олди, кимир этмай босиб тураверди. Аввалига Каламуш роса типирчилади, хийла қаршилик кўрсатди. Сўнг бирдан ҳолсизланиб, шалпайиб қолди ва титраб-қакшаб кўзларини юмди. Кўрсичқон унинг қўлтиғидан суяб ўрнидан тургазди-да, креслога ўтқазди. Мажолсиз Каламуш креслода гужанак бўлиб олди, дир-дир титрай бошлади. Бирпасдан кейин маълум бўлдики, Каламуш унсиз йиғларди. Кўрсичқон эшикни яхшилаб танбаллади, сафар халтани ғаладонга солиб, устидан кулф урди. Кўнгли тинчигач, дўстининг ёнидаги стулга аста ўтирди. Ғаройиб юкумли хуружи даф бўлишини кута бошлади. Ҳиқ-хиқ этиб Каламуш уйкуга кетди. Уйқуси беҳаловат кечди: дам-бадам чўчиб кетар, тинимсиз сандирақларди. Аллақандай Сицилия тўғрисида, Сицилия мафияси хақида, комиссар Катани борасида айқаш-уйқаш сафсата сотарди; кейин Жовани Бокаччо хақида, «Декамерон» романи тўғрисида валаклади; «э-э, Бокаччо ҳам, Сервантес ҳам кип-қизил кўчирмачилар! Улар

араб ва Шарқ эргакларини ўзлаштириб, ўзлариники килиб олганлар. Охир-окибат, Шарқ халқларининг муаллифлик ҳуқуқи тикланиши керак! Ўзим жанубга омон-эсон етиб борай, иннайкейин, бу иш билан махсус шуғулланаман!» деб худди адвокатлардек нутқ ирод қилди Каламуш... Бўлган-бўлмаган гаплардан беҳабар Кўрсичқон хайрону лол эди: дўстини жинни-пинни бўлиб қолдимикан деса, гаплари унчалик ҳам бемаънига ўхшамайди; соғмикан деса, Шарқ халқларининг муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги даъво Кўрсичқонга хийла баҳсли туюлди. Қолаверса, Италия билан Испания адабиётининг ота-боболарини ёмонотлиқ қилиш Кўрсичқонга унчалик маъқул бўлмади... Нима бўлса-да, Каламуш вайсаб-вайсаб, донг қотиб ухлаб қолди.

Ич-этини еб ўтирган Кўрсичқон фурсатдан фойдаланиб, уйнинг уёқ-буёғини йиғиштира бошлади. Юмушларни тугатиб, хонага қайтиб кирди. Окшом чўккан, хона ғира-шира ёруғ эди. Каламуш уйғонибди. Лекин, мик этмасдан, хомуш ўтирарди. Кўрсичқон хавогирланиб, дўстининг кўзларига синчков тикилди: худога шукрки, кўз қорачиқлари жойига қайтибди – тентаклик аломатидан Каламуш фориғ бўлибди. Кўзлари илгари қандай бўлса, ўшандай эди – тиник, жигарранг. Кўрсичқон дўстининг ёнига чўкди-да, кўнглини кўтарди ва нима бўлганини сўраб-суриштира бошлади.

Каламуш нечоғлик уринмасин, аммо барибир бетоблиги сабабларини тушунтириб бера олмади. Ахир, асосан, нозик имо-ишоралардан иборат бўлган ҳодисани унақасига талқин этса ҳам бўлади, бунақасига ағдарса ҳам бўлаверади-да! Қулоқлари остида рўёдек эшитилиб турган хаёлий денгизнинг

хаёлий кўшиқларини насрий ва насроний тилга ўгириб, таржима қилиб бўларканми? Денгиз дар-вешининг ниҳоясиз хотираларини қолипга солиб, хикоя қилиб бўларканми?.. Каламуш боягина со-дир бўлган воқеаларни ҳатто ўзи ҳам аниқ-равшан идрок этишдан ожиз эди шу тобда. Ўзи яхши бил-майдиган нарсалар тўғрисида бировга қайтиб ту-шунча берсин! Шундоқ бўлгач, Кўрсичконга нима дейиши мумкин?

Кўрсичкон англадики, ўша мавҳум касаллик хуружи энди Каламушни тарк этган эди. Каламуш изтироб чекавериб, эзилиб кетган бўлса-да, хийла лоқайд кўринса-да, лекин худога шукрки, эс-хуши жойида эди. Факат кундалик турмуш ташвиларига бефарқ бўлиб қолганди. Балки, бу ўткинчи кай-фиятдир? Ким билади, дейсиз. Истикболда эшик қоқиб турган янги мавсумнинг фарахбахш кунлари ҳаммаси аён бўлади.

Кўрсичкон эҳтиёткорлик юзасидан ғалла ўрим-йиғими, ҳосил байрами мавсумидан гап бошлади. Бугдойлар ғарам-ғарам қилиб босиб кўйилибди, аравага кўшилган отлар юк оғирлигидан аста-се-кин одимламоқдалар. Пичанлар ғанак қилинибди. Чўкиртиканак қолган далаларда окшом чоғи ой шуъласида сайр қилишнинг гашти ўзгача бўлади... Боғларда олмалар кип-кизил бўлиб пишган, ўрмон-даги ёнғоклар эса кўнғир тусли ғилофини ечиб, улоқтиради... Банкаларга мураббо, киём ёпилди... Мавзу мавсумдан-мавсумга сакрарди: ҳар мавсум-нинг ўзига яраша таровати, сурури, роҳатижон дам-лари бўлади... Кўрсичкон шулар ҳақида гапираётиб, бирдан гўлқинланиб кетди ва ўзини тутолмай кўшиқ айтиб юборди!

Аста-секин Каламушга жон кирди, ўтирган ўрнида кадини андак ростлади ва ахён-ахён суҳбатга аралашиб турди. Кутилмаганда нурсиз кўзлари жавдираб колди, хаёли паришон... Оббо, яна бир бало бўлди, шекилли?! Кўрсичкон шу захоти унинг ҳолатини сезди ва аста хонадан ташқарига чиқди-да, зум ўтмасдан кўлида қоғоз-калам билан қайтиб келди. Ёзув қуролларини дўстининг ёнидаги столга қўйди-да:

– Шеър-пеър машқ қилмаганингизга ҳам анча бўлди, – деб лукма ташлади Кўрсичкон. – Қаёқдаги бўлмағур хомхаёллар тўғрисида бош қотириб ўтиргандан кўра, тўрт қатор шеър ёзганингиз афзал-ку! Ҳар ҳолда, ҳеч бўлмаса, авлодларимизга ижодий меросингиз қолади. Қани, бир уриниб кўринг-чи, балки ҳали истеъдодингиз сўнмагандир?..

Каламуш ёнида турган қоғоз-каламни эринчоклик билан нари суриб қўйди. Кўрсичкон эса шундай бўлишини олдиндан сезгандек, аллақачон бошқа хонага чиқиб кетган эди. Вой, эпчил бўлмай колгур, Кўрсичкон-эй! Бирпасдан сўнг у астагина мўраллади: борликни, бор дунёни унутган Каламуш столга мук тушган кўйи қалам тебратарди. У китир-китир этказиб қоғоз қораларди-да, теран ўйга чўмарди. Сўнг қаламнинг учини лаби билан хўллаб, яна ёзиш билан машғул бўларди. Синчиклаб кузатилса, Каламуш ёзишдан ҳам кўра кўпроқ қаламнинг учини хўллаш билан овора эди.

Нима қилаётган бўлса-да, барибир эмасми? Муҳими Каламуш соғайиб кетса бас! Кўрсичконга шундан бошқа ҳеч нарса керак эмас.

ҚОЧОҚ ҚУРБАҚАНИНГ «КЎРГАН-КЕЧИРГАНЛАРИ»

Ёхуд ҳеч кимсанинг бошига тушмасин зинҳор!

Қурбақа паноҳ топган дарахт қаваги шаркка караган бўлиб, эрта тонгдаёқ кўзига куёш нури тушди ва барвақт уйғонди. Оёқлари уюшиб қолибди, ўзиям хийла совқотибди. Боз устига алоқ-чалок туш кўрибди. Тушида гўё қахратон киш эмиш, ойнаванд ётоқхонасида мирикиб ухлаётган эмиш. Бир пайт кўрпа-ёстикка жон кириб, улар дод-вой қилишиб, ошхонадаги ўчоқ ёнига кочиб чикибдилар. Қурбақа уларга ялиниб-ёлворармиш, яхмалак бўлиб қолган тош йўлда ялангоёқ холда орқаларидан югурармиш, улар туткич бермасмиш. Йўлнинг эса поёни кўринмасмиш... Ҳар ҳолда, камокхонада совук тошга тўшалган похол устида ухлашга ўрганиб қолган эди. Бўлмаса, у каллаи сахарлаб уйғониб кетарди. Қанийди шу тобда бошини бурқаб ётадиган иссиқ кўрпачалар бўлса! Э-э, унақа кўрпачалар ёдидан ҳам чикиб кетди.

У аста ўрнидан турди, кўзларини ишқалаб анча ўтирди. Сўнг увишган оёқларини обдан уқалади. Деразалари панжарадор уйини кўмсаб, атрофига жавдиради. Бирдан юраги дуқуллаб кетди: энди ҳаммасини эслади, эс-ҳуши жойига келди. Ахир, у камокдан қочди-ку, уни ёвуз полициячилар изма-из таъкиб қилдилар-ку! Бирок, у ҳозир озод эди, озод!

Озодлик! Биргина шу сўзнинг ўзи, у ҳақда ўйлаш мингта кўрпа-тўшакдан минг марта афзал эмасми? Унинг виқор билан қадам қўйишини интиқ кутиб, «Наинки ором, ҳатто хизмат бўлса, бош

устига! Ўйна-кул, жоним тасаддук! Азиз бошингга фалокат тушдими? Парво қилма, ўзим маладкорман! Ҳаммасига ўзим балоғардонман!» деб турган ёруғ дунёга кўзи тушаркан. шу захоти аъзойи баданига илиқлик югурди. У бир силганиб, баданига ёпишиб қолган хазонларни қоқиб туширди. Қўли билан бошини тозалади. Сўнг қуёш нурида ял-ял ёниб турган офтобшувоққа чикди. Совук еб, дилдирарди. Қорни оч эди, кўнгли озарди. Аммо, руҳан тетик, хотиржам. Мириқиб ухлаганиданми, кечаги ғам-андухлар барҳам топган эди.

Ушбу дақиқаларда мусаффо осмон ҳам, бокира тонг ҳам, бутун олам ҳам фақат битта ўзиники эди гўё. Шудринг кўнган шох-шаббалар оралаб юрди. Ҳувуллаган ўрмон ҳам унга тобедек туюларди. Ўрмон этақларидан ям-яшил далалар бошланиб кетди. Далалар ҳам ўзиники, ҳаммасига битта ўзи хўжайин! Нимани хоҳласа, кўнгли нимани тусаса ўшани қилади. Йўллар ҳам унинг кадам босишига мунтазир, мушток... Фақат дилингдаги дардингни тинглайдиган битта суҳбатдош бўлса, янада ажойиб иш бўларди. Қурбақа гарангсираб қолди: қаёққа боришни билмасдан боши қотди; бировдан йўл сўрай деса, атрофда тирик жон учрамасди. Гуноҳсиз одамларга маза, улар бировдан қочиб юрмайдилар. Ана шунақа гаплар. Хўш, Қурбақа-чи?.. Бунақа пайтларда кўзинг тиниб қоларкан. Пешона шўр бўлгач, бошга кетма-кет кўргилик тушаверади... Ҳозирнинг ҳар дақиқаси бебаҳо эканини билиб туриб, лекин гунг-соков бўлиб олган йўлни тепиб-тепкилаб ташлагиси келарди Қурбақанинг. Хайрият, тепса-тебранмас бу кишлокнинг йўл ёқасида сой кўринди. Йўл билан сой гўё қўл уш-

лашиб келаётган ога-иниларни эслатарди. Бирок, иккови ҳам соқов эди.

– Топишмай кўшмозор бўлгурлар-эй! – деб қарганди Қурбақа. – Қиёматнинг ҳам охири бўлади. Қани, сабр-тоқат қилиб бораверай-чи, бир жойдан чиқарман!

У ноилж сой бўйлаб кетаверди.

Сой бурилган жойга етганда битта от кўринди: у ниҳоясиз ғамга ботгандай бошини осилтириб келарди. Бўйнидаги гўкимга боғлаган аркон гоҳ таранглашар, гоҳ салқи тушарди, сувга тегиб келарди. Аркон адоғида сув томчилари ялтирарди. Қурбақа индамасдан отни ёнгинасидан ўтказиб юборди ва кейин нима бўлишини қуғиб турди. Дам ўтмай, дағал тўши билан сувни ёриб келаётган мўъжазгина шатак-кема кўринди. Шатак устига миҳлаб қўйилган ёғоч ажабтовур ранга бўялган, шатакка мос эди. Шатак-кемада биттаю битта йўловчи бўлиб, у кенг соябонли шляпа қийиб олган бесўнақай, бақалок хотин эди. Бақувват қўллари билан рул дастасини тутганча шатакни бошқариб келарди.

– Саломлар бўлсин, хоним! Қаллаи саҳарлаб буёқларда нима қилиб юрибсиз? – деб сўради Бақалок хотин яқин келиб.

– Бошига иш тушмаса, қайси аҳмоқ азонда санғиб юради?! – деб зардали жавоб қайтарди Қурбақа. – Битта қизимни эрга берган эдим, уйлик-жойлик эди. Тўсатдан хабар келиб қолди, ўшаникига кетяпман. Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да! Онанинг кўнгли болада бўлар экан. Нимасини айтмай, эгачи, ўзингиз ҳам биласиз-ку! Буёқда ишларим бошимдан ошиб-тошиб ётибди, биттагина

кирхонам бор, ўшани бировга бериб келяпман. Ўчакишгандек, йўлда ҳамёнимни йўқотиб қўйдим. Боз устига, йўлни билмайман. Қизим бечора бўлса... Ишкилиб, тинчлик бўлсин-да!

– Қизингиз қаерда яшайди? – деб сўради шатакчи хотин.

– Дарё томонда яшайди. Қурбақанинг макони деган жой бор-ку, ана ўша тарафда яшайди. Балки, эшитгандирсиз?

– Бўлмасам-чи! Ўзим ўша ёкка кетяпман. Мана шу сой Қурбақа маконига сал етмасдан дарёга қўшилади. Уёғи ҳеч қанча қолмайди. Келинг, шатакка чиқиб олинг, элтиб қўяман! – деди Бақалок хола меҳрибонлик билан.

У шатакни киргокка яқинлашгирди. Қурбақа миннатдорлик изҳор қилди-да, уриниб-суриниб шатакка чиқди ва: «Бахтингга барака, Бақажон! Манглайингда холинг бор экан, шекилли. Илойим, ишларинг ҳамиша ўнгидан келаверсин!» деб ўзича қувонди.

– Кир ювAMAN денг-а? – деб лукма ташлади Бақалок хоним йўлда давом этаркан. – Яхши хунарингиз бор экан.

– Э-э, меникидай корхона ер юзида йўк! – деб мактаниб юборди Қурбақа. – Ўзиям фақат казозоларнинг кирларини ювAMAN. Улар кимнинг совунига кир ювишни билишади-да, ҳар қандай касга ишонавермайди. Мен эса, ўз ишимнинг пири бўлиб кетганман: тозалаб ювAMAN, ғижимини қолдирмасдан дазмоллайман...

– Ҳамма ишни битта ўзингиз бажарасизми? – деб сўради Бақалок хоним мулойим товушда.

– Йўғ-э, унда анави хизматкор қизларни нега ушлаб ўтирибман! – деб жавоб берди Қурбака ўйламай-нетмай. – Қора ишларни ўшалар қилиш-маса, менга нима кераги бор? Сўкимга боқармидим! Ўзлариям йигирматта... Қизларни биласиз-ку, хали ёш бироз ўйинкарок. Шундай пайтларда дўк қилиб уришиб тураман.

– Икковимиз ҳам бир хил эканмиз, – деб Қурбаканинг гапларини маъқуллади Бақалок хотин. – Уларнинг арконини сал бўшатсангиз – бас, дарров шўхлик қилишади. Шунинг учун доим кўрkitиb туриш керак. Ўзингиз кир ювишни яхши кўрасизми, айланай?

– Яхши кўрганда қандок! – деди Қурбака мамнуният билан. – Енгимни шимариб, тоғорага кўлларимни тиксам борми, шунақаям роҳатланаманки, во-во-во-ей! Бировга айтиб юрманг-у, лекин дунёда бунақа мазажон иш йўк!

– Сизга рўпара қилган толеимдан айланай! Қаранг-а, келиб-келиб, икковимиз учрашиб қоламизми-а? – деди шатакчи хотин ўйчан.

– Нималар деяписиз? Тинчликми ўзи? – деб безовталаниб сўради Қурбака.

– Менга яхшилаб разм солдингизми? – деди шатакчи хотин маънодор оҳангда. – Ахир, биз ҳамкасб эканмиз-ку, айланай! Кир ювишни мен ҳам яхши кўраман. Аммо, яхши кўрмасам ҳам, барибир шу ишни килаверардим. Кир ювиш ҳам, аслида, эрга тегишдек бир гап: биров яхши кўриб тегади, биров яхши кўрмасдан тегади. Бирок, ҳар икки ҳолда ҳам оқибат ўзгармайди: унисиям бола туғади, бунисиям. Нима дедингиз?.. Лекин, ростини айтсам, бўзчининг моккисидек уёқдан-буёкка

катнайвериш жонимга тегди. Эрим ўлгудек така-салтанг, хатто мана шу шатак-аравани бошқариб, уёққа бориб-келишга ҳам бўйни ёр бермайди. Ҳаммаси менинг гарданимда. Яхшиямки, от эслигина, уни эркаксиз ҳам бошқариш мумкин. Эр дегани сал жонсарак бўлса-да! Бизники бокибеғам, дунёни сув босса, тўпигига чикмайди. Мана, бугун эрталаб ҳам: «Сен боравер, ўзим изиндан етиб оламан», деди-ю, итини эргаштириб қуён овлагани жўнади. Ит билан кетдими – тамом, хуфтонгача қайтиб келмайди. Ити ҳам ўзига ўхшайди: ўхшагмаса, учратмас экан! Бунақада кир ювишга қўл тегадими?!

– Э-э, қўйинг, ўша кир-пирларнинг падарига лаънат! – деди бу мавзу меъдасига урган Қурбақа. – Ундан кўра, қуён овидан гапирсангиз-чи, қуён овидан! Баррагина қуён гўштини пиёз билан ковуриб, дастурхонга торгсангиз-а? Ох, ох!

– Олдимда кир турса, бошка ҳеч нарса кўзимга кўринмайди! – деди норози бўлиб шатакчи хотин. – Ҳайронман, кир турганда қуён ови юракка сизар эканми?! Ана, каютанинг бурчагида кир дегани уюлиб ётибди! Ишонмасангиз, кириб кўринг!.. Агар бирортасини ювиб берсангиз, кўп савобга колардингиз-да, эгачи! Барибир бекор ўтирибсиз, ундан кўра... Каютада тоғора ҳам, совун ҳам, чойгумда иссиқ сув ҳам бор. Сойдан сув олинадиган накир ҳам бурчакда турибди. Қалай?!

– Иложи бўлса, мен шатакни бошқара қолсам-чи? – деб ялинчок товушда сўради Қурбақа. – Кирни эса ўзингиз хохлагандай юваверасиз. Билиб бўладими, тагин мен бирортасини чатоқроқ ювиб қўйсам... Менинг ювганим сизга ёкадими-йўкми?

Ахир, ҳар кимнинг ўз услуби бўлади. Келинг, мен шатакни бошқара қолай!

– Шатакни?! – деб қошларини чимирди семиз хотин. – Нима бало, шатакни бошқариш осон деб ўйлаяпсизми? Қолаверса, шатакни бошқариш жуда зерикарли машғулот, одам зик бўлиб ўлай дейди! Аслида, мен сизни хурсанд қилмоқчиман, холос. Йўқ, деманг, эгачи! Бир вой-вой-вой-во-оо-ей, деб маза қилганингизни томоша қилай-чи!

Қурбаканинг боши қотди. Кўзлари аланг-жаланг, кутулиш чорасини кидира бошлади: сой соҳилига сакраб, кочиб кетай деса, соҳил йирок – бути йирилиб кетиши мумкин. «Модомики, бундай савдо бизнинг бошга тушган эканми, демак тақдирга тан бермок лозим. Нима, кир ювиш қўлимдан келмайдими? Бу ишни ёш бола и-и қилиб ўтириб ҳам бажараверади!» деб ўзига таскин берди хаёлан. У дадил юриб каютага тушди: тоғора, совун ва бошқа ашкол-дашқолларни олди. Бурчакда уюлиб турган кир кийимлардан қўлига илинганини кўтариб ташқарига чиқди. Бир пайтлар кирхона деразасидан тасодифан кўриб қолган манзарани шуурида қайта жонлантирди ва аста-секин кир ювишга тушди. Қурбака умрида бунчалик азият чекмаган эди: борган сари хуноби ошар, кирлар эса оқариш ўрнига нукул бўзрарди, холос. Вакт имиллаб ўтарди. Жиғибийрон бўлаётган Қурбака кирларни муштлаб-муштлаб қўярди, аммо лаънати кирлар ҳамон тоғорадан ишшайиб қараб туришарди. У елкаси оша шатакчи хотинга бир-икки назар ташлади: унга нима, парвойи палак, рўпарасига тикилганча шатак-аравани бошқариб борарди. Қурбаканинг бели оғриди, бармоқлари тиришиб, тарам-тарам

бўлиб колди. Эсиз, бармоқлар! У гижиниб, пичир-пичир қилиб, шунақаям айниб сўкиндики, бай-бай-бай! Ҳатто маст-аласт денгизчилар ҳам бунақа сўкинишни билмасалар керак! Устига-устак, совун курғур пирт-пирт этиб қўлдан силлиқиб чиқиб кетаверар уни тоғора ичида тутиб олиш ҳам осон эмасди.

Бир пайт шарақлаган қаҳқаҳадан ўзига келди. Секин қаддини тиклаб қараса, шатакчи хотин мириқиб қулаётир: ўтирган ўрнида жасадини орқага ташлаб юборган, кўзларидан ёш тирқираб чиқар эди.

– Боядан бери нима қилаётганингизни зимдан кузатиб ўтирибман, – деб кула-кула изоҳ берди шатакчи хотин. – Ёлғонни ямламай ютар экансиз, чоғи. Мени айлантормокчи бўлдингизми? Кўрдим, канақа кирчи хотин экансиз! Умрингиз бино бўлиб, ошхонадаги қозон сочиқдан бошка нарсани ювмаган бўлсангиз керак. Тўғрими?

Қурбақанинг юрак-бағрини боядан бери ўртаб юборган алам бирпасда тилига кўчди:

– Ҳе-е хирингламай ўлгур, пасткаш! Ёғ бочка! – деб ўшқирди у ўзини тутолмасдан. – Оғзингга қараб гапир! Мени ким деб ўйлаяпсан! Билманг, мана, менинг кимлигимни билиб олгин: Буюк Британияда ҳамма танийдиган ва ҳамма ҳурмат қиладиган ўша жаноб Қурбақа каминани камтарин бўладилар! Такдир экан, бошимга мусибат тушди. Бироқ, сенга ўхшаш зоти пастларнинг устимдан қулишига асло йўл қўймайман!

Шатакчи хотин яқин келди-да, унга тикилиб қаради. Сўнг: – Шошма, гапинг чинга ўхшайди-ку! – деб хитоб қилди. – Шунақами ҳали!

Ҳе-е башаранг курсин! Бетовфик! Қалтирамай ўл, ярамас! Топ-тоза шагагимга чикиб олганини қаранглар-а, итвачча! Ҳозир мен сени... – У шатакнинг рулини кўйиб юборди-да, даст ўрнидан турди. Шитоб билан келиб Қурбақанинг олд ва орқа оёқларидан маҳкам ушлади. Қўллари бақувват эди.

Ёпирай! Қурбақанинг кўз ўнгида дунё чир-пир айланар, кулоклари остида шамол ғувларди. Бир пайт осмони фалакка учиб кетди ва шалоп этиб сувга тушди. Қуриб кетсин, сув бирам совуқ эдики! Лекин ҳозир юрагини ўртаётган аламли изтироблар олдида сувнинг совуқлиги ҳам эсига келмасди. У оғзидан сув пуркаб, лойқадан кўзлари ачишиб, зўр-базўр ёруғ дунёга чиқди ва биринчи галда яна шатак куйруғида қахқаҳа отиб турган бақалок хотинга кўзи тушди. Қурбақа ўкчиб-ўкчиб, унга мушт кўрсатди:

– Шошмай тургин, ҳали онангни кўрсатиб кўяман! – деб пишқирди.

Қурбақа кирғокка қараб сузди: кирчи хотиннинг чит кўйлаги жикка ҳўл бўлиб кетганди. Сузиш жуда мушкул эди, соҳилга етиб олиш душвордек туюларди. Ҳартугул, бир амаллаб кирғокка етиб борди, лекин кирғок ниҳоятда тик эди, ундан юқорига чикиб олиш қийин эди. Аммо, у тирмашиб кирғокка чиқди. Чиқди-ю, дармони қуриб, сулайиб қолди. Хийла вақт ўтгач, ўзига келди. Кейин рўдапо кўйлагининг этагини кўтарди-ю, аламдан бўғрикқан ҳолда шатакни қувиб кетди. У шатакка етиб борган пайтда ҳам Бақалок хотин ҳамон қахқаҳа отарди.

– Ҳа, водийларни яёв кезиб кўринг-чи, шоввоз! – деб кичқирди хотин. – Агар суробингиз тўғри бўлиб қолмаса, майли, сизга тан бераман!

Қурбақа шу тобда шатакчи хотинга муносиб жавоб қайтарди, таъзирини бериб қўйиши мумкин эди. Бирок, арзон-гаров даханаки жанг билан мунозарани яқунлаш ниятида эмасди, тузукроқ ўч олишни истарди. Қулай имкон туғилган заҳоти дарҳол олдинга югуриб ўтди-да, отнинг жиловидан ушлади ва шатак уланган арконни ечиб ташлади-ю, отга миниб олди. Оёқлари билан отнинг бикинларига ниқтаган эди, бедов елдек учди.

– Ҳой, ялмоғиз! Хайр энди яхши кол! Мени кутгил ва мен қайтарман! – деб кесатди Қурбақа. – Ўч олиш мана бундай бўлади, ярамас.

У от бошини кир-адир томон бурди, бедов хилват йўлдан елиб кетди. Анча юрилгач, Қурбақа атайлаб орқасига бурилиб қаради: шатак сойнинг нариги соҳилига ўтиб қолибди. Бақалок хотин жонжаҳди билан бакирарди.

– Тўхта! Тўхта деяпман, безори!

– Э-э, бу ашула менга эскидан таниш! Уни полициячилардан ҳам эшитганман, – деб қўйди Қурбақа ўзича мийиғида куларкан.

Бахтга қарши, шатакка қўшилган отлар узок масофага чошиб боролмас экан. Сал фурсатдан сўнгра бедов ҳарсиллаб-ҳарсиллаб, лўкиллаб йўрғалай бошлади. Майли, қимирлаган кир ошади. Ҳар ҳолда, анави шатакка ўхшаб бир жойда михланиб тургани йўқ-ку! Секин бўлса-да, олға кетяпти. Лекин, ўзиям зўр тадбир топдими? Қурбақа от устида офтобга товланиб бораркан, ана шуларни ўйларди. У от жиловини ҳали сўкмоқ тарафга, ҳали катта кўча томонга бурарди. Қандай қилиб бўлса ҳам иложининг борица сой соҳилдан юрмасликка ҳаракат қиларди. Йўл бўйи фақат бир нарсани, яъни қорни

тўйиб овқат еган кунни эсламасликка тиришарди. Ҳадемай сой узоқларда қолиб кетади.

Юриб-юриб, охири куёш тафти элитиб, мудрай бошлади. От аста тўхтади ва бўйинини чўзганча шигир-шитир этказиб ўтлашга киришди. Қурбақа от устидан ўмбалок ошиб тушай деди-ю, лекин ўз вақтида уйғониб қолди. Кўзларини катта-катта очиб, атрофига аланглади, ҳайрон бўлди. Ҳар ерларда қоялар туртиб чиққан, папоротниклар ўсиб ётган яйловда турарди. Ҳув нарида лўлиларнинг соябонли искирт араваси кўзга ташланарди. Араванинг шундок ёнгинасида тўнтарилган пакир устида узоқларга лоқайд тикилган кўйи бир киши трубка чекиб ўтирарди. Унинг олдида гулхан ловлов ёниб турарди. Гулхан устига осилган қозонча биқир-биқир қайнарди. Ундан хушбўй хид таратиб буг кўтариларди. Ажабо, бу ниманинг хиди бўлди экан? Димокни ёраман дейди-я! Қурбақа шу пайтгача ҳеч қачон оч қолмаган экан. Мана, энди англаб етдики, очман деб юрган кезлари асло очлик эмас, шунчаки очинкираш экан, холос. Ҳозир ҳақиқатан оч қолганини яққол ҳис қилди. Агар зудлик билан бирорта тадбир ўйлаб топмаса, ҳолига маймунлар йиғлайди! У кашанда лўлига бошдан-оёқ синчков разм солди. Хўш, уни инсофга келтириш мумкинми? Бир илож қилиб кўнглига йўл топгани маъкулми? Ёки эркакчасига муштлашиб қўя қолгани яхшимикан? Мафтункор хид оғушида хаёл суриб, лўлидан кўз узмай тураверди. Лўли кимир этмасди. Оғзида трубка, кўзларини лўк қилиб Қурбақага бақрайганча ўтирарди.

Бир пайт лўли оғзидан трубкасини олди ва хотиржамлик билан:

– Отингизни сотмайсизми? – деб сўради.

Қурбақа ҳар балони кутган бўлса-да, лекин бундай саволни асло хаёлига келтирмаган эди. Шу боис хийла эсанкираб қолди. Албатта, ўшанда лўлилар от жаллоблиги билан машгул бўлишини, бу борада уларга тенг келадиган сайис ҳам, синчи ҳам бўлмаслигини Қурбақа билмасди. Лўлилар эса қулай имкониятни ҳеч қачон бой бермасдилар. Отни сотиш режаси йўқ эди-ю, аммо лўлининг таклифи бир ҳисобда унга маъқул тушди. Чунки мўмай пулга эга бўлиб, қорнини ҳам тўйдириб олиши мумкин эди.

– Нима, гижинглаб турган саманимни сотаманми? Ўйлаб гапиряпсизми? Отимни сотиб юборсам, мижозларимнинг кирини қандай ташийман?! Кейин бунақа юввош отни қайдан топаман? Қолаверса, мен отимни жуда-жуда яхши кўраман, – деди Қурбақа сир бой бермай.

– Нима бўпти? Бирорта эшак-пешакни ҳам яхши кўриш мумкин-ку? – деди лўли пинак бузмай.

– Тавба, нега ўзингизни гўлликка соласиз! Бундай отни сотиб бўларканми?.. Қолаверса, кўрпангизга қараб оёқ узатсангиз-чи, бой бобо! Кўряпсизми, бу зотдор от: битта мавсумда мингта байтални қочиради! Бир пайтлар пойга чоғиб совриндор ҳам бўлган. Унда сиз от билан эшакнинг фарқига бормай юрардингиз, ха! Агар яхши отни чиндан танийдиган бўлсангиз, мана, ўзингиз кўриб турибсиз. Энди мен мактаниб ўтиришим шартми? Аммо, отни сотиш тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас. Ҳай, майли, сиз айтгандек бўлсин, дейлик. Хўш, қанча бермоқчисиз?

Лўли яна бир бора отни синчиклаб кўздан кечирди. Сўнг Қурбақага ҳам бошдан-оёқ синовчан назар солди-да:

– Туёғига бир шиллингдан бераман! – деди катъий оҳангда. Сўнг жойига кайтиб бориб, яна пакир устига ўтирди ва индамасдан трубкасини туттаверди. Гўё энди унга икки дунё баробар эди.

– Туёғига бир шиллингдан, холосми? – деб кичкирди Қурбақа жазаваси тутиб. – Шошманг, аввал ҳисоб-китобимни топиб олай-чи... Ҳаммаси қанча бўлади? – У бир сакраб отдан тушди-да, ўтлай бошлаган отнинг тизгинини кўйиб юборди. Сўнг лўлининг ёнига бориб ўтирди ва бармоқларини букиб-букиб, санашга тушди: – Ҳар бир туёғига бир шиллингдан, демак бор-йўғи тўрт шиллинг. Шундайми? Яна кўшмайсизми?.. Йўқ, бўлмайди. Тўрт шилингга ҳозирги замонда от сотилмайди, – деди.

– Зоримиз бор-у, зўримиз йўқ! Ихтиёр ўзингизда, – деди лўли. – Хўп, майли, мендан кетса – кетибди, ана, беш шиллинг бераман! Шундай ҳам асл баҳосидан нақдгина саккиз пенс қиммат сўраяпман. Энди ўртага бошқа гап сиғмайди!

Қурбақа ўтирган ўрнида анча ўйланиб қолди. Нима қилиш керак? Бир ёқда корин сурнай чалиб ётибди. Чўнтагида ҳемири ҳам йўқ. Ҳали манзил олис. Уйига қачон етиб бориши номаълум. Душманлари эса унинг пайида қузғундек изғиб юришибди. Шундай вазиятда беш шиллинг ҳам катта пул, албатта. Лекин ҳозир от ҳам арзон эмас-да! Шундайликка шундай-ку, аммо от унга қимматга тушибдимми?! Қанчага сотса, ҳаммаси соф фойда бўлади-ку! Ҳеч ким ундан солиқ-полиқ ушлаб қолмайди. Охири у бир тўхтамагга келди, шекилли:

– Ҳой, лўли! Энди гапимга кулок солинг! – деди катъиятли оҳангда. – Агар олти ярим шиллинг нақд берсангиз ва анави козонингиздаги овқатдан тўйгунамча ейишга рухсат берсангиз, ана, олинг – от сизники! Эгар-жабдукни ҳам, абзалини ҳам, жиловини ҳам сизга ҳадя қиламан! Маъкулми? Гапларим ёкмаса, уёгини ўзингиз биласиз. Ҳар ким ўз йўлига кетаверади. Лекин, айтиб қўяйки, бу отга харидор ҳар қадамда учраб туради!

Лўлининг капалаги учиб кетди; ўзича бир нималар деб ғулдуради. Афтидан, куппа-кундузи борбудингни шилиб кетишдан ҳам уялишмайди-я, деди, шекилли. Ўйлаб-ўйлаб, охири лўли иштонининг чуқур чўнтагига қўлини тикди ва канопдан тўкилган ғужалок ҳамёнини чиқарди. Бир неча бор санаб-санаб, ундан олти шиллиngu олти пенс ажратди ва пулни Қурбаканинг қўлига тутди. Сўнг, ўрнидан туриб, соябон араванинг устига чиқиб кетди. Бирпас ўтгач, катта миска, пичок, санчки, кошик кўтариб, қайтиб тушди. Қозонни кийшайтириб, мискага бикирлаб қайнаб турган сардакли шўрва қуйди. Шўрвамисан, шўрва эди ўзиям! Қулинг ўргилсин шўрванинг ичида каклик, кирғовул, жўжа, ҳар хил куёнлару паррандадаррандаларнинг гўштлари мухайё эди. Қурбақа қувонганидан йиғлар ҳолатда қалт-қалт титраб, шўрва тўла мискани тиззалари устига қўйди: апилтапил хўр-хўр этказиб ича бошлади. Хўб ичди, кўп ичди. Лўли ҳам танти экан: Қурбаканинг кўнгли тусаганча шўрва қуйиб бераверди. Умри бино бўлиб, ёрилгудек аҳволда илк бора овқатланиши эди ўзиям. Ахийри, у ҳарсиллаб ўрнидан турди. Лўли билан қуюқ хайр-хўшлашди. Хўрсиниб-

хўрсиниб отининг ёлини силади. Дарё ўзанларини яхши биладиган лўлидан йўлни кайта-кайта сўраб олди-да, кўтаринки кайфиятда йўлга равона бўлди. Энди у эски Курбакага ўхшамасди; эғнидаги рўдапо кўйлак ҳам аллақачон қуриб қолган эди; чўнтагида пули бор, ҳадемай дўстлари билан дийдор кўришади. Насиб этса, хатардан фориг бўлди ҳисоб. Аммо-лекин, шўрвадан тўйиб-тўйиб ичиб олгани зўр бўлди-да! Мана, энди хотиржам, кориннинг ғами йўқ. Бардам-бакувват. Гўё ҳар қандай жасоратга қодир эди.

У шодлигидан терисига сиғмай борарди. Кўрган-кечирганларини бир-бир кўз олдидан ўтказарди, ўзининг устакорлигига, тадбиркорлигига қойил қоларди. Ўзидан ўзи мағрурланиб кўярди.

– Аслида, Буюк Британиянинг миллий ифтихори ҳам ўзим бўлишим керак! – дерди у кўксига муштраб. – Қандингни ур, азамаг! Дунёда ҳеч ким сенга бас кела олмайди. Қора қузғунлар сени зиндонбанд этдилар, ҳар қадамингга биттадан соқчи қўйдилар, тун-кун ҳар босган қадамингни кузатиб ўтирдилар. Сен-чи? Мисли кўрилмаган ақл-заковатинг туфайли, бекиёс жасоратинг туфайли душманларни «афлатда қолдирдинг, озодликка чиқдинг, озодликка! Ортингдан паровозда қувладилар, яна тишидан-тирноғигача қуролланган ёвуз полициячилар қувладилар. Лекин, ҳаммаси шармандаю шармисор бўлдилар – сен тутқич бермадинг! Англашилмовчилик бўлиб, сойга ҳам тушиб чиқдинг: лаънати хўппа семизнинг кўнгли кир экан, ғаламис экан. Бўлмаса, сени сойга улоқтириб юборармиди? Майли, отса отибди-да, шунга ҳам ота гўри қозихонами?! Лекин, уни жуда бошла-

динг: отини миниб олиб қочдинг, айтганингдек,
килмишига ярашасини кўрсатиб кўйдинг, бир
умрга татийдиган сабоқ бердинг унга! Энди эси-
дан чиқармайди, ўла-ўлгунча эслаб юради, қарғаб
юради. Майли, қарғайверсин, қарғиши ўзини ура-
ди. Нима, зарар кўрдингми? Мана, отни сотдинг,
чўнтакка пул тушди, қоринга овқат! Удадуронлик
шунчалик бўлади-да! Қандингни ур, лочин! Дунё-
да сендан омадлироқ Қурбақа бормикан? Сендан
машхур Қурбақа бормикан бу дунёда? Сендан хуш-
бичим Қурбақа бормикан?.. Йўк, йўк, йўк ва яна
бир марта йўк!

Қурбақа борган сари ўзига бино кўярди, тери-
сига сиғмасдан қувонарди. Шундай завққа тўлиб
бораётиб, беихтиёр илҳоми жўш уриб, ўзига
бағишлаб касида тўкиб юборди. Атрофда уни тинг-
лайдиган жонзот бўлмаса-да, ўша касидани ашула
килиб баралла айта бошлади:

*Дунёда голиблар сонсиз-саноқсиз,
Тарих битиклари эмасдир юқа.
Голиблар ичра ким тенгсиз десангиз:
Фақат, фақат, албат жаноб Қурбақа!*

*Дунёда кўп олим, аҳли донишлар,
Мутаффақир бўлсин ҳар ака-ука.
Бироқ, барчасини қиёс этсалар,
Енгиб чиқар жаноб Қурбақа!*

*Тошқиндан соғ-омон қолган ҳайвонлар,
Ёшланган кўзлари мисоли соққа.
Айтсалар юракдан олқишу шонлар,
Муносиб унга ҳам жаноб Қурбақа!*

*Савлат тўкиб ўтса вазмин, сервиқор,
Хаттоки, ҳарбийлар тўхташар таққа.
Ким у? Қиролмикан ё вазир айёр?
Йўқ, асло адашманг, у Жаноб Қурбақа!*

*Канизаклар ичра шўх Қиролчи,
Кўчага боқди-ю, ушлади ёқа:
«Билинглар, ким экан суҳсур йигитча?»
Дедилар: «У жасур, жаноб Қурбақа!»*

Қурбақа кўшиқ оҳангига мос равишда қадам ташларди, қадам олишга мослаб кўшиқ айтарди. Кўшиқ борган сари авжга чикиб борарди. Афсуски, баъзан хурсандчиликнинг умри ҳам қисқа бўлади.

Қишлоқ йўли бир неча чақиримдан сўнг уникатта шоҳкўчага олиб чиқди. Аланг-жаланг килиб, шоҳкўчага чиқаркан ноҳос узоқдаги қорануктага кўзи тушиб қолди. Шоҳкўча ўртасидаги ўша қоранукта бир оздан сўнг доғга, кейин шарга айланди ва тобора шу тарафга яқинлашиб келаверди. Унинг турки танишга ўхшарди. Ниҳоят, Қурбаканинг қулоғига «Би-бип-бип!» деган сигнал эшитилди.

– Бу бошқа гап! – деди у ҳаяжонланиб. – Яшасин! Мен айнан шу нарсани соғинган эдим. Ҳозир йўловчиларни тўхтатаман. Ҳийла-найрангларимни ишга соламан. Албатта, омадим келади! Чунки мен омадли махлуқман. Наҳотки, улар мени манзилимга элтиб кўйишга кўнмасалар? Ўлибдим, кўнишади. Йўлда уларни аста авраб кўраман... Лекин, мақонимга машинада кириб борсам, оламшумул воқеа

бўларди-да! Бўрсик ҳам менинг кимлигимни бир кўриб кўярди!

У комил ишонч билан катта кўчанинг ўртасига чиқди-да, машинага кўл кўтарди. Машина ўртача тезликда келарди. Қишлоққа яқинлашгач, тезлигини янада пасайтирди... Бирдан Қурбаканинг ранг-рўйи оқариб кетди, юраги товонига тушиб қолди гўё. Азбаройи кўркканидан дағ-дағ титрай бошлади, оёқларидан жони чикиб, икки букилганча йўлга юзтубан йикилди. Не тонгки, ўша машъум куни «Қизил шер» меҳмонхонасининг ховлисидан Қурбака ўғирлаб қочган автомобиль айнан шу машина эди. Ўриндиклардаги йўловчилар ҳам ўша ошхонада тамадди қилган жаноблар эди. Бахти қаро Қурбака катта кўчада шалпайиб ётаркан, ўзига-ўзи пичирлади:

– Тамом! Энди ҳаммаси тамом бўлди! Қўлимга яна кишан солинади, яна полициячилар кетимга тепишади! Яна камокка тушаман, нон-сувга куним қолади! Вой худойим-эй, мунча меҳрибонсан! Ўзим аҳмоқман, каллаварамман! Аҳмоқ бўлмасам, куппа-кундуз ашула айтиб юраманми?! Яна, ўзимни мадҳ этадиган ашула айтиб юрган-чи! Ундан кўра, қоронғи тушгунча хилватроқ жойда жуфтлаб ўтирмайманми? Уйга қоронғи тушганидан кейин борсам ҳам бўларди-ку! Ўзим маразман, мараз!

Машина тўхтовсиз Қурбаканинг устига бостириб келаверди... Хайрият, шофёрда инсоф бор экан, шекилли, ёнгинасида тўхтади – эзиб кетмади! Шунисига ҳам шукр! Машинадан икки киши сакраб тушди-да, йўлда ётган жониворни кўздан кечира бошладилар. Бир оздан кейин, биттаси:

– Оббо, расво бўлибди-ку! – деди ачиниб. – Қари кампир экан. Кийимига қараганда, кирчи хотинга ўхшайди. Бечора хушидан кетиб қолибди. Иссиқ урдимикан. Якин орадаги бирорта кишлоққа элтиб қўймасак, балога қолмайлик! Эҳтимол, уни танийдиган одам учраб қолар?

Қурбакани охиста кўтаришиб, машинага чиқардилар ва ўриндикка ётқизиб қўйишди. Машина ўрнидан кўзғолди.

Йўловчилар бечора «кампир»га ниҳоятда ачинишарди. Уларнинг гап-сўзларини тинглаб, «хайрият, ганишмади!» деб қўйди Қурбақа ўзича. Сўнг астагина аввал бир кўзини очди, кейин иккинчисини ҳам очди.

– Қаранглар, ўзига келди! – деб юборди суюниб кетган йўловчилардан бири. – Кўкрагига шамол тегиб, енгил тортди, шекилли. Хоним, аҳволингиз қалай?

– Энди сал тузукман, шукр, – деди Қурбақа хаста товушда. – Жаноб, сиздан бағоят миннатдорман! Отангизга раҳмат!

– Бизни жуда кўрkitиб юбордингиз-ку! Кўн гапирманг, илтимос, яна бирпас ором олинг! Ҳаммаси яхши бўлади.

– Раҳмат, – деди Қурбақа. – Факат битта илтимосим, олдинга – шофёрингизнинг ёнига ўтиб ўтирсам, дейман. Юзимга шабада яхшироқ тегардида, дарров ўзимга келиб қолардим!

– Тўғри фикр айтдингиз, хоним! Қаранг-а, биз буни ўйламабмиз! – деди ёнидаги киши. – Жорж, машинани бир дақиқага тўхтат!

Улар кўмаклашиб, Қурбакани машинанинг олдинги ўриндигига ўтказдилар. Сўнг машина йўлида давом этди.

Олдинга ўтгач, Қурбака ўзини бутунлай ўнглаб олди. Кўзлари, одатдагидек, олма-кесак тера бошлади. Шу тобда яна эски дарди кўзиб қолган, яна рулни эгаллаб олгиси, машинани ўзи бошқаргиси келар эди. «Нима қилай, ахир! Ўзим шунақаман! Устига-устак, тақдирнинг ўзи мушуқулумни осон қилиб турибди. Фақат бир ҳайдаб кўраман, холос. Қачонгача ўзимни ўзим қийнайман... Бор-э, нима бўлса бўлди!» деб ўйлади у. Ва ёнидаги шофёрга юзланди-да:

– Кечирасиз, жаноб, машинангизни озгина ҳайдаб кўрсам майлими? – деб илтимос қилди. – Сизга қараб ўтириб, жуда-жуда ҳайдагим келяпти. Унчалик қийин эмасга ўхшайди. Агар рулни берсангиз, менам машина минганман, деб дугоналаримга мактаниб юрардим!

Ҳайдовчи шунақаям қаҳ-қаҳ отиб кулдики, машина соҳибни беихтиёр:

– Нима гап? – сўради орқадан.

Ҳайдовчи унга «кампир»нинг илтимосини айтди.

– Тасанно, хоним! – деди соҳиб Қурбакани лол қолдириб. – Ғайратингизга қойилман!.. Жорж, қани, дарҳол хонимга рулни беринг-чи! – деб амр қилди. – Фақат ўзингиз ёнида кўз-қулоқ бўлиб ўтиринг... Жаноблар, сизлар асло кўркманглар, ҳеч нарса бўлмайди.

Машина «гийк» этиб тўхтади. Қурбака билан ҳайдовчи ўрин алмашиб ўтирдилар. Ҳайдовчининг кўрсатмалари гарчи Қурбаканинг энсасини қотираётган бўлса-да, аммо диққат билан тинглади, сўнг хушёрликни оширган ҳолда машинани аста ўрнидан кўзғатди.

Орка ўриндикдан карсак янгради, улар Қурбакага таҳсин айтишарди.

– Ие, бу хоним зўр шофёр экан-ку! Наҳотки, оддий кирчи хотин рулга ўтириши билан машинани ҳайдаб кетаверса?! Ё тавба!

Қурбака тезликни салгина оширди, кейин яна газни босди... Борган сари тезлатаверди. Бирдан оркадаги йўловчилар типирчилаб қолишди.

– Хой, ҳаддингиздан ошманг-да! Секинрок ҳайданг! Нима бало, жонингизда касдингиз борми? Ие, бу кампир жинни-пинни бўлиб қолганга ўхшайди-ку!

Бундай кесатиклар Қурбақанинг жаҳлини чиқариб юборди ва эс-хуши бошидан учди.

Ҳайдовчи жанжалга чек қўймоқчи бўлди, аммо Қурбака уни тирсаги билан туртиб юборди ва газни охиригача босди. Мотор зўриқиб кетди, юзкўзларга кучли шамол урила бошлади. Машина ўқдай учиб борарди. Қурбака тамоман ўзини идора қилолмай қолди.

– Кирчи хотин эмиш! Ана сенга кирчи хотин! Ха-ха-ха! – деб қичқирди Қурбака. – Кимсан, машхур машина ўғрисиман! Қамоқдан қочдим! Менга ҳеч қандай камоқхона дош беролмайди! Чунки мени Қурбака дейдилар, галварслар! Агар қилт этмай ўтирсаларинг, машина ҳайдашни сизлар ҳам ўрганиб оласизлар! Ҳозир рулда довюрак пойгачи ўтирибди! Ха-ха-ха!..

Юраклари ёрилгудек бўлиб қолган йўловчилар кий-чув кўтаришиб, бирдан Қурбакага ёпишдилар.

– Ушланглар уни! Тезрок бўлинглар! – деб амр қилди соҳиб. – Қўйиб юборманглар! Машинамиз-

ни ўғирлаган бадкор махлук шу экан! Қўл-оёғини боғланглар! Кишан солинглар! Полицияга элиб берамиз! Даф бўлсин, ярамас!

Надоматлар бўлгайким, улар аввал Қурбакани машинадан тушириб, сўнг унга ташланишлари лозим эди. Аммо, ҳозир тескари иш тутдилар. Яъни, аввал Қурбақанинг оёқ-қўлини боғлашиб, кейин машинани тўхтатмокчи бўлдилар. Натижада, бошқарувсиз қолган машина касир-кусур этиб йўл ёқасидаги дарахтларга бориб урилди! Ўйдимчукурлардан сапчиб ўтиб кетди ва билчиллаган ҳовузга ботиб қолди.

Ё тавба! Қурбака худди қалдирғочдек осмонда ёй ясаб, тўхтовсиз учиб борарди: ўзиям шундай маза қилардики, қанийди шу тобда қанот чиқариб юборса-ю, учар Қурбакага айланиб қолса!.. У ўзининг ширин хаёлларини ноёнига ҳам етказмаган эдики, бирдан момик майсалар устига гул этиб тушди! Бахти бор экан! Бўлмаса, тил тортмай ўлиши ҳам ҳеч гап эмасди! Тезда ўзини ўнглаб олиб, ўрнидан турди-ю, машина томонга қаради: машина ҳовузнинг ўртасида белигача сувга ботиб турар; хайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам балчиқда тирпирчилар эдилар. Қурбака орқа-олдига қарамасдан қочди. У ям-яшил бутазор оралаб, ўтлоқлари дала-ларни ғув-ғув кесиб ўтар эди. Охири қолдан тойди, мадори қуриди, нафаси оғзига тикилиб, оёғини кўтара олмай қолди. Ўпкаси босилиб, мияси салпал ишлаб бошлагач, боягина рўй берган ҳодиса эсига тушиб, аввал тиржайди. Сўнг росмана қулди, кейин шунақаям қулдики, кула-кула ичаклари узилиб кетаёзди. Қорнини чангаллаб бута остига букчайганча ўтириб қолди.

– Ха-ха-ха-хаҳ, хў-хў-хўх! – деб у мириқиб ранг-баранг оҳангда куларди. – Отангга раҳмат, Қурбака! Мени Қурбака дейдилар! Фақат оламан, ҳеч қачон ҳеч кимга олдирмайман! Машинага миниб олиш ҳийласини ким ўйлаб топди? Озгина кўкрагимга шамол тегсин деб, ким шофёрнинг ёнига ўтиб ўтирди? Лаққи бойваччаларни ким балчикка ботириб ташлади? Ким осмонда қалдирғочдек парвоз қилди? Ким омон-эсон майсазорга кўнди?.. Ҳаммаси Қурбақа, Қурбақа, Қурбақа! Яш-шавор, азамат! Иш мана бундай бўпти! – Дабдурустдан яна ашула айтгиси келиб қолди-ю, товушини баралла кўйиб, куйлай бошлади:

Машина елар гув-гув, шув-шув,

Йўллар қолар тинимсиз ортда.

– Уни балчиққа тикқан ким?

– Жаноб Қурбақа, шайтонча, албатта!

Тасанно, беш кетдим, Қурбакажон! Қойил сенга! Юз марта, минг марта қойилман!..

Орка тарафдан, олис-олислардан қандайдир товуш кулоққа чалингандай бўлди. Қурбақа ўтирган жойида тошдек котиб қолди. Э-э воҳ, бу не даҳшат бўлдийкин? Наҳот, шўри қуриган бўлса?.. Иккита дала нарисида оёғига чарм кўнжли маҳси кийиб олган шофёр билан семиз-семиз бир жуфт полициячи кўринди. Улар жон-жаҳдлари билан Қурбақа тарафга югуриб келишарди!

Қурбақа ўрнидан ирғиб турди. Атрофига яна бир бора аланг-жаланг тикилди. Сўнг шунақаям кочдики, асти қўяверасиз!

– Каллам курсин! Эшак эканман! – деб ўзини ўзи сўкди у. – Ўзига бино қўйган эшак бўлмасам, эҳтиёт чора-тадбирини ўйлаб топиш ўрнига бакириб-чакириб, ашула айтиб ўтирармидим! Дунёда менга ўхшаган аҳмок бошка учрамаса керак...

У орқасига ўгирилди-ю, ўтакаси ёрилди: не кўз билан кўрсинки, қувиб келаётган азаматлар жуда яқинлашиб қолган эдилар! Қурбака тезликни янада оширди, жони ҳалқумига келди... Дам-бадам орқасига ўгирилиб қарайди: таъкибчилар тобора яқинлашиб келишарди. Оббо, адойи тамом бўлади, шекилли. Нима қилса экан? Хўш, бундан ортиқ яна нима қилиши мумкин? Қочиш бўлса, шунчалик бўлади-да! У бундан оргигига қодир эмас-ку! Ўзи хўппа семиз, оёқлари қалта-қалта – худди оёқлари тушов солиб қўйилган отга ўхшаб, сакраб-сакраб югурарди. Шунчалик чоляптики, отасига раҳмат! Лекин, улар етиб олишмаса гўргайди! Мана, орқадан қадам товушлари эшитиляпти, чоги. Ўзи бўлса, кўркитик оралаб югурарди: қаерда кетаётганини ҳам, қаскка қараб кетаётганини ҳам мутлақо билмасди. Фақат олға интиларди, олға! Орқадан эса ҳозирдан ғалаба нашу намосини суриб, кўзлари сузилиб келаётган анави гўрсўхта полициячилар билан, қалтафаҳм ҳайдовчи ҳаллослаб келишарди. Ҳатто уларнинг «пиш-пиш» этган товушлари ҳам эшитила бошлади... Қўкқисдан Қурбака оёқлари остидаги қаттик ерни ҳис этмай қўйди: гўё ҳавода муаллақ осилиб қолгандек туюлди. Осилиб тургандек туюларди-ю, аммо шув-шув этган шабада эшитиларди. Бир пайт «шалоп» этган товуш чиқди: Қурбака қорни билан сувга тушган эди. Қорни ёрилиб кетаёзди, кўзларидан ўт чакнаб кетди ўзиям!

Шиддатли оким уни ўз ихтиёрига қўймасдан бир ёқларга оқизди-кетди. Минг чиранса ҳам, минг уринса ҳам асло сувга бас келолмади. Англадики, у шошилишда дарёга учиб тушган экан... У лопиллаб оқиб борар экан, иложи борича чўкиб кетмасликка тиришарди, сув сатҳида кўпроқ юришга ҳаракат қиларди. Кўлларини чўзиб, дуч келган хасга, хашакка ёпишарди. Ҳатто камиш, камғак қўлига илинардигу, лекин оким зўрлигидан улар ҳам тагтомиридан юлиниб кетарди – Қурбақани тутиб қолишга ожизлик қилишарди.

– Агар яна бир марта машина ўғирласам... – деб касам ичмокчи бўлди Қурбақа, аммо оғзига сув тикилиб гўлдираб қолди, чўкди. Сув сатҳига чикқач, яна: – Иккинчи марта ўзимга бағишлаб шеър ёки қасида тўқисам... – деб яна касам ичмокчи бўлди, лекин яна чўкди. Бирпасдан сўнг тагин сув юзасида башараси кўринди ва: – Иккинчи марта ўзимга бино қўйсам ёки ашула айтсам... – деб хиркиради.

Шу алфозда димикиб-димикиб, охири қирғок ўпирилиб тушган жойга етиб борди: рўпарада катта кавак кўриниб турарди. Қурбақа ўша тарафга талпинди ва яқинлашган пайтида икки қўли билан кавакка маҳкам тирмашиб олди. Осилган қўйи бир оз дам олди-да, сўнг чираниб-чираниб, юқорига ўрмалади, бир амаллаб кавакка кириб олди. Ҳансираб-ҳансираб атрофига аланглади-ю, милт-милт этиб турган бир нарсага кўзи тушиб қолди. Аста ўша томонга яқин борди. Яқинроқ борган эди, милт-милт теварагида қандайдир башара намоён бўлди, унга бу башара жуда таниш туюлди. «Демак, таниш нусхалардан бўлса керак» – хаёлидан ўтказди Қурбақа... Таниш нусханинг ҳаммаёғини

майин жуи коплаган бўлиб, қулоқлари жажжигина, мўйлови жигарранг, истараси ҳам иссик. Бўлди, таниди! Ахир, бу – Каламуш-ку!..

ХІ БОБ

НЕЧУН ЯНА КЎЗЛАРИНГДА ЁШ?

Ўхш «сиз ўшамми?..»

Каламуш кўнғир қўлчалари билан Қурбаканинг қўлтиғидан олиб, ёнига тортиб чиқарди. Қурбака бош-оёқ лойга ботган бўлса-да, тўрт мучаси соппасоғ эди. Боз устига, эски кадрдонини учратиб, бағоят хурсанд бўлиб кетди. Шукрки, энди у қувди-қувдидан ҳам, ушла-ушладан ҳам, коча-кочдан ҳам халос бўлди. Энди устидаги рўдапосини улоктириб ташлаб, хотиржам яшаши мумкин.

– Каламушжон, сиз билан охириги марта кўришганимиздан бери бошимга тушмаган кўргилик қолмади! – деб хитоб қилди Қурбака. – Кўйинг, мен гапирмай, сиз эшитманг! Қамокхонадаги жабру ситамларга, азоб-укубатларга мардона чидадим! У ердан битта хотиннинг уст-бошини ижарага олиб, никоб остида жуфтакни ростладим. Галварс сокчиларни, лакма полициячиларни доғда қолдирдим! Эҳ-ҳе, хийла-найранглар ўйлаб топавериб, устаси фаранг бўлиб кетдим. Мен қилмаган иш қолмади ҳисоб: ҳатто от ўғирладим, уни сотиб, мўмай пул топдим. Номардларни росаям ноғорамга ўйнатдим-да! Лекин ақл-фаросатдан қисилмаган эканман, айникса, охириги хунарим ҳаммасидан ошиб тушди! Бунақаси ҳеч кимнинг тушига ҳам қирмаган бўлса керак. Шошманг, ҳаммасини бир бошдан гаприб бераман...

– Курбакабой, бачкана гап-сўзларни йиғишти-ринг-да, кани, юкорига чиқинг! Эшитяпсизми? – деди Каламуш ковогини осилтириб. – Устингиз-даги нима? Худди алвастига ўхшаб қолибсиз-ку! Уни ечиб ташланг! Бет-қўлингизни ювинг! Уёқ-буёгингизни эпакага келтириб олинг! Шунакаям искирт бўлиб кетибсизки, махлуқлик сиёғингиз колмабди! Ҳадеб ғиди-биди килавермасдан, бўлинг, тепага чиқинг! Кейин сизга бир гап айта-ман.

Курбака гап қайтармоқчи бўлди, «камокхонада бунақа буйруқлардан тўйдим, менга буйруқ бер-манг» дейишга оғиз жуфтлади-ю, аммо шайтон-га хай берди. Дафъатан шляпа козиқ тепасидаги кўзгуда ўз аксини кўриб қолди-ю, искирт-палид бўлиб кетганига юз фоиз ишонди. У итоатгўйлик билан Каламушнинг кийимхонасига йўл олди. Астойдил ювинди-таранди, уст-бошларини алмаш-тириб, ўзини кўзгуга солиб кўрди. Туриб-туриб ўзини жуда яхши кўриб кетди. Шундай махлуқни, кирчи хотинга ўхшайсиз, дейиш учун ғирт аҳмок бўлиш керак, деб ўйлади.

Каламушнинг кийимларини кийиб, ошхонага қайтиб тушганда тўкин дастурхон унга мунтазир бўлиб турарди. Бирдан иштахаси очилиб кетди. Лўлининг қўлидан овқат еганидан кейин озмун-ча томошалар бўлиб ўтдим! Шу тобда корни яна сурнай чала бошлаган эди. Овқат маҳали Курбака кўрган-кечирганларини хикоя қилиб роса ўзини ўзи мактади.

– Кўрган-кечирганларингизни китоб қилиб ёзинг! – деб маслаҳат берди Каламуш пичинг ара-лаш. – Агар китобингизни чартистлар харакати-

нинг бир юзу элик йиллигига бағишласангиз борми, нак Нобель мукофотини беришади!

– Ростданми! – деди Курбақа кўзлари чакнаб. – Қандай яхши, қандай соз!

Курбақа жавраб-жавраб чарчади. Каламуш бо-сиклик билан гап бошлади.

– Қулок солинг, Бакабек! – деди каламуш ҳамон захарханда қилиб. – Сизни хафа қилмоқчи эмасман. Шундоқ ҳам кўрадиганингизни кўрибсиз! Лекин мактанишдан уялсангиз бўлармиди? Ахир сизни зан-жирбанд қилишиб, зиндонга ташлашибди. Оч-наҳор қолибсиз, хўрланиб, шарманда бўлибсиз-ку! Яна-тагин, хотин кишининг кийимини кийиб қочибсиз! Биласизми, кимлар хотин кишининг кийимини кийишади? Унақа махлуқларни «хариф» дейишади!.. Буларнинг нимаси қувонарли экан? Хўш, гапиринг! Битта машина ўғирлаб, шунча кўргиликларни бошингиздан кечирдингизми? Нахотки, бесамар ўтаётган умрингизга ачинмасангиз? Нахотки, ўша машинадан ҳам, ўғирликдан ҳам ҳеч қандай фойда йўқлигини билмасангиз?! Хўп, ана, машина ми-нибсиз. Нима бўпти? Ҳузур қилдингизми? Фалокат рўй бериб, ажалингиздан беш кун бурун ўлиб кетишингизга бир баҳя қолибди-ку! Тағинам, майиб-мажруҳ бўлиб қолмаганингизга шукр қилинг! Агар ўзингизни абгор қилиш ниятида бўлсангиз, марҳамат, билганингизни қилаверинг! Қачон эсингиз киради, а?! Қачон ёр-биродарларингизнинг юзи-ни ерга қаратмайдиган бўласиз?! Сизнинг дастингиздан кўча-қўйда бошимизни кўтариб юролмай қолдик-ку! Э-э, онасини... бунақа ҳаётнинг!

Курбақанинг ўзига хос фазилатларидан бири шунда эдики, у дўстларининг оғир гапларини ҳам

кўтарарди, кўнгилда кек сакламасди. Баъзан ўз гапни маъкул қилиш учун ўлиб-тирилар, ҳеч кимга гап бермас, аммо ўзига қарши айтилган фикр-мулоҳазалар билан ҳам ҳисоблашарди. Керак бўлса, ноҳақлигини мардона тан оларди. Ҳозир эса, Каламуш уни бамаъниликда айблаётган, бунга Қурбаканинг ўзини ҳам ишонтиришга ҳаракат қилаётган бўлса-да, лекин ўз хатосини тан олишни истамасди. «Ҳарибир зўр иш қилдим!» деб ўзича пичир-пичир қиларди. Гоҳ-гоҳ томоғини тақиллатиб кўяр, шиша пўкагини очганда чиқадиган товушга ўхшатиб ғалати сас чиқарарди... Охири Каламуш ҳам гапириб-гапириб чарчади. Қурбақа чуқур хўрсинди.

– Каламушжон, гапларингиз тўғри! – деди Қурбақа самимий оҳангда. – Ҳар галгидек, сиз ҳаксиз! Мен галварсман, калласи йўқ аҳмоқман! Мактанчоқман, ўзимга бино қўйганман. Бундан кейин ўзимни тузатаман, одоб-ахлоқни ўрганаман... Машина масаласига келсак, очигини айтсам, ундан ҳам кўнглим совиб кетди. Ҳозиргина миямга антика фикр келиб қолди. Айтайми? – деб сўради тилёғламалик билан.

– Айтинг! – деди Каламуш хўмрайганча.

– Айтадиган бўлсам, анави моторли қайиқ борку... Ие, нега дарров лабингизни буряпсиз?! Ахир, гапнинг бердисини ҳам эшитинг-да! Агар эшитишни истамасангиз, бўпти, гапирмайман... Келинг, қахвани ичиб олайлик! Кейин мириқиб тамаки тутатамиз. Сўнгра, сафаримиз қариди – секин-аста маконимга қайтсам ҳам бўлади. Бориб, уй-пуйдан хабар олайин, ўзимнинг уст-бошларимни кийиб олайин. Дарбадарлик ҳам жонимга тегди. Энди

қўлдан келганча рўзғор тебратаман, уйда ўтираман. Иложи бўлса, уй олдида кўркамгина битта боғча барно этаман. Ошна-оғайниларим ташириф буюрсалар, олдиларига дастурхон ёзаман, хизматларини қиламан – дуоларини оламан. Хўп, маконимга бора қолай!

– Қанака макон?! – деб сўради Каламуш хайратланиб. – Нима бало, ҳали хабарингиз йўқми?

– Нимадан?! – деди Қурбака капалаги учиб. – Гапирсангиз-чи, нима бўлди ўзи? Тинчликми?

– Жўрттага ўзингизни гўликка солиб, оксичқонлар билан латчаларни кўрганам йўқ, демокчи бўляпсизми?! – деб столни муштлади Каламуш.

– Уларни илгари кўрганман. Ёввойи чакалакзорда яшайдилар. Чакана безорилар-да! Лекин бошқа гапни эшитганим йўқ. Эшитган бўлсам, майли, «жўжаҳўроз» бўлай! – деб қасам ичди Қурбака.

– Эшитмаган бўлсангиз, ўнг қулоғингиз билан ҳам, сўл қулоғингиз билан ҳам эшитиб олинг. Улар сизнинг уйингизга кириб олишиб, маконингизни эгаллаб олдилар!

Қурбака тирсагини столга, жағини кафтларига тиради-ю, елкалари силкиниб-силкиниб йиғлаб юборди: кўзларидан оқаётган шашқатор ёшлар стол устига томчилай бошлади.

– Хўш, кейин нима бўлди? – деб ҳиккилаганча сўради у. – Айтаверинг, кейин нима бўлди? Кўркмасдан айтаверинг, асосий зарбани кўтардим-ку, энди буёғига бемалол чидайман.

– Ўша фалокат рўй бергач, яъни машина можаросига аралашиб, дом-дараксиз кетганингиздан кейин... – деди Каламуш каловланиб.

– Биламан, гапираверинг, – деб бошини силки-тиб, тасдиклади Қурбака.

– Хуллас, бу ерда гап болалаб кетди, – деб давом этди Каламуш руҳан кийналиб. – Ҳатто Ёввойи чакалакзорларга ҳам миш-миш тарқалибди. Биров ундай дейди, биров бундай... Соҳил аҳли сизга жуда ачиндилар: «Буюк Британияда ҳақиқат йўк! Агар бизда ҳақиқат бўлса, Шимолий Ирландия Британия киролиги таркибидан ажралиб чиқмоқчи бўлармиди?! Мана, Қурбака ҳам ноҳақ жазоланди! Ҳозир одам ўлдирган котил ҳам саккиз йилдан ортик озодликдан маҳрум этилмайди. Лекин, бечора Қурбақамизни йигирма йилга қамашибди! Пора бермаган-да, агар у ҳам бошқаларга ўхшаб пора берганида борми, ўн беш кундаёқ озодликка чиқарди!» дейишди. Бундай гап-сўзларда жон бор эди, албатта.

Аммо, Ёввойи чакалакзор аҳли бошқача фикр билдирдилар: «Қурбака ҳақли жазоланди. Ҳақиқат бор экан-ку! Бедодликнинг ҳам чегараси бўлади-да! Танобини тортиб, жуда тўғри қилишди! Энди, Қурбаканинг куни битди, буёқларга ўлигини ҳам юборишмайди!.. Шимолий Ирландия масаласига келсак, аслида, ирландларнинг ўзлари аҳмоқ! Аҳмоқ бўлишмаса, ўзларидан чиққан Жеймс Жойсдек улуғ ёзувчини Оврўпага хайдаб, дарбадар қилиб қўйишармиди?! Унга денгиз соҳилида дангиллама иморат қуриб беришмасмиди?! Биттагина ёшгина кизни қўйнига солиб қўйишса, ёзувчи ҳеч қаёққа кетмасди! Эрақак зоти излаган нарсасини уйдан тополмаса, дайдиб кетади-да!» дейишди улар. Инсоф юзасидан айтганда, буларнинг гапларида ҳам жон бор эди.

– Тўғри, – деб маъқуллади Қурбака.

– Ҳайвон халки калтабин бўлар экан-да! – деди Қаламуш афсусланиб. – Лекин Кўрсичкон билан Бўрсик жуда каттик туришди. «Нима бўлсаям Қурбака қайтиб келади, мана кўрасизлар! Ушанда сизлар билан саломлашамиз! Агар уни отиб юборишса ҳам келади!» дейишди қайта-қайта.

– Мен уларнинг садоқатига ҳеч қачон шубҳа қилган эмасман, – деди Қурбака мамнун бўлиб.

– Тўғриси, улар сизнинг суллоҳ эканингизни ҳам, ҳамёнингизни ишга солиб, жаҳаннамнинг оғзидан омон-эсон қайтиб келишингизни ҳам жуда яхши билишарди. Шундай қилиб, сиз қайтгунча уйингизга кўз-кулок бўлиб туришга, вақтинча сизникига кўчиб ўтишга қарор қилдилар... Бироқ, кейин ҳаммаёк ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Етти ухлаб тушимизга кирмаган воқеалар содир бўлди. Ёмғир челақлаб қуйиб турган зим-зиё тунда Ёввойи чакалакзор безорилари тиш-тирноғигача қуролланиб, маконингизга бостириб киришибди. Айни ўша пайтда ўз отасини ҳам танимайдиган сассик кузанлар боғчангизни орқа тарафдан айланиб ўтишибди-да, ҳовлингиз билан хизматгоҳни эгаллаб олишибди. Бошқа томондан оксичконлар ойнаванд билирдхонани эгаллашибди... Ҳамма нарсадан беҳабар Кўрсичкон билан Бўрсик ўчок олдида оловга тобланиб, тамаки чекиб ўтиришаверибди. Чунки ўша каллакесарлар ёвуз ниятларини амалга оширган пайтда кўчада ит тугул, бит ҳам юрмасди-да! Бироқ, ғафлатда қолган Кўрсичкон билан Бўрсик жуда каттик қаршилиқ кўрсатишибди. Охири таслим бўлишга мажбур бўлишибди. Икковини ҳам кўпчилик бўлиб роса

дўипослашиб, таҳкирлаб кўчага ҳайдаб юбориб-дилар.

– Шунаками? – деб Қурбака негадир илжайди. Сўнг, оғзини танобини тортиб, қиёфасига жиддий тус берди.

– Ўша машъум кечадан бери уйингизда Ёввойи чакалакзор текинхўрлари истиқомат қилишяпти, – деб давом этди Каламуш. – Жимгина юришса ҳам гўрга эди. Одобсизларча қилаётган қилиқлари, юриш-туришлари беихтиёр қон босимингни ошириб юборади. Улар то тушгача сассиб ухлайдилар. Кейин бирин-кетин уйғонишиб, нонушта қилишади. Уёқ-буёқни йиғиштиришни билмайдилар, ҳаммаёқни ахлатхонага айлантириб юборишди. Озик-овкатларингизни еб битиришди, чоғи. Кунни бўйи айнама ашулалар айтишади, сизни калака қилишади: қамоқхонани, полициячиларни, козиларни кўкларга кўтариб мақгайдилар, яшшамагурлар! Яна-тағин, учраган махлуққа: «Биз бу ерда абадулабад яшаймиз!» дейишармиш...

– Шунақамикан?! – деб қалтакни олиб ўрнидан туриб кетди Қурбака. – Шошмай туришсин, мен уларга кўрсатиб кўяман!

– Ўзингизни босинг, Қурбака! – деди унинг орқасидан Каламуш. – Ҳозир барибир фойдаси йўқ! Борманг уёққа!

Аммо, Қурбака шитоб билан йўлга тушган эди. Уни ҳеч қандай қуч тўхтатиб қололмасди: бениҳоя ғазабланган, қизариб-бўзариб кетган эди. Тўқмоқни елкасига ташлаган кўйи гўлдираб, сўкиниб, оғзидан боди кириб-шоди чиқиб борар эди. Дарвозахонасига етиб борган ҳам эдики, девор ортидан сариқ қалпоқ кийган милтикли сассик кузан кўринди.

– Ким у? Тўхта! – деди сассик кузан тахдидли товушда.

– Лўттивозликни йиғиштиринг! – деди Курбака нафратини яширмай. – Ким билан гаплашаётганингизни билмаяпсизми? Қани, азамат. бу ердан қорангизни ўчириг-чи!

Сассик кузан пачакилашиб, гап талашиб ўтирмади: индамасдан кўлидаги милтик қувурини Қурбакага тўтирлади-да, тепкини босди. Қурбака ўзини ерга ташлаб қолишга зўрға улгурди: ўк «визз» этиб боши устидан учиб ўтди. Даҳшатга тушган Қурбака ирғиб ўрнидан турди-ю, орқалдига қарамасдан жуфтакни рослади. Орқа тарафдан сассик кузан бор товушда қаҳқаҳа отгани эшитилди. Ёлғиз қаҳқаҳа қий-чувларга аралашиб кетди. Қурбака хийла узоқлашиб кетган бўлса ҳам шовкин-сурон ҳамон эшитиларди. У Каламушникига бир ахволда этиб борди ва бўлган воқеани сўзлаб берди.

– Мен сизга нима деган эдим?! – деди Каламуш жаҳли чиқиб. – Бошингизни балога гирифтор қилмоқчи бўлдингизми?! Кўрдингизми, ҳамма тарафга қуролланган сокчи кўйиб ташланган. Энди, сабр-тоқат билан қулай фурсат келишини кутишдан бошқа иложимиз йўқ.

Аммо, Қурбака бекор ўтиришни истамасди. У қайиқни дарёга олиб тушди-да, уйининг чорбоғи туташ соҳил томонга сузиб кетди. Эшакларга энгашган кўйи атрофни синчиклаб кўздан кечирди. Атроф жимжит, қимир этган жон кўринмасди. Уйининг томлари уфққа эниб бораётган қуёш нурида ялтираб кўриниб турарди. Том устига икки-учта қаптар кўнган,

боғчаси ям-яшил эди: қайиқхонага элтувчи ирмоқ ҳам, тахта кўприк ҳам хувуллаб ётарди – гўё ҳамма-ҳаммаси унинг қайтишига интиқ эди. «Аввал қайиқ саройига боришим лозим», деб хаёлидан ўтказди Қурбақа. Бирдан жазава си тутди-ю, қайиқни шартта ирмоққа бурди-да, дам ўтмай кўприкка етиб борди ва «лип» этиб остидан ўтди. Шу пайт ҳаммаёқ бирдан ола-тасир бўлиб кетди. Юкоридан қатта харсангтош юмалаб, қайиққа тушди. Пачоғи чиққан қайиқ шу заҳоти чўкиб кетди. Қурбақа эса сувга ағдарилиб тушди ва жон талвасасида сувни чаниллатиб суза бошлади. Бир пайт кўприк четига энгашиб, унга қараб хиринг-хиринг кулаётган бир жуфт оксичконни кўриб қолди.

– Қурбақа, эҳтиёт бўл! Кейинги тош бошингга тушади! – деб қичқирди улардан биттаси.

Дарғазаб бўлган Қурбақа зўр бериб қирғоқ томон сузиб борарди. Саркит оксичконлар ҳамон қийшанглашиб, қулишдан тўхташмасди. Чунонам ханда отишардики, навбати билан икковини ҳам тутқанок тутиб қоларди.

Қурбақа оёқларини аранг судраб, Каламушнинг уйига қайтиб борди. Бўлган воқеаларни оқизмай-томизмай гапириб берди.

– Мен сизга нима деган эдим? Нима, ҳўкизнинг қулоғига танбур чертган эдимми! – деб ўшқирди Каламуш. – Менга қаранг, нима қилиб қўйганингизни биласизми?! Энг зўр қайиғимнинг бошига етдингиз! Келтирган фойдангиз шу бўлди! Устингизга қийдириб қўйган уст-бошларимни ҳам расво қилибсиз! Қўйинг-э, сиз билан бир иш қилиб бўлмас экан! Бемаза қилиқларингизга дўст ҳам чидаб туролмайди!

Қурбақа енгилтаклик қилиб қўйганини, хатоларини дарҳол бўйнига олди. Қайик чўкиб кетгани учун ҳам, уст-бошларини расво қилгани учун ҳам Каламушдан қайта-қайта узр сўради. Йиғламсираб, ер чизиб туриб гапирса, дўстлари дарҳол ён беришини яхши биладиган Қурбақа синалган ҳийласини ишга солди.

– Биладан, мен ўлгудек ўжар, қайсар эшакман! – деди Қурбақа пешонасига муштлаб. – Ишонинг, бундан кейин асло ховлиқмайман, фақат сизга итоат қиламан! Сиз чизиб берган чизикдан чиқмайман!

– Мана бу бошқа гап! – деб лакка ишонди Каламуш. – Кун кеч бўлди. Қорнингиз ҳам роса очгандир-а? Ҳозир овқат келтиришади. Яхшилаб қорнингизни тўйдириб олинг... Анави масалага келсак, шошилмаслик керак. Аввало, Кўрсичқон ва Бўрсикни топиб, улар билан бафуржа кенгашмоқ даркор. Бундай қалтис ишда ўзбошимчалик ҳар доим панд беради.

– Тўғри айтасиз, Кўрсичқон ва Бўрсикни топиш керак! – деди Қурбақа тилёғламалик қилиб. – Улар қаерда юришибди? Кўринишмайди?

– Хайрият, улар ҳам эсингизга келар экан! – деди Каламуш ўнқаланиб. – Сиз қимматбаҳо машиналардаю, зотдор отларда ялло қилиб юрган кезларда улар кечани кеча, кундузни кундуз, дейишмасдан, оч-пахор сизнинг мол-мулкингизни кўрикладилар! Қалтак еб, емаган сомсалари учун ҳақ тўладилар. Тўғриси айтсам, бундай вафодор дўстларга сиз муносиб эмассиз! Майли, бир куни кўзингиз мошдек очилади. Ўшанда кадрдонларимизнинг кадрига етмаганингиз учун кўп пушаймон қиласиз. Афсуски, унда кеч бўлади.

– Ношукур махлук эканимни биламан, – деди Курбака товушига ҳазин тус бериб. – Ўзимга кўйиб беринг, ярим кечаси бўлса ҳам уларни топиб келаман. Албатта, улардан узр сўрайман... Ие, ниманинг овози эшитиляпти? Патнисда идиш-товок жаранглияпти, чоғи. Ур-ра, овкат келди! Юринг, Каламушжон, бир оз тамадди килиб оламиз!

«Вой, бечора-ей, камоқхонада овкатдан тортилиб, анча очкўз бўлиб қолибди», деб ўйлади Каламуш, дўстига раҳми келиб. Сўнг, Курбаканинг орқасидан эргашиб ошхонага кирди. Курбакани астойдил меҳмон қилди: топган-тутганини унинг оғзига тикди.

Улар коринларини қаппайтириб, эндигина креслога ястаниб ўтирган ҳам эдики, тўсатдан эшик тақиллаб қолди. Курбака бир сапчиб тушди. Каламуш маънодор бош силкитиб кўйди-да, туриб бориб эшикни очди: остонада жаноб Бўрсик кўринди.

Афтидан, жаноб Бўрсик ниҳоятда чарчаганга ўхшарди. Бир неча кун уй ҳаловатидан бенаиб юрган, шекилли. Афтангори кийшайиб, устбошларининг яғири чикиб кетган эди. Аслида, Бўрсик азалдан ўзини парвариш қилишни билмасди, ҳозир эса таскара бўлиб қолган эди. У жиддий ҳолатда Курбаканинг ёнига келди-да:

– Хуш келибсиз! Қадамларига ҳасанот! – деб қўл олишиб кўришди. – Ўз уйингиздан ажралиб қолган бўлсангиз-да, барибир хуш келибсиз, хушвақт бўлингиз, деймиз-да! – деб дастурхонга яқин ўтирди.

Бундай кесатикли муомала Курбакага оғир ботди. Шу пайт Каламуш пичирлаб унга таскин берди:

– Майли, кўнгилга оғир олманг! – деди бир сирни биладигандек. – Қорни очган пайтларда у шунақа бўлиб қолади. Сиркаси сув кўтармайди, тажанг бўлади. Кейин асл ҳолига қайтади.

Қурбака билан Каламуш индамай ўтиришиб, Бўрсикнинг овқатланиб бўлишини кута бошладилар. Бу орада эшик тақиллаб қолди. Каламуш маънодор бошини силкитиб қўйди-да, бориб эшикни очди: Кўрсичкон келган эди. Унинг уст-бошлари ҳам бир ахволда ҳаммаёғи ифлос, кир-чир бўлиб кетибди.

– Ур-ра, дўстимиз келибди-ку! – деб кичкирди Кўрсичкон юзлари ёришиб. – Жуда зўр иш бўлибди-да! – у хурсандчилигини ичига сиғдира олмасдан Қурбаканинг атрофида «гир-гир» айланиб, ўйинга туша бошлади. – Қаранг-а, тез орада қайтиб келишингизни сира ўйламаган эдик! Бир ҳийласини топиб, жуфтакни ростлаган бўлсангиз керак-а, тул-лак?! Вой, донишманд-эй!

Каламуш ташвишга тушиб, унинг бикинига туртиб қўйди. Аммо, вақт ўтган эди: мактовдан Қурбака ўзини кўярга жой тополмай қолганди.

– Донишманд, дейсизми? Кўйсангиз-чи! – деб ўзини жўрттага камтар кўрсатишга уринарди Қурбака. – Бизга донишмандликка йўл бўлсин! Биз Оксфорд дорилфунунини битирмаганмиз, қўлимизда гувоҳномамиз ҳам йўқ. Лекин, Буюк Британиядаги энг мустаҳкам зиндондан қочишга ақл-фаросатимиз етади! Поездни қўлга олиб, йўлга тушдик. Фақат кирчи хотин қиёфасида юришга тўғри келди. Лекин ҳаммасини лакиллатдим, тўғри келган жойга бориб, тўғри келган аҳмоқни «чув» туширавердим.

Қурбака бирдан ковок-тумшугини осилтириб ўтирган Каламушга кўзи тушиб колди-ю, дарров гапни бир юзу саксон даражага бурди:

– Шошманг, Кўрсичқонжон, жа-а унчалик бўлгани йўк. Биласизми, ўзим овсарман. Каллам ишламайди, эшакман! Ростини, ҳозир бир-иккита саргузаштимни гапириб берсам, ўзингиз шунга караб хулоса чиқариб олаверасиз...

– Қани, эштайлик-чи! – деди Кўрсичқон кулоқларини динг қилиб, ўзи эса дастурхонга яқин жойга ўтирди. – Овқат еб турсам майлими? Кечирасиз, нонуштадан бери туз тотганим йўк, – деди.

Қурбака ўчоқ олдида тўшалган гиламча устида тик турган ҳолатда чўнтагидан бир сиқим кумуш танга чиқарди.

– Кўрдингизми? – деди у сиқимни очиб. – Хўш, бир лаҳзада шунча пул топиш мумкинми? Кўрсичқон, буни қандай топганимни биласизми?.. Бор-йўғи отфурушлик қилдим, холос.

– Кейин нима бўлди? – деб қизиксиниб сўради Кўрсичқон.

– Бўлди, бас қилинг Қурбака! Кўрсичқон, сиз ҳам бировни гиж-гижламасдан, овқатингизни еб ўтираверинг! – деб қўшалок танбех берди Каламуш. – Унинг феълени биласиз-у, лекин жўрттага ўсмоқчилайсиз! Ундан кўра, бўладиган ишдан гапиринг! Уёқда нима гап бўляпти? Мана, Қурбака қайтиб келди. Энди нима қиламиз?

– Уёқда бўлар иш бўлиб ётибди! – деб зардали жавоб қайтарди Кўрсичқон. – Энди нима қилишимиз борасида эса мен бир нарса дейишга ожизман. Ҳар қуни Бўрсик икковимиз Қурбаканинг макони атрофида ўралашиб юрамиз, лекин ҳеч

қандай ўзгаришни сезмаймиз. Ҳар жойда битта соқчи, милтиқларининг қузури кўриниб туради. Тошбўрон қиламан дейишса, тошлари ҳам старли. Хуллас, шунақа гаплар-да! У ердаги иблислар жуда зийрак, бирор шарпани ҳам кўздан қочиришмайди. Бизни кўриб қолсалар, дарҳол коринларини чангаллаб қаҳқаҳа ота бошлайдилар, маразлар! Шунақа таҳқирлашга чидаш қийин экан.

– Ҳа, ахвол чаток, – деди Каламуш ўйга толиб. – Биласизларми, энди нима қиламиз? – деб дўстларига маънодор разм солди. – Ўйлаб-ўйлаб шундай хулосага келдимки, бошқа иложимиз ҳам йўқ, шекилли. Менимча, у...

– Йўқ, ундай эмас! – деб бўғиқ қичқирди оғзи тўла овқат бўлган Кўрсичқон. – Асло мумкин эмас! Мана, у нима қилиши лозим: ҳозир у...

– Бескорга овора бўлманглар! Мен барибир ундай қилмайман! – ўшқириб юборди Қурбака. – Дарров буйрук беришади, доим буйрукбозлик! Гап менинг уйим тўғрисида боряптими, бас, нима қилиш кераклигини ўзим айтаман, ўзим биламан! Хуллас...

Бирданига учови ҳам бараварига жаврай бошлашди. Шунда Бўрсикнинг чийиллаган товуши ҳаммасиникини босиб кетди.

– Ба-ас, деяпман! Бас қилинглар!

Ҳамма жим бўлди. Бўрсик уларга еб қўйгудек бир алфозда тикилиб турарди. Барча тош қотиб қолганига ишонч ҳосил қилгач, яна дастурхон тарафга бурилди-да, рўпарасидаги пишлокка қўл чўзди. Бу ажойиб жониворнинг одати шунақа эдики, токи овқатланиб, тиззаларига тўкилган увокларни териб-териб еб бўлмагунча ўзи ҳам лом-

мим демасди, бошқаларнинг гап сотиб ўтиришини ҳам жини суймасди. Негадир Қурбака бир нима демокчи бўлиб безовталанар, Каламуш уни оғиз очиргани қўймасдан, тиззасидан босиб ўтирарди.

Нихоят, Бўрсик қорнини тўйдирди-да, ўрнидан турди ва ўчоқ бошига бориб теран ўйга ботди. Кейин:

– Ҳой, бемаза Қурбака! – деди қатъий товушда. – Сизда номус-ор борми ўзи, уятсиз! Агар отангиз раҳматли тирик бўлганида, нима деган бўларди?

Диванда чалқанча тушиб ётган Қурбака бирдан қўллари билан юзини тўсиб олди ва шартта тескари тўнтарилди.

– Мен оқпадарман! – деб ўзини ўзи қарғаб йиғлай бошлади.

– Майли, ўтган ишга саловат! – деди Бўрсик инсофга келиб. – Ҳадеб йиғлайверманг, бўлар иш бўлди! Оққан сувни қайтариб бўлмайди, оқи-иб кетади. Энди буёғини, нима қилиш кераклигини ўйлайлик. Менимча, Кўрсичконнинг гапида жон борга ўхшайди. Улар ҳамма тарафга соқчи қўйиб ташлашган. Биласиз, оксичконлар бунақа ишга уста бўлишади. Шунинг учун Қурбаканинг уйига қўкқисдан ҳужум қилиб, ишғол қиламиз, деб ўйлаш ғирт бемаънилиқ!

– Демак, ҳаммаси тамом бўлибди-да! – деб баттар ҳўнграб юборди Қурбака. – Бундай дарбадар бўлиб юрганимдан кўра, аскарликка ариза бериб, бу ерларга қайтиб келмайдиган бўлиб кетганим афзал эмасми?

– Бўлди, ҳадеб дийдиё килаверманг! – деди Бўрсик. – Ахир, маконни қўлга киритишнинг йўли фақат ҳужум эмас-ку! Қолаверса, мен ҳали такли-

фимни айтганим йўқ. Қулоқ солинглар, ҳозир мен сизларга муҳим бир гапни айтаман.

– Худо хайрингизни берсин, айта қолинг! – деб Қурбақа дивандан туриб ўтирди. Дархол кўз ёшларини артди. У азал-азалдан «муҳим гап»ни эшитса бас, бирпасда ўзгариб қоларди. Аммо, ўзи «муҳим гап»ни ичида саклай олмасди: сир саклайман, деб қасам ичарди-да, сўнг биринчи учратган махлуққа аста шипшитиб қўярди. Йўқса, юрагини ваҳима босиб, кечаси билан кўзига уйку келмасди.

– Қурбақанинг уйи остидан лаҳим ўтган, – деди Бўрсик. – Ўша лаҳим соҳилдан бошланади. Ҳозир биз турган жойдан тиккасига макон марказига бориш мумкин.

– Бекорчи гапни қўйинг, – деди Қурбақа ишонкирамай. – Ковокхонадаги майхўрларнинг гапини гапириб нима қиласиз?! Ўз уйимни мендан ортиқ ҳеч ким билмайди. Мен сизга айтсам, уйимнинг остидан ҳеч қанақа лаҳим-пахим ўтган эмас!

– Ҳой тирмизак! – деди Бўрсик жаҳли чикиб. – Отанга иштон ечишни ўргатма, деган мақолни эшитганмисиз?.. Ҳа, балли, эшитган экансиз. Биз отангиз билан қалин дўст бўлганмиз. У киши менга ўзининг унча-мунча сирларини айтган. Уйлари-нинг остидан лаҳим ўтганини ҳам отангизнинг ўз оғзидан эшитганман, билдингизми?! Тўғри, ўша лаҳимни отангиз кавлагани йўқ. Юз йил бурун ҳам, икки юз йил бурун ҳам ўша лаҳим бор экан. Отангиз раҳматли ўша лаҳимнинг нураган жойларини таъмирлаб, тузатиб қўйган, холос. Яхши-ёмон кунда бакор келиб қолади, деб ўйлаган бўлса керак. Ажойиб кунларнинг бирида мени

лахимга эргаштириб кириб, кўрсатган. Аммо, «фақат ўғлим билмасин, у ёмон бола эмас-у, бир оз енгилтакрок. ичида сир сақлашни билмайди», деган эди раҳматли. «Агар вақти-соати етиб, керак бўлиб колса, ўшанда айтарсиз», деб ваъда беришимни сўраган эди. Мана, ўша ваъдамга вафо қилдим. Энди сирни очадиган фурсат етди!

Ҳамма бирдан Қурбакага каради: янгилик унга қандай таъсир қилганини кўриш кизик бўларди-да! Дастлаб, Қурбақа ўзгармади. Маъюс, сукут сақлаб ўтираверди. Кейин, дали-гули жонивор эмасми, дарров хушчакчак бўлди-қолди.

– Бўпти, ана, сиз айтгандек, бир оз енгилтакрок бўлсам бордирман! – деб очикчасига тан олди Қурбақа. – Биласизлар, улфатларим жуда кўп. Шунинг учун биттасидан эшитганимни, адаштирибми, эсимдан чиқарибми, ишқилиб, бошқа бировга айтиб қўйганимни ўзим ҳам билмай қоламан. Нима қилай, ахир?.. Гаплашгим келади-да! Гапга чечанлигим учун ҳам дўстлар тез-тез бизникига тўпланишади. Майли, буларнинг ҳаммаси ўтган замоннинг гаплари. Хўш, Бўрсик, ўша лаҳимнинг қандай фойдаси тегиши мумкин?

– Яқинда ғалати янгиликдан хабар топдим, – деб давом этди Бўрсик. – Тунов куни Қундуз елкасига супургисини ташлаб, гўё иш ахтариб юрган фаррошдек Қурбақанинг дарвозахонасигача бориб-келди. Улар иш беришмабди-ю, лекин дарвозанинг нариги тарафидаги гап-сўзларни эшитиб олибди. Тахминан, эртага у ерда латчалар бошлиғининг туғилган куни нишонланар экан. Ҳамма латчалар уруғ-аймоғи билан ошхонага тўпланишармиш. Демак, роса еб-ичишади, кайфу сафо қилишади.

Албатга, зиёфатга улар курол-ярок кўтариб келишмайди. Бекурол келадилар.

– Аммо сокчилар жойларидан жилмасалар керак, – деди Каламуш гумонсираб.

– Албатга, сокчиларни назардан кочирмаслик даркор, – деб тасдиқлади Бўрсик. – Латчалар сокчиларга ўзларига ишонгандек қаттиқ ишонишади. Шунинг учун бамайлихотир ўтиришади. Худди ўша пайт бизга лаҳим бакор келади. Биз тўппа-тўгри ошхона ёнбошидаги омбордан чиқамиз!

– Ҳа-я, ўша идиш-товок омборида гиж-гиж тахта бор эди. Энди ҳаммаси тушунарли! – деб хитоб қилди Қурбака.

– Билдирмасдан идишхонага кириб оламиз! – деб кичкирди Кўрсичкон.

– Тўппонча, қилич тақиб оламиз. Қўлимизда тўқмок, дубулга бўлади, – деб илова қилди Каламуш.

– Тўсатдан уларга хужум қиламиз! – деди Бўрсик тўлкинланиб.

– Дўппослаймиз, пийпалаймиз, яхшилаб адабларини берамиз! – деб Қурбака ростакамига раксга туша бошлади.

– Демак, энди бекорга талашиб-тортишиб, жанжаллашиб ўтирмасак ҳам бўлади, – деб сўзини яқунлади Бўрсик. – Вақт алламаҳал бўлди, ётиб ухланглар! Қолган гапларни эртага эрталаб давом эттирамиз.

Ҳозир Қурбақанинг уйкуси келмаётган бўлсада, лекин тортишиб ўтиришни лозим кўрмасдан, эл катори ўринга кирди. Кун ниҳоятда сергашвиш ўтди. Ўзиям итдай чарчади. Қамокхонага тушгандан бери биринчи марта боши ёстикка, кураги

кўрпачага тегяпти. Ох, бунақа хузур-халоватни деярли унутиб юборган экан-ку! Курбака бирпас ширин хаёл суриб ётди-ю. дарров кўзи илинди, донг котиб ухлаб қолди. У тун бўйи алмойи-алжойи тушлар кўрди: роса қистов бўлиб турган пайтда бирдан йўл йўқолиб қоладими-ей, «хозир ютаман» деб сой қувлаб қоладими-ей, дўстлар даврасида ўтириб энди зиёфат ноз-неъматларига қўл чўзган пайтда хонага кир-чир юклаган шатак-арава бостириб кирадими-ей... Кейин якка ўзи нотаниш лаҳимда кетаётган бўлади, йўлак эгри-бугри, юриш кийин... Ахийри, ўзини ўз уйида кўрди: атрофида ёр-дўстлари уни табриклашар, шаънига офаринлар айтишарди...

Эрталаб уйкудан кеч уйғонди. У турганда дўстлари аллақачон нонушта қилиб бўлган экан. Кўрсичкон кўринмасди. Афтидан, у бировга айтмасдан қаёққадир ғойиб бўлган эди. Бўрсик эса гўё оқшомги гаплардан беҳабардек бамайлихотир креслода газета ўкиб ўтирарди. Каламуш эса анча-мунча қурол-яроқни кўтариб, хонада ивирсиб юрарди. У қуролларни тўрт тўп қилиб тахлади-да, тинмай пичирлай бошлади.

– Бу қилич Каламушга. Униси Кўрсичконга. Анависи Курбакага. Манависи Бўрсикқа. Мана, тўппончалар: бу Каламушга, униси Кўрсичконга, анависи Курбакага, манависи Бўрсикқа. – У мана шу тартибда қуролларни тақсимларди.

– Зўр! – деб хитоб қилди Бўрсик газета устидан Каламушга назар ташлаб. – Бироқ, шунча қуролга эҳтиёж бормикан? Агар соқчиларни четлаб лаҳимдан борадиган бўлсак, менимча, бизга қилич ҳам, тўппонча ҳам керак бўлмайди. Зиёфат-

хонанинг тўрт томонидан тўрталамиз тўкмок билан ташланиб қоламиз. Қарабсизки, беш дақиқада масала ҳал бўлади-қолади. Оксичқону латчаларга кирон келтирамиз. Аслида, бу ишни битта ўзим ҳам бемалол урдасидан чиқаман. Аммо, сизлар ҳам би-ир маза килинглари-чи!

– Барибир эҳтиёт чорасини кўриб қўйсак зарар қилмайди, – деди тўппонча қувурини енги билан артиб, худди нишонни тўғрилайтгандек ҳолатга кирган Каламуш.

Бирпасда нонуштасини тугатган Қурбақа йўғон таёкни қўлига олди-да:

– Бировнинг уйини эгаллаб олиш канақа бўлишини кўрсатиб қўяман! – деб гўё душманга ҳамла қилди. – Мен уларга ўкитиб қўяман!

– Қурбақа, инглиз тилига иснод келтирмангда! Бизда «ўкитиб қўяман!» дейилмайди, балки «ўргатиб қўяман» дейилади, – дея танбех берди Каламуш.

– Намунча Қурбақага кун бермай қўйдингиз? – деб норозилик билдирди Бўрсик. – У жуда тўғри гапиряпти! Ё бошқа тилда гапиряптими? Ҳамма сўзлари инглизча бўлгандан кейин инглиз тили шу бўлади-да! Тўғрими?

– Узр, – деди Каламуш попуғи пасайиб. – Мен унга «ўкитиб» қўймокчи эмасдим, фақат «ўргатиб» қўймокчи бўлдим, холос.

– Ахир, биз уларга «ўргатиб» ўтирмакчи эмасмиз-ку! – деб баттар қайсарлик қилди Бўрсик. – Айнан уларни «ўкитиб», эс-хушларини жойига келтириб қўймокчимиз!

– Мен бир нарса дедимми? – деди қовоғини осилтириб Каламуш. У астагина бир бурчакка

борди-да: – Ўкитибми, ўргатибми? Ўргатибми, ўкитибми? – деб тинимсиз такрорлайверди.

Ахийри, Бўрсикнинг тоқати тоқ бўлди, шекилли:

– Бас қиласизми-йўқми?! – деб ўшқирди у.

Худди шу пайт хонага Кўрсичкон кириб келди. У ниҳоятда мамнун кўринарди.

– Роса боладим! – деди у остона ҳатлаб ичкарига кирган захоти. – Оксичконлар шунақаям талвасага тушиб қолишдики!

– Ишқилиб, ўзингизга зиён етмадими? – деб хавотирланиб сўради Каламуш.

– Менга жин ҳам ургани йўқ! – деди Кўричкон мактапгиси келиб. – Эрталаб Қурбаканинг нонуштаси совиб қолмадимикан, деб ошхонага хабар олгани кирдим-у, ўша жойда миямга ажойиб бир фикр келиб қолди. Мундоқ қарасам, ўчоқ бошидаги илғакда Қурбақа кийиб келган кирчи хотиннинг уст-бошлари турган экан. Бирдан шумлигим тутди: шартта кийдим-у, тўппа-тўғри Қурбаканинг уйига жўнадим. Борсам, сокчилар жой-жойида туришибди, кўлларида милтиқ. Биттаси: «Тўхта, кимсан?» деб сўради. «Ассалому алайкум, оғалар!» дедим эгилиб-букилиб. «Бугун шошилинич ювиладиган кир-пирларинг борми?» Улар бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди-да, сўнг: «Сокчи постда турганда сенга иштонини ечиб берсинми?! Қани, жўна бу ердан!» деб ўшқирдилар. Мен эса, астагина: «Бошқа пайт келсам... иштонингизни ечиб берасизми?» деб сўрадим. Бошлабманми-а, Қурбақа?!

– Шуюм гап бўлдими, бемаза-ку! – деб баланд келди Қурбақа. Чунки Кўрсичқоннинг топқирлигига у ҳасад қилаётган эди.

– Оксичконларнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди! – деб хикоясини давом эттирди Кўрсичкон. – Бирпасда сокчибоши югуриб келди. «Ҳой, опа, эсингиз борлигида жўнаб қолинг. Акс холда, иштоннинг ичида нима борлигини ҳозир сизга кўрсагиб қўяман!» дағдага қилди у. Мен бўлсам, пинак бузмай: «Кўрсатадиганинг бўлса, кўрсатасанда, ҳезалак!» дедим.

– Э-э, Кўрсичконжон, нега ундай киласиз? – деб бош чайкади Каламуш.

Бўрсик кўлидаги газетани аста ёнига қўйди.

– Мундок назар солсам, баччағарларнинг кулоқлари динг бўлиб кетди. Бир-бирларига имо-ишора қилишяпти, – деб ҳаяжон билан гапини давом эттирди Кўрсичкон. – Шунда сокчибоши: «Э-э, алвастининг гапига кулок солманглар! Кўрмаяпсизларми, шаллақи экан-ку!» деди. «Биласизларми, сизларнинг кунларинг битиб қолган, ҳа! Буни аниқ биламан!» дедим. Улар хийла сергак тортишди. «Билгиларинг келаётган бўлса, айтаман, менинг қизим жапоб Бўрсикнинг кирини ювади. Ишонмайсизларми? Бўпти, бутун тунда минг-минглаб тиш-тирноғигача қуролланган бўрсиклар отхона тарафдан устиларингга қоплондек ташланади. Ана ўшанда ишонасизлар! Дарёдан эса олгита қайиқда каламушлар денгизчилар десантини ташлайдилар: улар ҳам тиш-тирноғигача қуролланган. Улар ҳозир «Ё ўламиз, ё ўлдирамиз!» дейишиб дохийларига қасамёд қилишяпти... Сизларни битта қўймай кириб ташлашади, асир олмайдилар. Қалай? Вақт борида қиличларингни кинига жойлаб, жуфтакни ростланглар! Йўкса, сизлар ҳам Московдан қувилган Наполеоннинг ҳолига тушасизлар! Агар

Ёввойи чакалакзорга қочиб борсаларинг, қолган-кутганларингни ўзларинг бокиб, семиртириб кўйган махлуқлар қиличидан ўтказади. Ватерлоо сабоқлари эсларингдан чикмасин-а?!» Мен шундай дедим-да, дарҳол этагимни кўтариб, жуфтакни ростладим. Битта камарга кириб олиб, уёқда нима бўлаётганини кузатдим. Оксичқонлар шунақаям саросимага тушдиларки, гала-гала бўлишиб гоҳ у томонга югуришади, гоҳ бу томон! Сокчибоши бўлса, дам ундай килинглар, деб буйрук беради, дам бундай килинглар, деб. Бирпасда оксичқонлар тўдалашиб митингга тўпланишди: «Лаънати латчалар қачонгача бизни аҳмоқ қилишади? Улар айш-ишрат қилишни билишади, холос. Бизни асло ўйлашмайди. Биз бўлсак конхўр бўрсикларга ем бўлишимизни кутиб, қаккайиб тураверамизми? Мустақил иш кўриш фурсати етмадимикан?..» деган баҳс-мунозараларни ўз қулоғим билан эшитдим.

– Эҳ, каллаварам экансиз, Кўрсичқон! – деб хитоб қилди Қурбақа. – Ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб юборибсиз-ку! Энди ўша ялангоёқлар инкилоб қилиб юборишса нима бўлади?

– Кўрсичқон, анча-мунча қорни қатта махлуқларга нисбатан сиз хийла ақлироқ экансиз, – деди Бўрсик босиклик билан. – Зўр тадбир ўйлабсиз! Яшанг! Бунинг самарасини ҳали ўз кўзимиз билан кўрамиз.

Ичини кемираётган ҳасаддан Қурбақа ўзини кўярга жой тополмасди. Кўрсичқон қандай қаромат кўрсатганига сира ақли бовар қилмасди боёкишнинг. У Бўрсикнинг ҳамд-саноларига чидамасдан эндигина ғавғо кўтармокчи бўлиб турган ҳам эдики, овқат тайёр бўлганини эълон қилдилар.

Улар давра куриб ўтиришди-да, тўйиб овқатландилар. Овқатдан сўнг Бўрсик креслога жойлашди ва:

– Дўстларим, бизни буюк ишлар кутяпти! Шунинг учун озгина мизғиб олмасам бўлмайди, – деб узр сўради-да, юзига рўмолчасини ёпиб, бирпасдан кейин ростакмига хуррак ота бошлади.

Жонсарак Каламуш ўзини қаерга кўйишини билмасди: жуда ҳаяжонланар, тинмасдан бўлажак курашга ҳозирлик кўрар, курол-яроғ уюмидан нари кетмасди.

– Бу камар Каламушга, униси Кўрсичконга, анависи Қурбақага, манависи Бўрсикқа... – деб дуч келган нарсани жангчиларга таксимларди.

У чарчок нималигини билмасдан ивирсиб юрар, жаврашдан толмасди.

Шу боис Кўрсичкон Қурбаканинг қўлтигидан олди-да, уни ташқарига бошлаб чиқди ва тоза ҳавода тебранма ўриндикка ёнма-ён ўтирдилар.

– Эшитишимга қараганда, кўрган-кечирганларингизни китобот қилиб, Московда нашр эттирмақчи эмишсиз. Инглиз тилида чоп этадиларми ё ўрис тилида? – деб кизиксиниб сўради Кўрсичкон.

– Аввал инглиз тилида босиб чиқаришади. Кейин ўрис тилига таржима қиладилар. Каминга халқаро мукофот берилгач, китобимни барча халқларнинг тилларига ўгиришга мажбур бўладилар. Кейин мен ўша битта китобимга берилдиган қалам ҳақиға бир умр ишламасдан яшашим мумкин! – деб мақтанди Қурбақа.

– Қандай яхши! Демак, бундан кейин сиз машҳур ёзувчи бўлиб кетар экансиз-да!

– Албатта, – деди Қурбақа камтарлик билан бошини куйи эгиб.

– Илтимос, кўрган-кечирганларингизни менга ҳам гапириб берсангиз! – деб илтимос килди Кўрсичкон.

– Бажонидил! – деб рози бўлди Қурбақа.

Қурбақанинг бирдан илхоми жўшиб, кўрган-кечирганларига уйдирма-ёлғонларни мўл-кўл аралаштириб хикоя қила бошлади. Лекин, ҳақиқатга хиёнат қилмаслик учун бир нарсани эътироф этмок лозимки. Қурбақа қанчалик лоф урмасин, қанчалик ёлғон аралаштирмасин, барибир унинг хикояси тингловчида жуда катта қизиқиш уйғотади. Худди «бўлган воқеа»дек ёрқин таассурот қолдиради. Хўш, бу жихатдан қаралса, Қурбақада чинакам ёзувчилик истеъдоди борлигига ким шубҳа билдиради? Ҳеч ким, албатта. Шунинг учун, азиз ўқувчилар, мабодо китоб дўконлари пештахталарида Қурбақанинг «Кўрган-кечирганларим» номи ёстикдек китобига кўзингиз тушса, неча пул бўлишидан қатъи назар, харид қилинг! Асло пулингизга куймайсиз! Маза қилиб ўқийсиз, кулакула ўласиз ёки ичагингиз туюлиб, касалхонага тушасиз! Ишонмайсизми? Ишонмасангиз, аввало, «Кўрган-кечирганларим»ни топиб ўқинг!

ХII б о б

ДАРБАДАРНИНГ ҚАЙТИШИ

ёхуд улуг ватан муҳорабаси

Қоронғи туша бошлагач, Қаламуш ҳаяжон ичра дўстларини меҳмонхонага таклиф этди. Ҳар бир махлукни алоҳида тўп қилиб қўйилган қурол-

аслаха ёнига тик турғазиб кўйди ва ҳаммадан ўз қуро-л-яроғини тақиб олишни сўради. У ҳар бир жангчининг қуроли тўғри тақилган-тақилмаганини эринмасдан текшириб кўрар, керакли йўл-йўриқлар берарди. Шундай қилиб, белларга чарм қайиш тақилди, чап томонга қиличлар осилди, ўнг томонга эса тўппончалар қистирилди. Полициячилар тўқмоғи, бир нечта қўл-кишан, доқа, бинт, ёпишқок сурн, сувдон ва бутербродлар олинди.

Тайсрғарлик кизғин борар экан, Бўрсик гап қистирди:

– Каламушжон, майли, ҳаммаси сиз айтгандек бўла қолсин! Биз рози, биз кўндик. Лекин, менга қолса, қўлимдаги тўқмокни ўзи старли эди.

– Хўп денг, бир сафар менинг айтганимни ҳам қилинг! – деб ялинди Каламуш. – Ахир, керакли тошнинг оғири йўқ, дейдилар-ку!

Ҳозирлик кўриб бўлингач, Бўрсик бир қўлига чирокни, иккинчи қўлига тўқмокни ушлади-да, баралла товушда:

– Қани, ваган учун олға, жаноблар! – деди. – Менинг ортимдан Кўрсичкон юради. Мен ундан бениҳоя миннатдорман! Кейин Каламуш, ундан кейинда Қурбақа юрсинлар! Қани, кетдик! Менга қаранг, Бақабск, йўлда «вакиллаш» қатъиян ман этилади! Акс холда, шу ерда қолганингиз маъқул. Агар буйрукни бажармасангиз, уруш даври қонунига кўра, ҳарбий дала судининг қарори билан тўхтовсиз отиб ташланасиз!

Қапалаги учиб кетган Қурбақа шоша-пиша Бўрсик тайин қилган жойига бориб турди. Жанговар гуруҳ қўзғалди. Бўрсик уларни дарё соҳилига бошлаб кетди. Соҳилга етиб борилгач, нишабликка сак-

раб тушдилар ва сув сатҳидан озгина баландроқда бўлган кавакка рўпара бўлдилар. Биринчи бўлиб Бўрсик кавакка кирди. Кўрсичқон билан Каламуш ҳам командирдан ўрнак олишиб, ҳеч иккиланмай кавакка кириб кетишди. Навбат Қурбакага етганда ишнинг пачаваси чикди: у пастга энаётиб сирғалиб кетди-ю, «шалоп» этиб сувга ағнаб тушди. Бакирик товушини эшитган дўстлари дарҳол орқаларига кайгишиб, Қурбакани сувдан тортиб чиқаришди. Яхшилаб силкитишиб-силкитишиб куритишди. Сўнг, унга тасалли беришиб, тикка тургазиб кўйишди. Бўрсикнинг эса ғазаби кўзиб кетди.

– Агар яна бир марта хунар кўрсатадиган бўлсангиз... – деб тўппонча дастасини маҳкам қисиб кўйди Бўрсик. – Тушундингизми?

– Тушундим, – деди Қурбака бошини эгиб.

– Хўш, нимани тушундингиз? – деб баттар жазаваси тутиб сўради Бўрсик.

– Отиб ташлайсиз...

– Мана бу бошка гап! – деди сал чиройи очилиб Бўрсик. – Тушинадиган махлуқнинг садағаси кетсанг арзийди-да!

Ана шу машмашадан сўнг гуруҳ лаҳимга кирди. Энди душманга кўккис зарба бериш операцияси чинакамига бошланган эди.

Лахимнинг ичи хийла совук, зим-зиё қоронғи, зах эди. Унинг устига, ниҳоятда тор бўлиб, тик туриб юришнинг иложи ҳам йўқ экан. Аъзойи бадани хўл бўлгани учунми ёки яқин орада омонсиз жанг бўлишидан кўркаётгани учунми Қурбака дағ-дағ титрай бошлади. Чироқ анча илгарилаб кетган, ғира-ширада беихтиёр тобора ортда қолаётган эди. Бир пайт Каламушнинг огоҳлантиргани эшитилди:

– Тез-тез қимирланг, Қурбақа! Орқада қолиб кетманг! – деди у.

«Қоронгида жудаям орқада қолиб кетдим, шекилли. Тагин, Бўрсик апави гапини амалга ошириб колмасин», деб ўйлаган ва бундан юраги ёрилаёзган Қурбақа бирдан қадамини тезлатди. Тезлатганда ҳам шу қадар тезлатибдики, катта тезликда бориб, «гурс» этиб олдинда кетаётган Каламушга урилди! Мувозанатни йўқотиб қўйган Каламуш «гурс» этиб олдида кетаётган Кўрсичқоннинг устига кулади! Каламушнинг оғирлигини кўтара олмаган Кўрсичқон бечора бўлса, олдинда кетаётган Бўрсикнинг устига кулабди! Бирпасда ҳамма айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Дастлаб, Бўрсик орқа тарафдан ракиб зарба берган бўлса керак, деб ўйлади: тор жойда тўкмок ёки қиличдан фойдаланиш имконияти бўлмагани учун дарҳол тўппончасига ёпишди; сал бўлмаса, Қурбақанинг биқинидан дарча очиб қўяй деди. Кейин аслида нима бўлганини англади-ю:

– Энди бу палакат «вак-вақижон»дан қутулмасак бўлмайди! – деб ўшқирди.

Ҳаётдан тамоман умидини узиб қўйган Қурбақа хик-хик йиғлай бошлади.

– Бўрсикжон, майли, агар Қурбақа яна бир марта ҳарбий интизомни бузса, майли, бизларни ҳам деворга тираб туриб отиб ташлай қолинг! Биз ўз ҳаётимизни кафилликка берамиз, Қурбақанинг бир қошиқ қонидан кечинг! – дейишди Кўричқон билан Каламуш бирварақайига.

– Бўпти, лекин мендан ўпкаламайсизлар! – деди Бўрсик жиддий.

Кейин яна жанговар юриш давом эттирилди. Энди сафнинг охирида Қурбақанинг елкаси-

дан маҳкам кучиб олган Каламуш келарди. Улар оёқларини судраб босишарди, йўлни пайпаслаб кўришар, бот-бот тўхтаб атрофга диққат билан кулок солишар, кўлларини тўппонча тепкисидан асло узмай борардилар. Бир жойга етганларида Бўрсик яна тўхтади.

– Етиб келдик, шекилли. Ҳозир биз уйнинг тагида турган бўлсак керак, – деди у.

Бўғик товушлар элас-элас кулокка чалина бошлади. Бундай товуш тепадан, бошлари устидан келарди. Ана, мавҳум кичкирик янгради! Сўнг полга депсиниб урилаётган оёк товушлари эшитилди. Кейин столни муштлаётгандек бир овоз келди.

Бундан Курбака чинакам даҳшатга тушди.

Бўрсик шунчаки хўрсинди-да:

– Занғар латчалар-эй, итдай яйрашяпти-ку! – деди.

Лаҳим аста юқорига ўрлади: энди орка оёқларга зўр беришга тўғри келарди. Жанговар гуруҳ босиклик билан олға силжирди. Тепадан яна товуш эшитилди. Бу гал «ур-ра, ур-ра!» деган кичкириқлар аниқ-равшан кулокка чалинди. Кейин «дупур-дупур» этган товушлар ҳаммаёқни босиб кетди. Столлар тинимсиз муштанар, идиш-товоқлар биринкетин синиб турарди.

– Роса етилиб қолишибди-ку, текинхўрлар! Лекин, хурсандчилик қилишни билишар экан! – деди Бўрсик. – Олға, жаноблар!

Қадамлар илдамлашиб, ҳаш-паш дегунча, идиш-хонага чиқиладиган туйнук остига етиб борилди.

Ошхона шу қадар тўс-тўполон эдики, биров сезиб қолади, деб ҳадиксираб ўтиришга ҳожат йўқ эди.

– Қани, азаматлар, ҳаммамиз бирданига «ҳа» дейлик! – деб буюрди Бўрсик.

Тўртгаласи бирданига елкаси билан туйнук қопқоғини кўтариб ташлашди. Кейин бир-бирларининг кўлларидан тортишиб, идишхонага чикиб олдилар. Энди улар билан ашаддий душманлар ўртасида факат битта эшик бор эди, холос. Душман эса беармон кайф-сафо қиларди.

Ошхонадаги шовкин-сурон кулокни қоматга келтирарди. Бир пайт шовқин негадир пасайди. Йўғон товушли битта махлук нутқ ирод этмоққа тушди.

– Хуллас, ҳурматли жамоа, қимматли вақтингизни олиб ўтирмайман (қарсақлар). Бироқ ўтирмай туриб (шодон кийкирик) сахий хўжайинимиз бўлмиш Қурбақа жаноблари шаънига бир оғиз илик гап айтишга ижозат бергайсизлар! Ҳаммамиз ул олийжаноб хазратни (каттиқ кулги) ўта сипо, кўли очик жонивор эканини жуда яхши биламиз! (Шодон хитоблар).

– Ўша аблахни ўзимга кўйиб берасизлар! Ўзим бир адабини бериб кўяман! – деди Қурбақа гижиниб.

– Ўзингизни босинг! Ҳарбий интизом эсингиздан чикмасин! – деб огохлантирди Бўрсик. Бир оз сукут саклади-да, кўшиб кўйди: – Ҳамма гайёрлансин! Ҳозир бошлаймиз! Диккат!

Ошхонадан нотаниш товуш эшитилди:

– Битта кўшиқ айтиб беришимга рухсат бергайсизлар! Бу кўшиқни Қурбақага атаб махсус ижод қилганман! – Давомли қарсақлар янгради.

Шундан сўнг товушининг йўғонлигига ва ўзини ниҳоятда беодоб тутаётганига қараганда, латчаларнинг бошлиғи бўлган махлук кўшиқ айта бошлади:

*Қурбақа томоша истаб,
Шодмон кўчага чиқмиш...*

Бўрсик қаддини ростлади, тўқмоқни боши узра баланд кўтарди ва дўстларига юзланиб:

– Олға, олға, олға! – деб кичкирди-ю, эшикка ўзини урди.

Эшик ланг очилган заҳоти ошхонада қиёмат кўпди!

Мисли кўрилмаган тўс-тўполон, қий-чув бошланиб кетди.

Талвасага тушиб қолган латчалар ўзларини тўғри келган тарафга урардилар: столларнинг остига кириб кетишар, деразадан пастга сакрардилар. Юраги ёрилаёзган сассик кузанлар эса ўчочка, мўрига биқиниб олишган эди. Стол-стуллар остин-устун тўнтарилар, шиша ва чинни идишлар чилчил синарди... Хуллас, тўрт баҳодир бирваракайига бостириб кирган пайтда ошхонада ана шундай ваҳима ҳукм суради. Ҳайбатли Бўрсикнинг чакка соколлари, мўйлови хурпайиб қолган бўлиб, у кулочкашлаб тўқмоқ туширар, тўқмоқ ҳавода чийиллаб товуш чиқарарди. Кўрсичқон терлайвериб қорайиб кетган, у ҳам ковоғини осилтирганча тўқмоғини ишга соларди, лекин жанговар хитобини оғзидан туширмасди: «Бўш келма, Кўрсичқон, Бўш келма, Кўрсичқон! Қадимий курул-аслаҳа намуналарини белига тақиб олиб, тирик тарихий музейга айланиб қолган Қаламуш бўлса, дадил-дадил қилич уриб, жангда алоҳида ўрнак кўрсатарди. Иззаг-нафси топталган, шу пайтгача аламини ичига ютиб юрган Қурбақа ҳозир аслига нисбатан икки баробар катталаниб, ваҳшатли товуш чиқариб қурилларди.

– Шунақами хали? Қурбака кўчада юрсинми энди? Мана, кўчада юрса! Мана, кўчада юрса! – деб тўқмоқларди у. Тўс-тўполон оломонни ёриб ўтиб, Қурбака тўппа-тўғри нотик Бошлиқнинг устига борарди.

Улар тўрт нафар эди, холос. Саросимага тушиб қолган латчалар кўзига эса рақиб аскарлари олам-жаҳон бўлиб кўринарди: кўкиш, кўнғир, сап-сарик, кора-кура ботирлар орқа-олдига қарамасдан уртўқмоқ қилишарди гўё. Бечора латчаларнинг юраги ёрилиб, чинкирганча тум-тарақай қочишарди. Эшик-тешикка, ўчоқ-мўрига ўзларини уришар, ишкилиб, ажал тўқмоғидан омон қолсалар ҳисоб эди.

Жанг узоққа чўзилмади. Тўрт баҳодир ошхонани гир айланишиб, дуч келган латчанинг бошига тўқмоқ билан зарба бердилар: беш дақиқа мобайнида ошхона душмандан озод қилинди. Синган дераза ойналаридан майсазорда дод-фарёд кўтариб қочиб бораётган латчаларнинг товушлари қулоққа чалинарди. Ошхонада ўндан ортик чалажон яралдорлар узала тушиб ётишарди. Кўрсичкон уларнинг қўлларига шошилиш равишда кишан соларди. Бўрсик тўқмоғига суяниб нафасини ростлаб, пешонасидан оқаётган терларини қўли билан сидириб-сидириб кўярди.

– Кўрсичкон, асл жангчи экансиз! Мен сизга тан бердим! – деди Бўрсик. – Ташқарини бир қаранг-чи, анави соқчиларингиз нима қилишаётган экан? Назаримда, улардан осон қутулмасак керак.

Кўрсичкон деразадан сакраб, ташқарига чиқиб кетди. Бўрсик икки аскарига тинчроқ юмуш буюрди:

– Стол-стулларни тўғрилаб қўйинглар! Пичок, қошиқ, санчқиларни йиғиштиринглар! Идиш-то-

воқлар жой-жойига кўйилсин! Иложи бўлса, кечки тамадди учун қолган-қутган озиқ-овқатлар излаб топилсин!.. Ростини айтсам, коринлар ҳам очкаб кетди! – деди у коринни силаб. – Қурбака, чакқон-чакқон қимирланг! Мапа, уйингизни озод қилдик. Энди сиз бизни меҳмон қиласиз!

Қурбака фақат бир нарсадан ўқинарди, наҳотки, Бўрсик уни мактаб кўймаса? Нима, Кўрсичқондан кам жойи борми? Унга ҳам «асл жангчи экансиз!» деб кўйса, мактов ёрликлари камайиб қоладими? Ахир, Қурбака ҳам ўзига хос равишда жасорат намунасини кўрсатди: нотик Бошлиқни тўқмоқ билан уриб, столнинг нариги тарафига учуриб юборди-ку! Бундан оргик яна нима қилиш мумкин?.. Майли, бу кунлар ҳам ўтар-кетар. Ишкилиб, номардларга куни қолмаса бас!.. У Қаламушга кўшилиб, буйрукни бажаришга киришди. Бирпасдан кейин улар жўжа гўшти, дўлга, аччик-чучук топиб келдилар. Ошхона бурчагида хушбўй фаранги булочкалари, мой, пишлок бор экан. Ҳаммасини дастурхон устига кўйдилар ва эндигина овқатланишга ўтиришган ҳам эдики, ойнаванд эпик остонасида бирталай қурол-аслаҳани кўтариб олган Кўрсичқон кўринди.

– Буйруғингиз адо этилди, жаноб кўмондон! – деб ахборот берди Кўрсичқон. – Борсам, чала мурдалар қилич кўтариб туришибди! Лекин, оксичқонларнинг асосий қисми ошхонада дод-фарёд бошланиши биланок қурол-яроқларини ташлашиб, хайр-маъзурни насиё қилишиб жуфтакни рослаб қолишган экан! Юрақларига олдиндан гулгула солиб кўйгандим-да! Бояги юрагида ўти борлари ҳам латчаларнинг тўдалашиб, қочиб келишаётганини кўрибди-ю, «Булар сотилганлар,

хоинлар!» деган қарорга келишибди. Натижада ўртада конли тўкнашув рўй берибди. Бечора латчалар бир илож қилиб, Қурбаканинг уйини ташлаб қочмоқчи бўлармиш, улар эса ўтказгани қўймасмиш. Ур-йикит, «мушт кетди-гўшт кетди» авж олибди. Бир-бирига чирмашиб, роса юмдалашибди, юмалашибди. Кўпчилиги дарёга ғарқ бўлибди. Охири, ҳаммаси кочиб кетибди. Мана, мен қурол-яроқларни кўтариб келавердим. Энди, Қурбаканинг макони бизнинг ихтиёримизга ўтди!

– Дунёда қанча мактов бўлса, ҳаммасига муносиб жангчи экансиз, Кўрсичқон! – деб хитоб қилди Бўрсик лунжларини тўлдириб овқат чайнар экан. – Энди дўстим, яна бир илтимосим бор. Кейин бемалол овқатланасиз. Кетма-кет топшириқ бераётганим учун узр, албатта. Лекин бу галги топшириқни сиздан бошқа махлуқ бажара олмайди. Ҳатто Қаламушга ҳам ишониб бўлмайди. Чунки у шоир. Шоир бўлмаганида унга ишонса бўларди. Сизнинг йўригингиз бутунлай бошқача. Хуллас, анави полда сулайиб ётган аблахларни юкорига олиб чиқиш керак: ўзингиз теласида турунг, улар ётоқхоналарни тозалашиб, тартибга келтиришсин. Чанглари артишсин, каравотларнинг ости ҳам қолмасин! Тоза чойшабларни ёзишиб, ястик-жилдларни алмаштиришсин, кўрпанинг бир учини қайириб қўйишни ҳам унутишмасин. Ҳар бир хонага бир тоғора иссиқ сув, топ-тоза сочиқ, совун киритиб қўйишсин! Ана ундан кейин, таъбингиз кўтарса, ҳаммасининг кетига бир-бир тепинг! Қорасини ўчирсинлар, ярамаслар! Ўзингиз буёққа қайтинг, мана, овқатларингиз мунтазир бўлиб турибди! – деб дастурхонга ишора қилди. – Сиздан бағоят миннатдорман, Кўрсичқон!

Фармонбардор Кўрсичкон тўқмоқни кўлига олди-да, асирларни сафга тизди. Сўнг:

– Кўзгол! – деб буйрук берди.

Гуруҳ тапир-тупур килганча юқорига кўтарила бошлади.

Орадан анча-мунча вақт ўтгач, Кўрсичкон ошхонага қайтиб тушди ва:

– Ҳамма хоналар тозаланди! Буйруғингизнинг ҳар бир банди алоҳида эҳтиром билан адо этилди, жаноб кўмондон! – деб ахборот берди қаққайиб тургани кўйи. – Аммо, уларнинг кетларига тегишга ор қилдим. Чунки шундоқ ҳам тавбасига таяниб қолишибди, – деб илова қилди. – Қолаверса, амр-фармонларни сидкидилдан бажардилар, тавба-тазарру қилдилар: «Қилган ишимиздан пушаймондамиз! Ҳаммасига ўша нотик Бошлиқ билан оксичконлар айбдор. Улар бизни йўлдан уришди. Лекин ўзимизнинг гуноҳимиз – бўйнимизда!» дейишди, газандалар! Агар биз энди уларга бирор юмуш буюрсак, дарҳол бажарадилар. Шунга ваъда беришди. Ҳаммасини кўлига биттадан булочка бериб, орқа эшикдан чиқариб юбордим.

Кўрсичкон дастурхонга яқин ўтирди. У яхна тилни яхши кўрарди. Иштаҳа билан суюмли таомини тушира бошлади. Ниҳоятда ҳасади жунбишга келиб турган бўлса-да, аммо Қурбақа ўзини бинойидек тутди.

– Азизим Кўрсичкон, барча хизматларингиз учун чин кўнгилдан ташаккур айтаман! – деди Қурбақа тўлқинланиб. – Айниқса, эрталаб оксичконлар кўнглига гўлгула солиб, жуда тўғри иш қилган эдингиз! Баракалла!

Курбаканинг гаплари Бўрсикни ҳаяжонлантириб юборди.

– Мана бу бошқа гап! Мана буни... тушунган ва тушунадиган махлукнинг гапи деса бўлади! – деди Бўрсик жиддий оҳангда.

Шундай қилиб, кечки овқат хурсандчилик билан нихоясига етди. Бекиёс жасорат намуналари, ҳарбий синоат устунлиги туфайли Курбаканинг ота-мерос макони душмандан озод қилинди. Дўстлар узун-қиска бўлишиб ётоқхоналарга тарқалишди.

Одатдагидек, Қурбака эрталаб кечроқ уйғонди. Меҳмонлар аллақачон нонушта қилиб бўлгандилар. Дастурхонда тухум пўчоқлари, суви қочган нон бурдалари, иликроқ қаҳва қолган эди, холос. Бошқа емиш кўринмасди. Агар хонадонида дўстлари меҳмон эканини ҳисобга олинмаса, шу тобда Қурбака яна рухан тушқунликка тушиб қоларди. Ошхона деразасидан ҳовлидаги майсазор устида ўтирган Каламуш билан Кўрсичкон кўриниб турарди. Улар бир-бирларига латифа айтиб беришарди, шкилли. Чунки бирдан иккови ҳам хахолаб юборишарди. Тинмай оёқларини силкитишарди. Қурбака аста ошхонага кириб бориши билан креслода газета ўқиб ўтирган Бўрсик бошини кўтарди. Унга қараб бош силкитиб кўйди. Бўрсикнинг феъл-атворини яхши билиб олган Қурбака чурқ этиб оғиз очмади. У индамай дастурхон бошига ўтирди-ю, қолган-қутган емишларни кавшай бошлади ва нонушта қилгандай бўлди. Вақти-соати келганда булар билан, албатта, ҳисоб-китоб қилишни кўнглининг бир четига туғиб кўйди. У дастурхон бошидан энди турмоқчи бўлган пайт Бўрсик тондан тараши тушгандек:

– Узр, Курбака! – деди. – Мени маъзур кўрсинлар, лекин бошка илож йўқ. Эргалаб сизга оғир бигта топшириқни ҳозирлаб ўтирибман. Биз Буюк ғалабамизни муносиб нишонламасак уят бўлади. Катта зиёфат қиламиз. Халқимиз ҳам шундай фикрда экан. Қолаверса, қондаси шунака.

– Жуда улуғ фикр, зўр иш бўлибди! – деб ялтоқланди Курбака ўйлаб-нетиб ўтирмасдан. – Сизлар нима десаларинг, мен розиман. Аммо, каллаи сахарда шу иш шартмикан? Ҳали-бери сўфиникига ҳам сув тегмаган бўлса керак! Яна қайдам...

– Сўфини ўз ҳолига қўйинг! Сиз аввал ўзингизни ўйласангиз-чи. Хўш, сизникига қачон сув тегади? Қирк йилда бир мартами? Ўшандаям тасодифан сой-пойга учиб тушсангиз сув тегиб қолади. Сўфиникига эса ҳар куни азонда сув тегади! Шунинг учун бундан кейин бирор гапни гапиришдан олдин мундоқ ўйлаб кўринг, ўйлашни ўрганинг! Акс ҳолда, мен ҳали уруш ҳолатини ҳам, фавқулодда ҳарбий ҳолатни ҳам бекор қилганим йўқ! Тушундингизми?! – деди Бўрсик жаҳли чиқиб.

– Тушундим, – деди Курбака кўзлари ёшланиб.

– Нимани тушундингиз?! – деди Бўрсик негадир багтар тутоқиб.

– Отиб гашламоқчисиз, – деди Курбака хик-хик этиб. – Шунини тушундим.

– Ҳа, баракалла! Тушунган махлукнинг садақаси кетсанг арзийди-да! – деб алқаб қўйди Бўрсик. – Тушунган бўлсангиз, гап бундай: зиёфат кечкурун бўлади. Аммо, таклифномаларни ҳозир тарқатиш лозим. Мана шу ишни сизга ишониб топширмоқчиман. Ўйлайманки, ишончимни оқласангиз керак.

– Албатта, оклайман ишончингизни, – деди Курбака кўзларини укалаб.

– Раҳмат!.. Энди анави столга ўмгаингизни бериб ўтиринг! Қогоз-калам олинг ва қошига хаворанг сиёҳда «Қурбаканинг макони!» деган иборани босма ҳарфларда ёзинг! Сўнгра ҳамма дўстларимизни биттама-битта оқшомги зиёфатга таклиф этинг, ҳеч ким эсингиздан чикмасин! Таклифнома матнини Каламушга бир кўрсатиб олинг; ҳар ҳолда Каламушнинг шоирлиги бор, сўзларнинг луғавий маъносини оз-моз тушунади. Агар тезроқ ҳаракат қилсангиз, таклифномаларни тушгача жўнатиб юборамиз. Мен эсам ҳозир зиёфатнинг таомномасини ёзиб бераман. Ҳеч ким бекор ўтирмайди.

– Шундай ажойиб кунда Кўрсичконга ўхшаб уйда ўтираманми? – деди Курбака норози бўлиб. – Ўйлаб гапиряписизми ўзи? Таклифнома ёзиш пакана мирзоларнинг иши-ку! Нима, мен сизга энди мушый бўлиб қолдимми?! Ундан кўра, ховли-жойимни мундоқ айланиб юрсам, хизматкорларимга иш-пиш буюрсам яхши эмасми? Бу уйда мен хўжайинманми ёки оқсочманми?! Ҳой, қўмондон, сизда инсоф борми ўзи?! – деб хитоб қилди Курбака. Сўнг бирдан қўллари билан юзини чапгаллади-ю, ўкраб йиғлаб юборди. – Туф, тилимга куйдирги чиксин! Илтимос, мен нонкўрнинг бир қошиқ қонидан кечинг! Мен... мен... битта ойимчани севиб қолганман. У ўша камокхонада назоратчининг кизи эди... Шунинг учун эс-хушим жойида эмас. Оғзимга келган гапни қайтармайдиган бўлиб қолдим. Агар ўзингиз бош-қош бўлиб, мени уйлаб қўймасангиз, билмадим, кейин нима бўлар экан! Яна бир марта мен аҳмокни маъзур кўринг,

Бўрсикжон! Отам бўлинг, Бўрсикжон!.. Бўпти, зиё-
фатга буюргма бераверинг! Мана, биз хизматингиз-
га тайёрмиз! Қамишдан бел боғлаб хизмат қиламиз!

Бўрсик унга ер остидан шубҳали назар ташла-
ди. Афтидан, Қурбақа ростдан ҳам ошиқ бўлиб
колганга ўхшарди. Чунки тўрт мучаси соғ мах-
луклар тентакнамо иржайиб турмайдилар.

– Афсус, кўргилик экан-да, жин урсин! – деб
пичирлади Бўрсик ва Қурбақага юзланиб: – Бўпти,
хотиржам бўлинг, зиёфатни омон-эсон ўтказиб
олайлик. Кейин тўй масаласини бафуржа гаплаша-
миз. Битта хотин бўлса, албатта, олиб берамиз! –
деб ошхонага чиқиб кетди.

Унинг орқасидан эшик ёпилиши билан Қурбақа
столга энгашди: боя Бўрсикка норозилик билдира-
ётган пайтида мясига ажойиб фикр келиб колган
эди – албатта, таклифномаларни ўзи ёзади, лекин
нима деб ёзишни ҳам ўзи биледи. Матнни зинҳор-
базинҳор шоир Каламушга кўрсатмайди. Аввалам-
бор, душман устидан қозонилган Буюк ғалабага
кўшган шахсий хиссасини бўрттириб кўрсатиши
керак. Нима, асосий қаҳрамонлардан бири экани
ёлғонми? Хўш, латчаларнинг нотик Бошлиғини
ким ер тишлатди?.. Бундан ташқари, ота-макони-
ни озод қилгунча бошидан кечирган саргузашт-
ларни ҳам Бош ғояга, яъни Қурбақани кўкларга
кўтаришга хизмат қиладиган ғояга бўйсундириши,
мослаштириши лозим. Сўнг таклифноманинг би-
ринчи саҳифасига зиёфат кечасининг дастурини
илова қилади. Дастур тап-тайёр. Мана, матн:

1. Нутқ (кеча давомида ягона эмас). Нотик
Қурбақа.

2. Маъруза. Қисқача мазмуни. Бизнинг камок
тизимимиз. Кўхна Англиянинг сув йўллари. От-

фурушлик ёхуд от савдоси масалалари. Мулк, мулк-ий ҳуқуқ ва мажбуриятлар. Ер тўғрисида, Типик инглиз заминдори. Маърузачи Қурбақа.

3. Қўшиқ (қуйини ҳам муаллиф басталаган). Ижрочиси Қурбақа.

4. Бадиий қисм (бастакор бошқариб боради) Ижрочиси Қурбақа.

Режаси бағоят ўзига ёқиб қолди. Шу боис туш-гача столдан бош кўтармади. Тушга яқин ҳамма таклифномалар ёзиб бўлинди. Ўтирган ўрнида керишиб-керишиб, эндигина кўзғалмоқчи бўлиб турган эдики, эшикдан битта хизматкори мўралади.

– Таксир, қандайдир искирт, ерпакар латча келиб, титраб-қакшаб турибди. Хизмат-пизмат йўқми, деб сўраяпти, – деди.

– Яхши, ҳозир чиқаман. – деб Қурбақа ташқарига чиқди.

Остонда кеча тириклайин асир олинган латчалардан бири ялтоқланиб, қўл ковуштириб турарди. Қурбақа оҳиста унинг бошини силади. Сўнг бир даста таклифномаларни унинг қўлига берди.

– Зудлик билан эгаларига топширилсин! Ун-вонлари кўрсатилган, – деди Қурбақа амирона товушда. – Оқшом ўзинг ҳам келгин. Хизматинг учун бир шиллинг ҳақ бераман!

Бечора латча хурсандчилигини ичига сиғдира олмай, дикир-дикир сакраб, хонадонни тарк этди.

Эрталабдан бери соҳилда яйраб-яшнаб юришган дўстлари ошхонага қайтиб келдилар ва иккинчи марта нонушта қила бошладилар. Кўрсичқон Қурбақани зимдан кузатди: дили хуфтон бўлса керак, деб ўйлади. Лекин, Қурбақа жуда кувнок

кўринарди, керилиб ўтирарди. Бундай холни кўриб, Кўрсичкон ташвишга тушиб қолди. Каламуш билан Бўрсик маъноли кўз уриштириб олдилар.

Тамадди килиб бўлингач, Қурбақа димоғдорлик билан қўлларини чўнтагига тикди. Сўнг, викор билан:

– Сизлар кўнгул тусаган ишни килаверинглар! – деди. – Мен эсам, хизматкорларимдан хабар оламан. Нима керак бўлса, тортинмай сўрайверинглар!

Қурбақа оқшомги зиёфат пайтида сўзлайдиган нутқини, маърузасини боғ айланиб юриб, пишириб олмоқчи эди. Лекин, Каламуш унинг қўлидан маҳкам ушлаб қолди. Қурбақа типирчилаб, кутулиб кетмоқчи бўлган эди, иккинчи қўлидан Бўрсик ушлади. Қурбақа бирдан ховуридан тушди. Ғанимат фурсат бой берилганди. Икки қўлтиғидан сурғалашганча уни чекиш хонасига олиб ўтдилар. Стулга ўтказиб қўйишди. Эшикни зичлаб ёлдилар. Сўнг Бўрсик билан Каламуш Қурбақанинг рўпарасига келишиб, тик турдилар. Бундан Қурбақа хавотирга тушди.

– Қурбақа, ўнг қулоғингиз билан ҳам, сўл қулоғингиз билан ҳам яхшилаб эшитиб олинг! Ҳозир зиёфат хусусида маслаҳатлашиб оламиз. Авваламбор, сиз билан бунақа оҳангда гаплашаётганимиз учун бизни маъзур тутасиз! – деди Каламуш. – Бироқ, бошқа иложи ҳам йўқ. Қисқаси, зиёфат чоғи ҳеч қандай нутқбозлик, ваъзхонлик бўлмайди! Ашула-пашула ҳам айтилмайди! Тушундингизми? Сиз билан гап таллашиб ўтиришга вақтимиз йўқ!

Қурбақа сири фош бўлганини дарҳол англади. Улар сезиб қолишибди, демак дилидаги гапларни билиб юрганлар. Мана, ўз вақтида отни

камчилабдилар. Ширин хаёллар, асал орзулар абас бўлди, барбод бўлди.

– Мухтасаргина, сермазмун битта ашула айтсам майлими? – деб илтимос қилди Қурбака йиғламсираб.

– Мик этиб оғиз очмайсиз! – деб жеркиб берди Каламуш, Қурбака йиғламсираб турганини кўрган ҳолда. – Сизга ашула айтиш ярашмайди, сарик чакалик нафи тегмайди. Аксинча, мақтанчоклик, манманлик ўзингизни обрў-эйтиборингизга путур етказди, холос. Ишончимиз комилки, нутқингиз ҳам, маърузангиз ҳам фақат лоф-кофлардан, уйдирмалардан иборат бўлади.

– Қурук сафсатабозликка токатимиз йўқ, – деб илова қилди Бўрсик.

– Биз сизнинг фойдангизни кўзлаб гапиряпмиз, Қурбака, – дея давом этди Каламуш. – Эртамикечми ҳаётингизни бошқатдан бошлашингиз лозим бўлади. Энди бундай яшаб бўлмайди-ку, ахир! Ҳозирдан эйтиборан ҳаётингизда туб бурилиш бошланиши керак! Ёки бошингизни иккита қилиб кўйганимиздан кейин ҳам лўттибозликни давом эттираверасизми?!

Қурбака ўтирган ўрнида бир қалкиб кетди. Майин жилмайиб, юзини ерга қаратди. Хийла пайт ўй суриб ўтирди.

– Майли, энди мардона таслим бўламан... Чунки мен ўша кизни ўзимдан ҳам ортиқроқ яхши кўраман, – деди Қурбака наст товушда. – Тўғриси айтсам, зиёфат чоғи махлуқлардан олқиш олмоқчи эдим. Нодонман-да! Такаббурлик доим орқамдан эргашиб юради. Аммо, сизлар ҳақ гапни айтяпсизлар! Мен ноҳакман. Буни ўзим

хам биламан. Бугундан бошлаб бошқача бўламан, ўзимни ўзим қатъий тарбиялайман. Дўстларимга, суюкли ёримга муносиб бўлишга ҳаракат қиламан! Ишонтириб айтаманки, ҳеч қачон юзларингни ерга қаратмайман! – Курбақа рўмолчасини бурнига босган кўйи гандираклаб-гандираклаб ташқарига чолиб чиқиб кетди.

– Бўрсик, мен чўчка эканман! Ок-оппок чўчкадан фарқим қолмабди! – деди Каламуш афсусланиб. – Инсоф деган нарсга қолмабди менда! Тўғрим, сиз нима дейсиз?

– Тўғри, – деб эътироф этди Бўрсик. – Лекин, шунақа қилмасак ҳам бўлмасди-да! Ростакмига турмуш қурмокчи бўлса, этагини йиғиштириб олсин-да! Қачонгача биз унга энагалик қиламиз, ахир?! Ёки яна дўст-душманнинг олдида юзимиз шувут бўлсинми?

– Ўзи асрасин! – деди Каламуш. – Яхшиямки, анави искирт латча олиб кетаётган таклифнома-ларга кўзим тушиб қолди: бир-иккитасини мундоқ кўздан кечирсам, имло хатолари ғиж-ғиж. Майли, саводхонлигини кўя турайлик. Аммо, мазмунига асло чидаб бўлмайди! Барча таклифномаларни тортиб олдим, мусодара қилдим. Ҳойнаҳой, ҳозир Курбақа бечора бандаргоҳга бориб, қайтадан таклифнома ёзаётган бўлса керак. Ўйлайманки, бу гал инсоф билан ёзади.

– Кошқийди! – деди Бўрсик хўрсиниб.

* * *

Зиёфат арафасида Курбақа кўринмай қолди. У ётоғига камалиб олиб, маъюсгина хаёл суриб ўтирарди. Бошини кафтига тираган кўйи жуда узок

ўйлади, ўйлайверди, боши торс ёрилиб кетай деди. Ахийри, юзлари сал ёришди, лабларида майин табассум пайдо бўлди. Уялинқиради. Секингина ўрнидан туриб, эшикни ичкарисидан қулфлади, дераза пардаларини тушириб қўйди. Сўнг, хонадаги барча стулларни тўплаб, ярим доира ясади-да, хаяжон ичра уларга караб бир-бир таъзим бажо келтирди. Икки-уч марта томоқ кирди. Кейин кўзлари чакнаб, зав-шавкка тўлиб, хаёлий томошабинларга юзланганча жарангдор товушда куйлаб юборди.

ҚУРБАҚАНИНГ ЯНГИ ҚЎШИҒИ

*Суюнчи беринг, жаноб Қурбақа келибди!
Уйлар тўполон, хонадон нотинч,
Дўстлар қувнашар, молхона нотинч,
Отлар безовта –
жаноб Қурбақа қайтиб келибди!*

*Дераза бузилган, эшик узилган,
Жондорлар сизмас...
Бириси ўлган, бириси қолган,
Латчалар билмас –
жаноб Қурбақа қайтиб келибди!*

*Ур, чал! Дўмбиранг янграг!
Жарчи, бургуни чал.
Аскарларни сафга тиз!
Замбарак отилсин, машина юрсин!
Ахир, голиб қаҳрамон қайтибди!*

*«Ур-ра, ур-ра!» деб қолинг,
Дўстларим, қичқиринг!
Олқишланг, овоз борича,
Шукур қилинг, ботирингиз бор!
Ахир, голиб Қурбақангиз шон кучди бу кун!*

У кўшиқни авж пардаларда куйлади. Ниҳоятда таъсирчан эшитилди. Охирги накоратини бир неча марта такрорлагач, кўшиқни яна бошидан бошлади...

Сўнг чукур-чукур хўрсинди. Тарокни сувга тикиб хўллади-да, сочларининг ўртасидан рамзий фарк очди. Сочлари юзининг икки тарафига силлик бўлиб тушгунча роса таради гўё. Кейин аста эшиқни очди ва охистагина меҳмонхонага тушди.

Меҳмонхонада уни шодон қарсақлар билан чин юракдан қарши олдилар. Ҳамма Қурбакани омон-эсон қайтиб келгани билан чин юракдан муборакбод этарди. Бир неча махлуқ аёвсиз жангда кўрсатган жасоратини алоҳида мақтади, шаънига офаринлар айтдилар. Негадир Қурбақа камгап бўлиб қолган эди.

– Жуда унчалик эмас. Қўйинглар-э! – деб камтарона жавоб қайтарарди. Баъзан хадеб битта гапни такрорлайвермаслик ниятида: – Йўк, аксинча бўлган эди! – деб кўярди.

Ўчоқ ёнида дўстларини оғзига қаратиб ўтирган Қундуз бирдан Қурбакани кўриб қолди ва:

– Тасанно, дўстим! – деб кучоқ очиб яқинлаша бошлади. – Лекин, мен шу ерда бўлганимдами, нима қилишни ўзим билардим! – У Қурбакани маҳкам кучоқлаб, икки юзидан чўлп-чўлп этказиб ўпди. – Энди ижозат бергайлар. Камина миллий

кахрамонимизни елкамга миндириб хонани бир айланиб чиксам! – деди Қундуз эски удумни эсла-тиб.

– Э-э, кўйсангиз-чи! – деб Қурбака унинг ку-чоғидан бўшалиб чикди. – Барча оғирлик Бўр-сикнинг зиммасига тушди, ҳамма ишни ўша бажар-ди, – деди Қурбака товушини кўтариб. – Жангда Бўрсик кўмондон бўлди. Сичқон билан Каламуш энг қалтис топшириқларни адо этишди. Улар тап тортмай ўлим билан юзма-юз келишди... Мен бўл-сам, таъминот масалалари билан шуғулланадиган оддий шиёда аскар вазифасини бажардим, холос. Ҳеч қандай жасорат кўрсатганим йўқ!

Ҳамма хайратдан ёка ушлади. Наҳот, бу ўша – ўзлари билган мактанчоқ Қурбака бўлса?! Қурбака эса пинак бузмай камтарона савол-жавоблар билан чекланарди, холос. Меҳмонлар билан самимий са-лом-алик қиларди. Гоҳида махлукларнинг диққат марказида турганини ҳис этарди-ю, кизариб кетар-ди, нокулай аҳволга тушиб қоларди.

Зиёфат дастурхонига Бўрсик энг тансиқ таом-ларни буюртма берган эди. Шу боис дастурхон бе-каму кўст безатилганди. Сухбат кизгин давом этар-ди. Ҳазил-мутойиба, қаҳқаҳа тинмасди. Қурбака хонадон соҳиби сифатида тўрда ўтирарди, ўзини ниҳоятда сипо тутарди; ён-веридаги меҳмонларнинг кўнглини овлашга ҳаракат қиларди. Вақти-вақти билан Бўрсик билан Каламушни зимдан кузатиб кўярди ва уларнинг хайрон бўлиб ўтиришганини, бир-бирлари билан маъноли кўз уриштириб олиша-ётганини кўриб, ич-ичида хурсанд бўларди.

Айрим меҳмонлар, айниқса, ёш-яланглар зиё-фат бир оз зерикарлироқ ўтаётганидан поро-

зи бўлишиб, бир-бирларига шикоят қила бош-
лашди. Бир пайт улардан биттаси столни қаттиқ
муштлади-да:

– Қадах сўзи эшитайлик! Қурбақа бирор нима
десин! Ашула бўлсин! – деб кичкирди.

Қурбақа бошини қимирлатиб, миннатдорлик
ишорасини билдирди. У нутқ сўзлаш ўрнига меҳ-
монларнинг олдига ширинликлару тансиқроқ
таомларни суриб кўярди.

– Олинглар, ахир! Нега ҳеч нарса емаяпсизлар?
Олишиб ўтиринглар-да! Айтмоқчи, бола-чақалар
ўйнаб-кулиб юришибдими?.. Шукр, шукр! – деб
Қурбақа аслзодаларга хос муомала қиларди.

Шу тарзда зиёфат ниҳоятда ширин ўтди. Тўс-
тўполон бўлмади.

Бизнинг Қурбақа босар-гусарини билмайдиган
эски танишимизга асло ўхшамасди. Ишкилиб, кўз
тегмасин!

* * *

Фуқаролар муҳорабасининг яқунловчи қисми ва
энг чўққиси Қурбақанинг меҳмонхонасидаги зиё-
фат бўлди, десак янглишмаймиз.

Тўрт қадрдон жонивор кейинчалик ҳам шод-
хуррам ҳаёт кечирдилар, даврон сурдилар. Улар-
нинг осойишта ва ширин турмушига ҳеч ким
қайта раҳна солмади. Қурбақа дўстлари билан
маслаҳатлашиб, тилло занжирли битта жавоҳир
медальон сотиб олди ва изҳори муҳаббат битил-
ган мактубга кўшиб уни назоратчининг арзанда
қизига жўнатди. Бўрсикнинг фикрича, ўша мак-
туб камтарлик ва олийжаноблик рамзи экан. Ҳатто
паровоз машинисти ҳам эсдан чиқарилмади:

кўрсатилган илтифот ва махлуқсеварлиги учун унга кимматбаҳо совға-саломлар юборилди. Бўрсиқнинг катъий талаблари оқибатида шатак-кема бошқарувчиси бўлмиш кирчи хотин ҳам излаб-излаб топилди.

– Жентелменни оддий Бакадан фарқлай олмайдиган бўрдоки хотиннинг додини бериш керак! Мен жуда тўғри қилганман! – деб битта гапда туриб олди Қурбака.

Аммо, Бўрсиқ бу ишни ҳам шундок қолдирмади: кирчи хотин йўқотган отининг баҳосидаги пулга эга бўлди. Уша хотинга берилган пул катта эътирозларга сабаб бўлмади. Чунки лўли отнинг баҳосини деярли тўғри айтган экан.

Ҳозир тўрт кадрдон кўнгиллари тусаган пайтда, айниқса, ёзнинг иссиқ кунларида Ёввойи чакалакзорда бемалол сайр қиладилар. мириқиб ҳордиқ чиқариб қайтадилар. Уларга ҳатто кечалари ҳам ҳеч қандай хавф-хатар таҳдид қилмайди. Ёввойи чакалакзор аҳли уларни учратган жойларида бошлари ерга теккудек бўлиб таъзим қиладилар, ҳурматларини жойига қўядилар. Она латчалар бўлса, уяларининг оғзига кичкинтойларини кўтариб чиқишади-да:

– Ана, карагин! Ҳув нарида кетаётган зот – жаноб Қурбака бўладилар! Кўрдингми?.. Ёнидаги жаноб Каламуш! Ундай жангчи ҳали дунёга келгани йўқ, болам!.. Ҳув наридаги зот эса, отанг тез-тез таърифини келтириб турадиган жаноби Кўрсичқон бўладилар! – деб имо-ишора қиладилар.

Агар ёш болалар ҳадеб шўхлик қилаверсалар борми, уларни дарров тинчлантириб қўйиш учун: «Ана, карагин! Ҳув ана, Бўрсиқ келяпти! У ҳозир

сени еб кўяди!» деб кўркитишади. Албатта, бундай ёрлик Бўрсикнинг номига асло муносиб эмасди. Чунки Бўрсик жамоатни унча ёктирмаса-да, ёлғиз, якка хўжалик тартибида яшашни афзал кўрса-да, аммо болаларни жон-дилидан севарди. Уларсиз туролмас, кўни-кўшнилари болаларини ошичлаб, ўйнатиб юрарди... Лекин, нима қилсин, номи салпалгина кулоққа ғалати эшитилади-да! Ҳечкиси йўқ, тушунмовчилик кўникма ҳосил бўлгунча давом этади, ҳолос.

МУЎДАРИЖА

Субҳидам ёғдуларига чулганган хаёл	3
I боб. Сохилда.....	9
II боб. Олис сафар	28
III боб. Ёввойи чакалакзор	47
IV боб. Жаноби бўрсик	66
V боб. Кадрдон уй.....	85
VI боб. Жаноби қурбака	106
VII боб. Субҳидамдаги сеҳрли наво	127
VIII боб. Қурбаканинг саргузаштлари	141
IX боб. Ҳаммамиз ҳам дарбадар.....	161
X боб. Қочок қурбаканинг «кўрган-кечирганлари».....	188
XI боб. Нечун яна кўзларингда ёш?	213
XII боб. Дарбадарнинг қайтиши.....	238

Адабий-бадиий нашр

КЕННЕТ ГРЕХЕМ

ТОЛЗОРДАН ЭСГАН ШАМОЛ

Қисса

Таржимон Тилаволди Жўраев

Мухаррир	<i>М. Якубджанова</i>
Бадий мухаррир	<i>У. Сулаймонова</i>
Техник мухаррир	<i>Л. Хиждова</i>
Кичик мухаррирлар:	<i>Д. Халматова, Г. Ералиева</i>
Мусаххих	<i>З. Қудратов</i>
Компьютерда саҳифаловчи	<i>К. Галдобина</i>

Нашриёт лицензияси АИ № 158. 14.08.2009.
Босишга 2016 йил 27 июнда рухсат этилди.
Бичими 80 × 100^{1/32}. «Газетная пухляя» қоғози.
«Times New Roman» гарнитурасида офсет
усулида босилди. Шартли босма табоғи 12,21.
Нашр табоғи 11,76. Адади 3000 нусха.
Буюртма № 16-428.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20.

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

12.750 c,

Кеннет Архем

Молзордан
ЭСГАН ШАМОЛ

ISBN 978-9943-28-683-2

9 789943 286832